

SZEDER FÁBIÁN

A' PALÓCZOKRÓL

LILIUM AURUM

SZEDER FÁBIÁN
A' PALÓCZOKRÓL

Hasonmás kiadásban közreadta
a Liliium Aurum Könyvkiadó
2005-ben Dunaszerdahelyen

SZEDER FÁBIÁN

A' PALÓCZOKRÓL

A Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó kft. az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

A könyv megjelenését támogatta:

Beszkid Andor polgármester, Varsány
Dischman Tamás, Herencsény
Dovicsin Ottó polgármester, Iliny
Dulai Barnabásné, Nagylók
Fáy Dániel polgármester, Terény
Hamerlik Richárd országgyűlési képviselő, Pozsony
Jámbor László megyei képviselő, polgármester, Apátújfalu
Jusztin Józsefné polgármester, Herencsény
Király Boldizsár polgármester, Nógrádsípek
Kodák Csaba polgármester, Buják
Kuzsma Zoltán polgármester, Lukanénye
Lombos István polgármester, Balassagyarmat
Lörincz Mária igazgató, Középső Ipolymente Régiófejlesztési Ügynökség
Markó Antal polgármester, Szügy
Mészáros Sándorné polgármester, Cserháthaláp
Molnár Katalin megyei képviselő, Besztercebányai Önkormányzat
Nagy Andor országgyűlési képviselő, Budapest
Nagy József polgármester, Inám
Pekár István, Budapest
Pöhlös Vendel vállalkozó
Praszna Lajos
Rugáné Pongrácz Mária polgármester, Szanda
Sándor István polgármester, Magyarnándor
Sisa Gyula polgármester, Marcali
Szalátnyainé Zsigmond Éva polgármester, Becske
Szandi József, Herencsény
Szántó József polgármester, Cserhátsurány
Szepes Péter polgármester, Kutasó
Tóth Tibor polgármester, Szete
Zatyko Ferenc polgármester, Csáb

© Lilium Aurum, 2005
ISBN 80-8062-260-4

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1819.

V I. K Ö T E T.

Lith. v. d. J. G. P. d.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével,

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

A' Palóczok.

Nemzetünk' bővebb ismerete végett szükséges volna hazánknak minden tájabeli nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk, és azoknak valamennyi különösségeit feljegyezni. Többeket és több ideig fárasztana ez a' becses munka; de végre egy olly Gyűjtemény lenne belőle, mellyben hasznunkat és dicsőségünket valójában feltalálnánk. A' mi engemet illet, csekély tehetségem szerént ezen célra ügyelvén, szívesen kinyilatkoztatom tapasztalásimat, és a' Palócz Magyaroknak, a' kik közt születtem és nevedtem; és a' kik eránt, tőlök távúllétemben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket és szokásaikat híven ábrázolom. Ismértetni, nem pedig kinevetetni akartam ezen becses jószívű földünket; és a' józan Olvasónak eszébe se juthat esúfot üzni valakiből azért, hogy másutt lett a' világra, és honnyi szokásait, akár millyenek legyenek azok, követi; sem a' derék Palócz nem neheztel, midőn róla mások tudományos célból tudakozolódnak. Azomban csak a' köz nép lészen mindenhol szemem előtt; a' nagyobb házaknál, szinte mint egyéb tájbéli főbb rangúaknál is a' pallérozottsághoz van szabva a' nyelvnek és a' szokásnak új íz szerént való csinosodása. Hozzá kezdek tehát kisdéd munkámhoz, és elsőben a' Palóczok' nyelvet adom elé, azután szokásaikat.

A' Palócz Magyarorságról.

A' Nógrád, N. Honth, Gömör, Borsód és Heves Vármegyei Magyarok többnyire Palóczoknak neveztetnek. Szóejtésekből ismerni reájok kö-

zönségesen, a' melly miatt majd csak nem érthetlenné; azért méltan írja Pápai Sámuel a' Magyar Literatura' esmeretében a' 80-dik lapon. „A' Palóczok pedig legjobban megkülömböztetik magokat Nógrád, Gömör, Borsód és Heves Vármegyék' öszveütőkzö vidékeinn, az ő igen tsudálatos és írás által alig előadható szóéjtések által, minden magánhangzót mintegy Diftongussal ejtven”. És valóban nagy vigyázattal kelletik élnem, hogy minden szóéjtéseket voltaképpen kifejezzem, és kiírjam. Arról is mindjárt eleintén teszek említést, hogy nem mindenhol egy mértékben van a' szóéjtés, egy helyett palóczosabb az, mint másutt; söt azon egy helységben is látni ebben külbömbözést; ugyan azért, hogy ezt a' külbömbözést kitegyem, vagy hogy a' fennemlített Vármegyékben különösen a' palócz helységeket kijeleljem, nem tárgyam; elég legyen most a' N. Honthi és Nógrádi Palóczokról, a' kiket jól ismérek, szöllum, a' kiktől a' többiek legalább tapasztalásom szerént szóéjtésekre nézve keveset külbömböznek.

§. 1) Ezeket a' hoszszas magánhangzókat : á, é, ó, ö, így ejtik ki : uá, ié, uó, üö; úgymint: vuáros, iédes, uólom, üörzöm, város, édes, ólom, örzöm, valamint a' szó elején, úgy a' közepén, és a' végén is, és pedig olly érthetőleg, hogy mind a' két magánhangzót különösen meghallani, mint ha így olvasnám vuáros, i-é-des, u-ó-lom, ü-örzöm, egyéb hogy az u, i, u, ü, betűk röviden, az á, é, ó, ö, pedig hoszszasan hangzik. — A' hoszszas é betűt úgy ejtik ki az egyéb Magyarok közönségesen, hogy az egyes hoszszas hangba az i betűnek gyenge hangját is belekeverik, és mintegy előre hocsátják, a' nélkül, hogy két Magánhangzó hallatnék; a' Palóczok ellenben ezt az é betűt

egészen a' maga é hangjában nyújtják meg, az elejbetett i-t különösen ejtven ki, úgymint: i-édes, mi-ér-ges, fi-é-reg, ki-é-reg; édes, mérges, féreg, kéreg. — A' hosszas ú,ü betűk megtartják közönséges hangjokat. — A' hosszas ü előtt a' t betű y betűt vesz maga mellé; p. o. tyűkör, tyűz; tükör, tűz.

§. 2) A' rövid a-t kevesé nyitottabb szájjal ejtik ki, mint egyéb tájbéliek, de még se tótosan. Némelly vidékeken ezt a' betűt olly öszvehúzott szájjal hangzatják, hogy a' rövid o-tól meg se lehet különböztetni, és ezzel az illyes írásra adnak alkalmatosságot: mogom, voltom, pipo, buzo; magam, voltam, pipa, búza.

A' rövid e kétféle, valamint ebben a' szóban: sebes. Az első nyitottabb hang, mint a' másik, és ez az ö-höz közelit, mellyel gyakorta el is cseréltetik, úgymint: betűhez, könyvhöz; betűhöz, könyvhöz. Bár csak ezt az ö-höz közelítő e-t valami jellel akarnák Íróink a' másiktól megkülönböztetni, ezzel is valami tökéletesedést nyerne Orthographiánk. Szabad legyen nekem itten erre az e-re két pontot tennem (ë), hogy könnyebben láthassuk, mint cserélik fel ezeket a' Palóczok a' szőejtésben; ők mondják: vörös, menté, végystä, végýitenyi; vörös, vörös, mente, vegyést, vegýíteni.

A' többi rövid Magánhangzót úgy ejtik ki, mint más Magyarok.

§. 3) Közönséges észrevétel, hogy a' köznép, a' hol szerét teheti, az l betűt elhagyja, és mondja: óma, báta, óvasnyi, főment, évette; alma, balta, olvasni, fölment, elvette. A' Palóczok pedig az l betű helyett rövid u-t, ü-t tesznek, valahányszor a' következő szótag mássalhangzóval kezdődik; úgymint: auma, bauta, ouvasnyi, főüment, eüvette; alma, balta,

olvasni, fölment, elvette. Midőn az l után a' reájövő szótagban ismét l következik, mind a' kettő megtartja közörséges hangját, p. o. hallok, vallok, szállok. De ha a' szó öszvetett, az első l elváltozik, úgymint: főüliépett, eülopta, föllépett, ellopta.

§. 4) Ezek a' lágy hangok: gy, ny, ty, igen kedvesek a' Palóczoknál. A' di helyett gy-t mondanak, p. o. gyisznúó, gyiuó, gyiuák, Falugyi, Köpösgyi, Puángyi; disznó, dió, diák, (deák), Faludi, Köpösi, Pándi *). A' ni helyett nyi-t, főképp a' határozatlan módban: szeretnyi, mennyi, faragnyi, futnyi. A' ti helyett tyi-t, a' Jelentőmódnak egyes számbéli harmadik, és a' többes számbéli második és harmadik szeméjében: szeretyi, szeretyitek, szeretyik; vetyi, vetyitek, vetyik; szereti, szeretitek, szeretik; veti, vetitek, vetik. A' szavak elein, és végén is élnek az illyes hanggal: tyinó, kati; tinó, kati.

§. 5) A' más Magyaroknál való hosszszas Magánhangzókat megrövidítik, úgymint a) ezekben a' kimenetelekben: ból, böü, ról, röü, tól, töü. p. o. boutbou, liéböü, liészuárou, iégröü, szentegyházrou, görög töü; boltbol, léböl, (lévböl, levesböl), lészárol (sövényről), égröl, szentegyházról, görögtöl. b) az eféle kimenetelű szavakban: tenyer, szekér; tenyér, szekér; sőt az illyekben; úgymint: leginy, lepiny, szeginy, a' mellett, hogy a' Magánhangzót megrövidítik, még azt el is cserélik; mivel a' többi Magyarok így ejtik ki ezeket: legény, lepény, szegény.

*) Kivetetődnek ezek: disz, dicsiér, dicsüöség; és ezekben az első szótagok nem hangzanak palóczosan.

A' val, vel (vau, veü) kimenetelben a' v betű nem változik el Mássalhangzó után euphonicus betűre, p. o. e' helyett: bottal, kinnal, kannállal, így szólnak: botvau, kinvau, kannávau.

§. 6) A' Palóczoknak a' többi között illyes diminutivumaik is vannak: bungyika, horgyika, kuágyika, kuártyika; bundácska, hordócska, kádacska, kártocska (kannácska) azonkívül: malomka, toronyka, szegke, apuáka, anyuáka; malmócska, toronyocska, szegecske, apátska, anyácska 's a' t.

§. 7) Egynehány frequentativumjok is van, a' millyent máshol nem hallani p. o. hagyigváluányi, meniényi, üliényi; hagyigálalni, menélni, ülelni. Az első kettős frequentativum hagyítani közönséges művelőige; hagyigálalni egyes frequentativum; hagyigálalni kettős frequentativum, és tulajdonképpen annyit tesz, mint a' hagyigálást többször gyakorlani. Ugrósnyi, ugrálni.

§. 8) Nevezetesebb szórövidítéseik ezek: ett, itt; vettem, vettié, vettünk, vettetek, vettek; evett, ivott; vettem, vetetél; vettünk, vetettetek, vetettek; Peggy, pedig luádd-sza, lásdd szaporán; noszadsza, nosza add szaporán. — Ettem, ittam helyett gyakran hallani: evettem, ivottam.

§. 9) A' mi a' Számszavakat illeti, azokban is találni különöséget a' Palóczoknál; így számlálnak p. o. pénzt: egyik, kettűő, három, nem pedig: egy, kettő, három. Erre a' kérdésre: hányszor? így felelnek: egygyöü, vagy egyszöü, kiétszöü, huáromszou, niégyyszöü, ötszöü, hatszou, hiétszöü, tyízszöü, hússzou, szuázszou, vagy így: egyszer, kiétszer, huáromszer,

niégyszer, ötszer, hatszer, és ez a' szer végezet minden illyes számlálásnál megmarad.

§. 10) Erre a' kérdésre: hova miégyp' hová mészp' így felelnek: nuálunk m'ek, m'ester'nié m'ek, papnuá m'ek; nálunk megyek, mesternél megyek, papnál megyek; e' helyett: hozzánk, mesterhez, paphoz megyek. Gyere nuálunk, vagy komuámnuá! nem mek biz ién, mer Matyis bacsimnuá hitak. Gyere hozzánk vagy komámhoz! nem megyek biz ién, mert Mátyás bacsimhoz hívtak. E'übe ment Neniém, oda bement Néném.

§. 11) Ezen Patronimicumokat gyakorta hallani: Papiék szuóguáluója, m'esteriék gyer'ke, Baugajiék szekere, Jakabiék Andris, Tuót Estvuányiék Pannája, Suánta Ilajiék Iyuánya, Juhásziéknua' mentünk haugatnyi a' dudu és a' hedegüő szuót; Papék szolgálója, mesterék gyermeke, Balgájék szekere, Jakabék Andris, az az: Jakab nevü embernek András fija; Tót Istványék Pannája, az az: Tót István nevezetü embernek Panni leánya; Sánta Ilonák leánya; Juhászeknál (Juhászekhoz) mentünk hallgatni a' dudu és a' hegedü szót.

A' többi apróbb Észrevételek a' Gyakorlás-hoz függesztett Jegyzésekben fognak el'jönni.

Palócz szóejtés és beszéd'béli Gyakorlás.

Palócz magyarság. Közönséges magyarság.

Estuók a) bacsim b) Istók bacsim Ilona
Ila neniémveü szomoruo n'énémnel szomorú hirt

a) Az e'félék: Iskola, Istálló, István, Istók, a' Palóczoknál: Eskola, Estuálló, Estvuán, Estuók. Az Isten szóban az i megmarad. b) bacsim, neniém, e' helyett: bacsim, neném.

c) hírt hozott Nyiékröü hozott Nyékről Jakabék Jakabiék d) Matyisrou, Mátyásról, hogy éppen e) mikor ott leszállottak a' mikou ott leszuátak a' szekerröü szekérről, akkor húzták f), akkou húzták meg neki meg néki a' lélek harangot, és izében meg is halt a' patécsban. Most iézibe meg is haut a' petüöcsbe. Most keserüöségibe mind a' kettüöt keserüségében mind a' kettüöt fogja a' hideg. h) Pegyi kettöt leli a' hideg. Pedig minek sírnak érette, hiszem míg élt, csak evett, ivott, nyaláncodott, és a' Szentegyházban az öreg Misén, és a' Könyörgésen szundikált; azért Szentsága ötet a' kalodába is záratta, pedig Vendégségkor. Megint mikor legények voltunk, tehát a' parlagon röggeü bringattunk, és ő Mester Uramnak azt a' kényes gyermekét meg a' nyuzga p) gyerekit q)

-
- c) A' palóczok azért ejtik így az illyeseket: szomorüü, háborüü, savanyüü, mivel az ü val való végződést ö val cserélik el. d) Lásd a' 11-dik §-t. e) A' 9-dik §. szerént. f) Az 5-dik §. szerént. g) Csenditüü a' kis harang, a' melly lélek harang gyanánt is szolgál. h) A' Palócz a' helyett, hogy a' hidegleli, mondja: a' hideg fogja az embert. i) Lásd a' 8-dik §-t. k) Szoros Misen, az az: öreg Misen, a' melly mivel közönségesen Vasárnapokon és Unnepeken tartatik, midön a' nép mind együtt vagyon, és öszve szorül, jól mondatik szoros Misenek. l) Másként Vecsernye, Litánia. m) A' Papot tiszteletből Szentságának hívják, az az Szent Atyaságának. n) Búcsúkor, Templomnapján. o) Talán még jobb Onomatopoeia, mint a' zúgatni. p) Elkényeztetett, mindenre nyöszörgö a' nyuzga gyermek. q) A' Palóczok az egyes számbeli Accusativusnak végződését nem tudják megnyújtani, ha a' t előtt hosszú szas é vagyon, sőt ezt az é-t rövid i-re változtatják, p. o. meg-

megütötte, r) a' ki is egy luábon ugrósva s) ies sivauskodva t) ment a' muásuájuaúuá u) panaszkodnyi. Vuárjatok tyik külykek, v) mond kühögve a' viény öüzse, tennap is a' bugy a' papnuá mentem, majd agyba hagyiguátuátok a' bacsa geduójuát. x) Muáskou meg hugy Matyisiek Beruánua egy töklinczet vittem ajuándiekba, mer a' lelkemtüő szakadtt üő is adott niekem egy kiést pegy hijjuába, y) akkou is ostor hegyveü csipdeütiék a' nagy gambuájuó z) kuóduóst, meg a' kürtüő söprüöt. aa) Erre mink eüfuttunk eübe a' kolluar szívvaásuába, iés ott egy nyúkat kergetett egy puncsi kutya. Mink sövegünköt, esuhuánköt, kankuónkot eüvettük, hogy azt iziében eüfoghassuk. Em-

ütötte, a' ki is egy lábön ugrálva és sivauskodva ment a' Másájához panaszkodni. Várjatok ti kölykek, mond kühögve a' vén örzse, tegnap is, a' hogy a' paphoz mentem, majd agyba hagyítottatok a' bacsa gedóját. Máskor megint hogy Matyisiek Berához (Alberthez) egy stigliczet vittem ajándékba, mert a' lelkemtől szakadtt ő is adott nekem egy kést, pedig ingyen, akkor is ostor hegygyel csipdesték a' nagy ajakú kolódust, megint a' kemény söprüöt. Erre mi elfutottunk odabe a' bognár szilvásába, és ott egy nyúlacska kergetett egy puncsi kutya. Mi süvegünket, csuhánkat, kankónkat elvettük, hogy azt iziben elfoghassuk.

kökint, vérit, fejit, gyerekit, e' helyett: kökényt, véret, fejet, gyermeket 's a' t. r) A' 8 dik §. szerint. s) Lásd a' 7-dik §-t. t) e' helyett: kiáitozni közönségesen mondják: sivauskodnyi, sivauskodni. u) Muasa annyit tesz mint Másikanya, öreg-anya. v) itten az ő helyett ü-t tesznek, valamint az üvegben, süvegben az ü helyet ö-t, egymint: öveg, süveg. Az o helyett u-t hallani a' hogy-ban, p. o. hugy van a', hogy nem gyüssz hama. Hugy várójuakt a' hust? kiét grajczuaron x) isacsá' birkas, geduo, kis kecske. y) az ingyen helyett mondják hijjába. z) töt szo. aa) kemény helyett kürtöt mondanak.

mink is lett az a' liésza mellett a' gyiuófa alatt. Úgy de tyüzes küö! gúnyuánkot agygyig eüloptuák, pegy csuhújam-ba' (bb) tyizen öt garas, iés egy hablon kendüö is vout. Muás nap ugy megesztrenguáatak ott-hon a' kuárié minket, iés ugy ce) mekkobzottak dd) hugy mindenünk fuajt, iés fejünk olyan kosztros dd) lett, mind a' boszörkuányié. Egykou napuáldozat utuán a' biken ee) a' puskuám maguátou eütsüt, iés ollyat puhant, ff) mind egyuágyú. Mit lööttié, gg) kiérgyi apuósom; aszontam, hogy egy evetkiét akartam eütanuányi. Ne bolondozz, feleü üö, inkuább siker suárvau lüöddöznié; hh) most men-

A' mienk is lett az a' sövény mellett a' diófa alatt. Úgy de tüzes kö! gúnyánkat addig ellopták, pedig csuhám újában tizenöt garas, és egy pamuk kendő (keszkenyő) is volt. Más nap úgy megesztrengáltak a' kárért bennünket, hogy mindenünk fájt, és fejünk olly borzas lett, mint a' boszorkányé. Egykor napnyűgot után a' bikkesben a' puskám magától elsült, és ollyat durrant, mint egy ágyú. Mit löttél? kérdi öreg apám, azt mondtam, hogy egy mókust akartam eltalálni. Ne bolondozz, felel ő, inkább sikeres sárral lövöldöz-nél; — most menjünk

bb) némelly tájakon a' csuhát hosszú, a' kanköt pedig rövid szűrnek hívják. ce) soha se hallani, hogy az u-t hosszasan ejtenék. dd) a' meg-ben a' g-t tulajdonképpen csak a' Magánhangzó előtt hallani, p. o. megadom; hanem ha Másalhangzó következik utánna, a' g betű színt ollyan betűre változik, mint a' következő Magánhangzó; úgy-mint: mebbuánnyi, mellopnyi, memmetszenyi, meghánni, meglöpni, megmetszeni 's a' t. dd) tótos szó. ee) dikfa erdőben. ff) ezt az Onomatopaeját durra nni nálok ritkábban hallani. gg) közönséges az a' más tájbéli köznépnél is, hogy az l, n, r betűket, főképp a' szó végén örömet elhagyja; lá tta nyulat? hó vó-tá? a' ma lom ba. Mik ö? má ma. Láttal nyulat? hol vóltál? a' malomban. Mikor? marma 's a' t, hh) midőn az

nyünk hiskuamba iéjjeüre, van ott esigiém, kinyerem, morvuányom, posadtt ii) aumuám, iés aluánk sarnyú.

A' hugy megyünk, az útyikuán, eliétanuá a' csüöz mintet, iés kiér-gyi, nem luáttunk e' a' harasztba bojnyikokot tyüzeünyi. Eükaczagom magam erre; de mongya nekem: haugass, mer meszszagounak bennün-köt. Felelek: hisz' me-szetiégetüök azok, me-szetet iégetnek szeginy legények. Az egyik kö-züölök suánta, mer a' pi-tarbour rejtyuán főüment a' szobuára, iés ott le-szakadt a' deszka alatta, iés beesett a' huázba kk) a' kemence ll) mellie a' szap mm) alá. A' muá-sik' nyeüve ugy jár mind a' kerep, de keze lusta; azié nem a' ma-

szöllő házamba éjjelre, van ott csingérem, ke-nyerem, fonyott kalá-csom, savanyú almám, és alánk sarjú.

A' mint megyünk az útatskán, eléatalál a' czöz bennünket, és kérdi, nem láttunk e' a' haraszt-ban zshiványokat tüzelni. Elnevetem magam' erre; de mondja nékem: hal-gass, mert megszagol-nak bennünket. Felelek: hiszen mészégetök azok, meszet égetnek szegény legények. Az egyik kö-züölök sánta, mert a' kony-hából lajtorján felment a' padlásra, és ott le-szakadt a' deszka alatta, és beesett a' szobába a' kemence mellé a' szap alá. A' másik' nelve úgy jár, mint a' kerepelő, de keze túnya; azért nem a' ma-

agyagos sár megsikeresedik, abból a' gyermekek glöbiso-kat csinálnak, és azokat sudaras vesző vege felha-gyitják. ii) jobb szeretik mondani posadtt auma, posadtt bor, mint savanyú auma, savanyú bor 's a' t. kk) a' Palóczok a' szobát huáznak, a' konyhát pitarnak, a' padlást szobuának nevezik. ll) nem csak a' magok kemenczéiket, hanem a' valóságos kályhát is kemenc-zének hívják. mm) Szap allya a' kemenczének külső oldala, mellyen a' fáklya szárító lik vagon, es a' molly-hez földből csináltt pad vagon ragasztva.

gajíéhou ha muásiéhou-
ié, mind a' vereb; esu-
dálom hogy annak neki
az emberek hijjuába en-
nyi. Gyűvejde Estyi mon-
don neki, noszadsza fu-
rollyuád', halluám. Id-
agygya, iés azt eücese-
riétem vele toplyojié,
meg tyiz veres-hagyma-
jié. nn)

Sitiét lett, mikoura a'
hiskuáhou iértünk; de
Apuósom a' zuávuár kuó-
csuát eütiévesztett. Tru-
óbuátuk fuácskuávau ki-
nyitnyi a' zuávuár, ugy
de kölykeít oo) főü nem
tuhattuk. Mit tegyünk
huát muást, mondtam
Apuósnak, ballagjunk ha-
za huányi, mer itt se nem
ehetünk, se nem auha-
tunk a' sotuónuá, mer
meszsúr a' juszié.

Mikou haza iértünk,
huát alyig ütünk a' luó-
czuára, muá is beszé-
lyik, hogy Gyuris öcsiém

gáéból, hanem máséből
él, mint a' veréb; eso-
dálom, hogyan adnak
neki az emberek ingyen
enni. Jöve ide Istók,
mondom neki, nosza add
ide szaporán furuglyá-
dat, hadd lássam. Ide-
adja, és azt elcseréltem
vele taplóért, nregint
tiz veres hagymáért.

Setét lett, mikorra a'
szöllőházhoz értünk; de
öreg Apám a' zár' kül-
csát elvesztette. Próbál-
tuk fátskával kinyitni a'
závart, úgy de kölykeít
föl nem tolhattuk. Mit
tegyünk tehát mást,
mondtam az Apósnak,
ballagjunk haza hálni,
mert itt se nem ehetünk
se nem alhatunk a' box
présnél, mert megszúr
a' juszél (csipős szél).

Mikor haza értünk,
tehát alig ültünk a' desz-
ka padra, már is beszél-
lik hogy György öcsém

nn) az illyesek helyett: almáért, szalonnáért, kutyáért,
a' mellyeknek tudniillik nominativusok rövid a-val vég-
ződik, így mondják: aumajié, szalonnajié, kutyajié 's a' t. Sőt erre a' kérdésre is kié? így felelnek:
atyaságajié, buáttýajié, Veronajié, Zuzajié, atyaságáé, báttýáé, Veronáé, Zuzáé, (Zuzannáé).
oo) kölykeknek neveztetnek a' fa zárnak belső fűcskái;
mellyeket a' kulcsnak fogai midőn felemelnek, az ajtó fel-
nyílik, midőn pedig a' kulcs kivetetik, azok leercszked-
nek, es az ajtot zárva tartják.

katoná lett Baluázsgyarmoton, csupa rettegésből, mer gazduájának, a' hou szouguát, szusziékjuát^{pp)} meddiézmúta; pincziéjiéboü elüöszöü kuártyikuávau, osztuán rocskuávau qq) lopdosta a' bort. Mettuda ezt a' gazda, iés üö fiét a' kutya lagzitou, iés föüvuágott az Estruázsamestérnek. Nem fog muá Kati muátkuájúavau tuánczounyi a' lagziba, rr) se vendiégsiégkou; nem fog vele holondoznyi, mikou kenderd hiéheü; se nem patkoutat több tyizmuát Katinak a' harbouás czi-guánynúá, se nem vesz neki vuásuárkou a' Görögné selyem ruhuát, garuályist, ss) hajkötüöt.

Ej biz' miég is jobb lett vouna nekünk a' jusziélen huányi, mind ilyen keserüösiégre haza gyünnyi. Azomba tt) ö-

katonává lett Balassagyarmaton, csupa rettegésből, mert gazdájának, a' hol szolgált, szusziékját megdézsmálta, pinczéből először kiskannával, aztán rocskával lopogatta a' bort. Megtuda ezt a' gazda, és ő félt a' kutya lakzitól és felvágott (kezet adott) az Istruázsamestérnek. Nem fog már Kati mátkájával tánczolni a' lakodalomban, se vendégségkor; (búcsúkor); nem fog vele tréfálni, mikor kender gerebenyez, se nem patkoltat több esizmat Katinak a' bögös czigánynál, se nem vesz neki vásárkor a' Görögnél selyem kötenyt, nyak-gyöngyöt, pántlikát.

Ej bizony még is jobb lett volna nekünk a' jusziélen hálni, mint ilyen keserüségre haza jönni. Azomban az ö-

pp) Szusziék szokrény formájú láda, mellyben 50 mérő gabona, és több is elfér. qq) rocska veder formájú viztartó edény, mellynek fogantyúja fából vagyon. rr) többnyire lakzúnak hívik a' lakodalmat. ss) tótoktól kölcsönözött szó. A' bizonyos, hogy valamint a' tótok szomszédságában lévő Palóczoknak sok tótos szavaik vannak, úgy a' Németek körül lakó más Magyaroknak megint számosak németes szavaik. tt) az a', a z, igen gyakran elekerül kö-

esémöt se hagygya eü csémet se hagyja el az
 az Isten, ha maguát job- Isten, ha magát jobban
 ban fogja viseünyi mind fogja viselni, mint ed-
 uu) egygyig.

Innend, a' mint gondolom, elegendőképpen
 kitetszik a' Palóczoknak nyelvbeli különbözések
 a' többi valamennyi Magyarok' nyelvétől; sőt
 nagyobb részént azt is észre lehet venni, miiben
 vagyon különösen ez a' különbség. Minden apró-
 lékokat nem volt szűség elérhoznom, se bővebb
 magyarázatokra kiterjeszkednem, tudván, hogy
 olvasóimat ezekkel csak terhelném, mint hogy
 ők a' köznépek a' többi közönséges beszédmód-
 ját, a' mellyben majd csak nem minden tájbéliek
 megegyeznek, és a' melly a' Palóczoknál is di-
 vatban vagyon, jól ismerik. Azomban egynehány,
 talán némellyek előtt különös szavakat hozok még
 elé, mellyek közül némellyeket más tájakon rit-
 kán, vagy éppen nem is hallani.

Agyig agyag Bu á b a b u k r a, szívárvány
 (az égen). B a b l o *) (a) pamut. B a c s a *), bir-
 kás, öreg juhász. B a c s i, hácsi. B a r b o r a,
 bőgő, (nagy hegedű) B a r b o r u á s *), bőgős.
 B e r a, Albert. B i c z k ö ü n y i, biczkölai, szun-
 dikálni. B o j n y i k, *) zsvány, útonálló. B o r a,
 Borbála. B o r n y ú, borjú. B o r z a g, földi-bod-
 za. B u ó t k a, *) bótka, Topánka. B u n g y i k a,
 bundika, újatlan ködmön. C s e k, csak; p. o.
 csak azért bántlak, mert rosz vagy. C s e n d i t ü ő
 esenditő, kis narang, lélek harang. C s i g e,
 csinger. C z i b e, csibe, D o m i k u á t, *) domi-
 kát, hőjti leves, mellyet meleg vízből, érett tú-

zönségesen a' beszédben; a' Palóczok, a' hol csak lehet,
 elhagyják. Hi mondta, hogy hogy nem szép? Jancsi. uu)
 a' m i n t helyett mindenkor n i n d e t hallani nálók.

(3) ez — (*) jel a' tótos szavak mellet áll.

róból, és veres hagymából készítenek. **Druzsba**, *) vőfény. **Egyik**, így számlálnak a' Pálócok, p. o. pénzt: **egyik**, **kettűő**, **három**, 's a' t. nem pedig: **egy**, **kettő**, **három**. **Emmink**, a' miénk. **Estyi**, **Pista**, **Istók**. **Evetke**, mőkns. **Evettem**, **ettem**. **Ett**, **evett**. **Fojtuóka**, **fojtóka**, nyakra való keskeny bársony pántlika a' fejjéknél. **Gamba**, *) **ajak**. **Gambuács**, *) **gambács**, **ajkas**, csúcsos nagy boros korsó. **Garuálisz**, *) **garálisz**, nyakra való gyöngy a' fejjéknél. **Geduó**, *) **gedó**, **kis kecske**. **Gözűő**, **göző**, **egér**. **Gyűk**, **gyűker**. **Gyuris**, **György**. **Gyűvejde**, **jöszte ide**. **Huáz**, **ház**, **szoba**. **Hedegűő**, **hedegő**, **hegedű**. **Hidegiétek**, **hideg étek**, **kocsonya**. **Hideg foguás**, **hideg fogás**, **hideglelés**. **Hujjuába adnyi valamit**, **hijjában**, **az az ingyen adni valamit**. **Ila**, **Uona**. **Itt**, **ivott**. **Ivottam**, **ittam**. **Kaumuáros szivva**, **kalmáros szilva**, **tökös a'vagy fonnyadt**, **meggörbült szilva**. **Kapacs**, **ama' vas szerszám**, **mellyel a' teknyő csinálók a' teknyőt kivájják**. **Kuárt**, **kárt**, **kanna**. **Kuártika**, **kártika**, **kannácska**. **Kendűő**, **kendő**, **kezkenyő**. **Kendűő lakuás**, **kendő lakás**, **kézfogó a' házasulandók között**. **Kerep**, **kerepülő**. **Kolluár**, *) **kollár**, **kerékgyártó**. **Korpa kisse**, **keszöcze**, **czibere**. **Kosztros**, *) **baglyas**. **Külyök**, a' **fa zárnak belső fogai**. **Kupikiék**, **kupikék**, **látatlan színű**. **Kürtűő**, **kürtő**, **kémény**. **Kürtűő söprűő**, **kürtősöprő**; **kéménytisztító**. **Lagzi**, **lakodalom**. **Lié**, **lé**, **leves**. **Leppe**, **pille**, **lepke**. **Liésza**, *) **lésza**; **sövény**. **Liévuó**, *) **lévő**; **nagy tölesér**. **Liévuóka**, *) **lévőka**; **kis tölesér**. **Luócza**, **lőcza**, **deszkapad**. **Lugzuó**, **lugzó**, **szapulló**; **lugzanyi**, **lúgzani**, **szapúlni**. **Manes**, **gyűkerből kifaragott laptá**. **Mara**, **Maris**. **Muása**, **Másik anya**. **Mu**

Ásík apa, anya, öreg apa, anya. Matyís, Matyko, Mátyás. Mazna, *) kényes. Megest, megint. Mesgye, gyöpös út a' szőlőben. Morvuány, morvány; fonyott kalács. Napuáddozat, napáldozat; napnyúgot. Natragulya, bolondító mérges fű. Nehezsieg, nehézség; nehéz nyavalya. Nehezsieges, nehézséges; nyavalyatorós. Nyüőnyi, nyólni, p. o. elnyólni a' eszmát, annyit tesz, mint elszaggatni. Nyuzga, kényes, sívó rivó. Okolmasz, *) kalamász. Uó, óll, istálló helyett is mondatik. Pad, téglából, vagy földből csináltt ülő hely. Panna, Panni, fejjerszemély' neve. Puást, pást; pázsit, gyöp. Paskorta, *) torkos; p. o. ez a' macska igen torkos. Peggy, pedig. Petüőcs, petöcs; patécs. Piszke, tengeri szőlő, ribizli. Pitar, vagy pitvar; konyha. Poloska, palaczka. Rekenyüő, rekenyő; a' sóskának maghament szára. Rejtya; lajtorja. Rocska; konyhabéli veder. Raha; kötény. Sarnyú, sárjú. Siska, fánk, Sótúó, sötó bor prés. Szap, a' kemence oldala, a' hol a' fáklyát szárítják. Szapally, a' kemence oldala mellett való pad. Szentsúaga, Szentsága, Szent Atyasága. Szoba, padlás. Szoros Mise; öreg Mise. Szüőrös piszke, szörös piszke; egrés. Szusziék, szuszék; gabona tartó nagy szekrény. Töklincz, stiglicz; tengelicze. Tyizma; eszma. Vadóka, vadóka; vad alma. Varecska, főző kanál. Varnyú, varjú. Vendiégység, vendégség; húcsú, templom napja. Visnye, medgy. Vuódka, vódka, pálinka. Zuávuár, zává; fa zár. Zsinczicza, túrós savó. Zsufuánka, zsu-fánka; vizet mérő vas kanál.

A' Palóczoknak egyéb szokásaikról.

Az erdősebb helyeken fából vannak minden épületeik elkészítve. A' házakat szélesre faragott gerendákból rakják össze, egyiknek a' végét a' másikéval keresztbetévén és össze eresztvén, úgy hogy a' ház' külső szegletein a' két oldalról kiálló gerenda végek kettős lajtorját formálnak. Az így elkészült ház falak bévül, és többnyire kívül is a' mint lehet, a' sárral való tapasztás által meg egyenesítetnek, és agyaggal, némellykor mészszel is kifejéretetnek. Így készülnek egyéb gazdaságbéli erős épületeik is, úgymint jókora pajták, ló és tehén óljaik (istáloik) hiskáik (szüretelő házaik, és sötó (borprés) színyeik. Lakó házaikat három részre osztják fel, úgymint: pitarra, házra, kamrikára.

A' Pitarba lép be nálok először az ember; az isméretlen azt konyhának gondolná lenni; azonban se tűzhelye, se kéményje nincsen, és a' kenyér sütéshez, faragáshoz való eszközök, és az élés szekrények tartatnak benne. Ablakja ritkán vagyon, több helyeken a' házban (szobában) lévő kemenczének szelelő lyuka szolgál oda. A' háznak (szobának) negyed részénél nem szokott tágasabb lenni. A' Pitarból a' Háza, (szobába) nyílik az ajtó. A' szoba elég téres és magas, hanem közönségesen olly setetés hogy csak a' fél lábnyi magasságú, és egy lábnyi szélességű ablaknál lehet tisztán látni, és a' sincs mindenkor üvegből, hanem hártýából, vagy papírosból; sőt némellyeknél csak ide oda tolni való deska tábla van ablak helyett. Egy asztalnál, és a' két felül mellette lévő lóczánál (deszka padnál), fazék polcznál, és a' falon függő tálaknál, ottan más házi eszközt nem látni. A' kemencze hatod részét foglalja el a' szobának, a' melly négy szegletű és lapos te-

tejű. Szája az ablakok felé van csinálva előtte tűzhely, és körülötte hasonló padok állanak. Tehát bent a' szobában fűtenek, sütnék, főznek; azért ottan gyakorta füstben lenni nem ritkaság, és a' falak szinte olly kormosok, mint másutt a' konyhában. A' kemence szája felett agyaggal bemázolt deszka szittatón megy fel a' füst a' padlásra, és ottan eloszlik, vagy egyedül a' padlásra egy jókora lyuk vagyon hagyva, hogy azon a' füst a' szobából kimehessen. Ugyan azért az illyes házakon kémények sehol sincsenek. Ez a' nagy kemence, leg főképp télen egyedül egy hálóló helyek a' férjfiaknak, a' mellynek tetején, és oldal padjain, az ágyi ruháról semmit se tudván saját gúnyájokon heverésznek. A' fejrénynék éjjeli helye a' Kamrika, (kis kamara) melybe az udvarról különös bejárás vagyon. Ottan van a' nyoszolya, ágyi ruha 's a. t. Ez soha se fűlik, és az ablakja akkora, hogy az ember' ökle alig férhet be rajta. A' beteg, vagy gyermekágyas aszszonyok a' szobában fekszenek, főképp télen.

A' mi a' visoletet és ruházatot illeti, az öregebb férjfiak magosabb, a' fiatalabbak alacsonyabb süveggel fűdik fejeket. A' kalapok is szokásban vannak már, miolta a' süvegesek megritkultak. 1780-dik Esztendő körül látni volt még ollyan öregeket, a' kik üstökön kívül más minden hajokat leborotváltatták. Mostan az idősbbek előhajokat homlokokon csomóba tekerik, és felálló rövid üstököt viselnek; a' legények pedig homlokok felett üstököt kötnek, és azt háromágba fonyván, hátra lódtítják. — Nyakravalót csak nagyobb napokon viselnek a' hetyke ifjak; más-ként arra senkinek sincsen szüksége. Csuha, kankó, bocskor a' közönséges mindennapi öltözet; újas, de többnyire újatlan ködmönt, és botbát (topán-

kát) többet látni, mint nadrágot, és csizmát. A' szennyes, vagy zsiros vászon ruhát nem kedvelik: fejer inget és gatyát viselnek öröme-
st.

A' fejerszemélyek közt az azszzonyoknak ökölnyi nagyságú finom gyoles kontyok vagyon, melly gyakorta csipkés, és kivarrott; a' leányok szint akkora sik aranyos pártát viselnek, mellyről, valamint a' fiatalabbak' kontyaikról, több felé színü egy rőfnyi galondok vagy pántlikák lógnak lefelé. Melly kezkenyő nincs szokásban, a' mellynek tisztesség okáért való behozásán a' lelki pásztorok igyekeznek. Ezen mezítelenségeket midön a' Szentegyházba mennek, úgy rejtik el, hogy az idősebbek keszkenyővel, a' fiatalok pedig finom fátyollal kötvén befejeket, annak szegleteiből és végeiből melly takaró is kikerül. Ezen alkalmatossággal a' leányok fél rőf széleségű és három négy rőf hosszúságú hímes rojtos kendőt tesznek vállaira. A' garálszson vagy hamis gyöngyön kívül fojtókat is viselnek nyakokon. Ez keskeny fekete hársony pántlika, és ezzel a' hiúbbak, hogy pirosabbak legyenek, igen megszokták nyakokat szorítani. A' véneket kivé-
vén, karon alól erő fodros ingben vagynak télen is minnyáján a' templomban, és ha útra lepedőt takarónak vagy egyéb melegítő ruhát visznek is magokkal, azt az Isteniszolgálatkor hónok alatt tartják. A' sárga vagy piros csizmát sáros időben mind addig viszik hónok alatt, méglen olyan helyre nem érnek, a' hol azt minden kár nélkül felhúzzhatják. Félíngen, (rövid ingen) pëndélyen, és ruhán (kötényen) kívül ház körül semmit se vesznek magokra. Azonban az aszszzonyok konty nélkül soha se járnak. A' szoknya a' gazdagabbak és egyedül ünnepi öltözete.

A' Palóczok nem csak szorgalmatos földművelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire minnyáján mesterséges faragók is. A' mellett, hogy házaikat magok építik, a' szekereket, jármokat, hordókat, kádakat, konyha fa edényeket is megkeszítik. A' fejeznépek különös foglalatossága a' vászony készítés; azért nem igen látni házat, mellyben szövő szék ne állana. A' Váczi vásárokon a' sok czéznát, vásznát, és a' számos megvarrott fehér ruhát a' palócz aszszonyok árulják. Sőt a' gyapjút is megfonyják és megszövik ruhának férjfiak' számára. Gyertya helyett közönségesen fáklya a' világítójok; a' cser és másfele szálkás fát vékonyra felhasogátják, és azt, a' midőn jól kiszáradott erre a' végre használják. Ezek valóságos jelei a' nép munkásságának és takarékságának, 's el is lehet ezek szerént gondolni, hogy illy módon a' pénz kiadásra a' lakosoknak kevesebb alkalmatosságok vagyon.

Minden játékaik között legnevezetesebb a' Mancsozás. A' Mancs egy erős gyükerből készült közönséges lapda nagyságú golóbis, melyet valamely szabad helyen egyik magosra felhagyít, és azt a' többiek izmos ütőfával a' levegőben eltalálni igyekeznek. A' veszedelmes Kari-kázás hazánkban sok tájain isméretes, az így mégyen véghez: egyik elgurítja a' két hüvelyknyi vasztagságú, és fél lábnyinál gyakorta nagyobb kerekességű vasas fakarikát; az útszában, vagy más egyenes helyen sorban álló legénység azt súlyos bottal egyik a' másikhoz indítja, hogy szüntelen gúrúljon. De többnyire pajkosságból úgy hozzá szoktak ütni, hogy többet repdés az a' levegőben, mint sem a' földön gurúl, és így teszi a' kárt az emberekben. Több helyeken ezt a' játékot az Előljárok egészen eltiltották. A' Pili-nczk játékot majd csak nem mindenhol kedve-

lik; de a' Palóczok azt más módon játszák. Az ő pilinczkjek négy szegletű hosszúkás fácska, mellyet egy rézsúton földbeütött karónak végére helyeztetnek, és az onnand súlyós fával elütik. A' ki a' kiütött pilinczket úgy betudja hagyítani, hogy a' rézsútt álló karónak tövébe helyheztetett követ eltalálja, az nyertes, és a' kiütésre mind addig jussa van, méglen valaki az említett követ a' behagyított pilinczkkal meg nem üti. Az ifjú fe-jérszemélyek többnyire a' dalolásban és a' mellett való tánczolásban lelik fő mulatságokat.

A' Palóczok lelki és testi tehetségekre nézve a' többi Magyaroknál nem alább valók. Különös characterék a' vidám barátság, ember becsülés, és az adakozás. A' hegyes sovány környékbéliek is elegendő jó kedvük minden szegénységek mellett, és kevéssel meg elégedvén, a' hol szerét tehetik, békességesen múlatnak a' bor, vagy pálinka mellett. Legyen ismérős, vagy idegen, egyformán kedvelik, és társaságokba hívják, sőt kén-
tetik. A' gazdagabbak kinyitott pinczójök előtt senki se megy el a' kit egy italtra bé ne intenének; de a' szegény is örömet nyújtja másnak csigés korsóját. Házoknál a' látogatót mindég megkínálják valamivel, ha más nincs, kenyérral, és ha valaki ebéd vagy vacsora között lép be házokba, azt az asztalhoz ültetik. Magok dicsedeknek azzal, midön hosszabb útról megjönnek, hogy sehol se látnak olly jó kedvű és barátságos embereket, mint ön magoknál. Midön valakivel mentekben öszvetalálkoznak, többnyire így soktáék köszönten: Isten áldja meg kédet, de ez még nem elég, hanem megkérdezik, hová mégyen, mit dolgozik 's a' t. és tisztességesnek tartják mindenikkel elegendőképpen beszélni; főképp ha nagyobb rangúakkal vagynak szemben, azokkal különös tisztelettel, és olly elevenséggel és bőséggel szölla-

nak, hogy magokat az idegenekkel megcsodáltatják. A' házasság és az egyéb két nem béli társalkodásban akkora a' szemérmesség, hogy a' megeseett személynek, vagy a' házasok' törvényes pörének sok helyett híret se hallani. Házonként járó koldús, főképp helybeli nem igen találkozik; a' megszegényedettek a' vagyonosoknál dolgoznak ételért, a' betegeseket az irgalmas palócz asszonyok önnön röviűségükkel is gyámolják. Ez a' régi szokás; ezt látja fija az atyától, leánya az anyyától, és így a' jó megörökösödik.

Ezek azok, a' miket a' Palóczokról ezen alkalmatossággal közleni szándékoztam. Meszszebbre itten kiterjeszkednem nem volt szükséges, se pedig különös szóllás módjával dolgomat eléadnom, tudván, hogy az érthetős hímetlen Értekezés akár mi dologról is legkedvesebb szokott lenni.

Szedcr Fábán,

T U D O M Á N Y O S
G Y Ű J T E M É N Y .

1 8 2 1 .

X I . K Ö T E T .

Benichard

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N ,

Ns. TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel , és költségével.

A' Palóczokról eredetekre, és Pannóniába való jövedelekre nézve.

1. §. Midőn a' Tudom. Gyűjteménynek 1810-dik Eszt.beli IV-dik Kötetében a' Palóczok' nyelvekről és némelly szokásaikról írtam volt, kedvem lett volna azoknak eredetekre és Pannóniába való jövedelekre is kiterjeszkedni; de sehol se találhattam a' történet írók' munkáikban nyomot, hogy csak valamiképp is eligazúlhattam volna: a' pusztá vélekedésekkel pedig vesződni rösteltem.

2. §. Mostanában némelly okoknál és historici dátumoknál fogva a' mennyire annyira útba igazulván azt állítom és vitatom, 1-ször: hogy a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába, 2-szor, hogy egy eredetűek a' Magyarokkal.

I. A' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába.

3. §. Ezen állításra azt mondom: Ha a' Palóczok később jöttek volna Pannóniába, mint a'

többi Magyarok , arról , mint valami nevezetes dologról nem hallgattak volna a' hazai vagy a' Külföldi Irók. Valamint felvagyon jegyezve , hogy a' Byssénusok a' Vezéreknek uralkodásokkor telepedtek meg Pannóniában, az Ismaeliták pedig Toxus alatt. — Geiza és fia Sz. István magok hívták be az idegeneket az Országba. — 1076-ban Salamon I-ső Andrásnak fia maga csalta be a' Kúnokat atya ellen, kik fegyver által csak ugyan vissza verették. — 1091-ben László Király alatt jöttek a' Jázók hazánkba Tiszántúl Heves és Pest Vármegye közé. — 1096-ban Kálmán alatt Ruthénus, Morva, Cseh és Tót szállitványok fogadtattak el. — Magyar Országban telepedtek meg 1113-ban II-dik István uralkodásakor a' Tisza mellékén azon tájon, melyet nagy Kunságnak nevezünk, a' Kúnok. — 1143-ban a' Tatár pusztítás után a' Szászok és egyéb Németek Szepességben és némelly bányás helyeken. — 1196-ban és már II. András, Kálmán, III. Béla alatt a' Ruthénusok Sáros, Zemplén, Marmaros, és Ungvár Vármegyében. Az Oláhokból is sokan ide szorultak a' Tatár járás miatt. — 1239-ben Kuthen Kun Király Precopi és Tauriai Chersonésusból hadával együtt kiűzetetvén a' Tatárok által, IV-dik Bélától a' Tisza mellett a' mái Kis-Kunságban helyet kaptak. — Hazánkba jöttek 1258-ban ugyan IV-dik Béla alatt sokan a' Német és Szász nemzetből. — 1285-ben IV-dik László alatt a' Serviánusok. — 1431-ben Corvínus Mátyás alatt a' Ráczok, — 1436-ban Zsigmond alatt a' Czigányok, — 1447-ben az Albánusok. — 1553-ban Castaldus' seregének nagy része. — 1604-ben sok Szász, Morva, Sváb, Bolgár. — 1728-ban VI. Károly alatt a' Törökök' kiűzetetések után elég idegen költözött Magyar Országba. — 1763-ban

M. Therésia által számos Svábok szállítottak Banátba, úgy hogy 1782-ben 3000 familiák kerekedett ki belőlök. a) Tehát az Iróknak ezen a' Pálócok felől való hallgatásokból az következik, hogy ők vagy az egyéb Magyarok előtt már Pannoniában voltak, vagy pedig vélek költözködtek oda. De az első tételt semmiképp se lehet bizonyítani; erre való nézve a' másodiknak kell bizonyosnak lennie.

4. §. Valának ugyan Jornandes szerint b) a' mostani Banátban (a' régi Dácia' részében) Árpád' jövetele előtt is Hunnok, azok tudniillik, kik Attilának halála után vissza nem menvén honnyokba, ott tepedtek meg. (?) Talán ezekről szól Bonfin is c) midőn a' Suathes (Svátoplug) és a' Magyarok közt tartott csatát rajzolja, mondván: „Suathes — — Concepta tandem audacia, cum Ungaris, infestis signis plane congregitur. Fracto statim asperrimae gentis agmine, inclinata acie terga vertit. Dum ad Danubium cum suis passim fugientibus sese recipit, instantibus hostibus, dum praepropera festinatione amnem retro natare contendit, cum maxima Sarmatum manu sane demergitur. Caeteri in ulteriore Danubii ripa caesi sunt, perquam ab his pauci capti. Ut pacatior regionem haberent, his tantum ignovisse placitum est, quos linguae commercia conciliarunt.”

„Nam multi Unni, qui post Atilam in Hungaria remansere, Suathis castra secuti fuerant, nescientes eos sibi esse cognatos.”

a) Sciagraph. Hung. Pars I.

b) De Reb. Get. Cap. 50.

c) Deead. I. Lib. IX.

5. §. Ellene mond ezen két Irónak Anonymus, a) kinek is pártját fogja Katona, b) Koronides, c) Túróczi, d) a' mellett maradván, hogy Attila' halála után, Csabával, (Attila' fiával) nem tért ugyan valamennyi Hunnus vissza Ásiába, hanem három ezren hátra maradván közülök, Erdélyben a' Székely nemzetségnek vetettek alapot. Ugyan ezt bizonyítja Frölich is e) mondván: „Siculi Hunnorum reliquiae, a Scythis orti, postquam annis tercentenis Pannoniam auctore Joanne Pistorio, incoluissent, translatis in Transilvaniam sedibus, usque huc degunt ibidem, nobilitium privilegiis gaudentes.” Nem lévén tehát a' Magyaroknak utolsó kijövetelek előtt Pannóniában Magyar nemzetség, következöleg Palóczok, mivel ök is Magyar eredetűek, a' mit ezenül vitatni fogok, se lehetnek.

6. §. Ezen állításnak, hogy tudniillik a' Palóczok Árpád' Magyaraival jöttek Pannóniába, vitatására leginkább szolgál Osztoics et Kojalovics' két Orosz Iró bizonyítása, kiket Dugonics András szerint f) elő ad Bayer, g) azt mondván írásaikból, hogy a' Magyarok, (kik Hugor vize mellett Pannónia felé tartottak) megverték (Tánais vize mellett) a' Poloucokat, (Palóczokat) kik ellenek feltámadni mertek.

7. §. Nem leszen fölösleges dolog Dugonicsnak ezen említett két Irónak szavaira épített elmékedését, melly a' citált Munkájának 246-dik

a) C. 50.

b) In Prolog. Hist. Litter. §. 2.

c) In vindic. Anonym. B. R. N.

d) P. I. C. 44.

e) David. Frölichii Prodr. Chronic. Hung. §. XX.

f) Szittyiai Történetek első Könyv. 247. lapon.

g) In Collect. Petrop. T. X. p. 413.

lapján kezdődik, valamint ott vagy on, előadni, és azután megvizsgálni, mennyire üti meg a hitelenek mértékét. Így beszél ő: „Midőn nagy békességben élnek (a' Csabai atyafiakkal a' Szittyai magyarok) íme egy nemzetség, melly (Tánaiss víze mellett) a' Kutigúrokon fellül uralkodott, és őket Poloucoknak neveztek, (soha se tudni, minő okra nézve) megtámadták a' közel lévő Magyarokat. És (mivel a' csata hirtelen szerződött) sokat megpiszkoltak a' Magyarok közül.”

„Ezt észrevévén a' többiek; a' Poloucokra estek, és őket kegyetlenül megverték, Országjokat elfoglalták, a' Poloucokat pedig (kik közöttök tenyeres talpasabbak voltak) katonáknak szedték, és az Elő-örök közé rendelték.”

„Úgy gondolom: hogy ezek a' Poloucok, (vagy is inkább a' mostani írásnak módgya szerint (Palócok) a) kik minenkutánna a' Magyaroktól meghódítottak és az Elő-örök közé tettek, (előregedvén) megunták utólyára a' katonaságot. Következett Fő-vezérjüktől (Mátra hegye táján) letelepítettek. Ezeket mind éddig Palóczoknak nevezzük. Kik is (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából.”

„Ezekről a' Palócokról semmit se szól az Irnok; b) mert ezt a' Csatát csekélynek lenni gondolta azokhoz képpes, mellyeket neki elő beszélleni kellett.”

8. §. Látni való, hogy itten Dugonics a' szóban lévő két Orosz Irónak, a'vagy inkább, a' ki utánnok beszél, Bayernek kevés soraiból sokat értvén, bővebb előadást készített, a' melly is, ha mindgyárt némelly környülállások a' rostában maradnak is, derék combinációjánál fogva elegendő

a) Palóczok.

b) Anonymus c. 8.

hitelt érdemel. És meglehet, hogy a' szorgalmas tudós ezen körülállást is valamennyit Bayerből (kinek munkáját még ugyan én nem láttam) vagy egyéb Írókból írta ki.

9. §. Elég az azonban a' dologhoz, hogy mivel a' Magyarok megverték a' Palóczokat, a' vesztés fél az akkori hadakozás szerint vagy kinszerítve vagy önként követvén a' győztös tábornot, Pannóniába költözött, és hogy eleve Mátra' vidékére szakadott, abból tetszik ki, mivel azon környeknek lakosai szüntelen Palóczoknak neveztetnek. Kitetszik tehát a' rövideden elé hozottakból, hogy a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek. Pannóniába. Már most azt akarom vitatni, hogy A' Palóczok egy eredetűek a' Magyarokkal.

10. §. A' fellyebb említett Írók szerint a' Palóczoknak Tanais vize mellett volt lakások. Tudni való pedig, hogy a' Chínaiaktól és Árabsoktól Ásia' közepéről az Altai hegyek és Irtis vize' vidékéről a' Volga és Tanais vizei közé szorított nemzetségek, többféle nevezet alatt Eleinkkel egy nemzetségből származtak; tehát a' Palócz nemzetség is egy eredetű a' Magyarokkal.

11. §. Legalább nyelveket tekintvén a' Palóczoknak, könnyen lehet következtetni, hogy a' Magyarokkal ugyan azon egy nemzetségből származnak. Mivel ha nekik egyéb tulajdon nyelvek lett volna, annak egészen majd csak nem lehetetlen lett volna úgy kiveszni, hogy azon mái nap is némelyek ne beszélle nének, vagy legalább belőle egynehány szavak fen ne lennének. Már pedig ők, kivévn szó ejtésüket, a' közönséges magyar nyelven beszélle nének. És ugyan ezen különös szóejtés adott alkalmatosságot Dugonicsnak azon

mondására: „hogy (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából”.

12. §. Hogyha a' Palóczoknak különös nyelvek lett volna, annak lehetetlen lett volna legalább végképpen kivesznie, abból tetszik ki, mivel csak azon nemzetnek változik a' vagy enyészik el nyelve, melly egészen más nemzet közé keveredik: hanem a' Palóczok semmi nemzet közé sincsenek elkeverve; sőt kivéven N. Honthot, mellyben csak az Ipoly' és Garam' táján találtnak, Heves, Borsód, Gömör és Nógrád vármegyének legnagyobb részét a' Palóczok lakják, a' kik is mennyien lehetnek, ezentúl ki fog tetszeni.

13. §. Hevesben Magda Pál szerint a) a' lakosok száma 198,000, kik között 689 a' nem egyesült Görög, 922 Zsidó, a' Német és Tót kevés: tegyük tehát hogy 5000, és így marad 191,389 Magyar. Ezek között 11,600 a' nemes; tegyük, hogy a' máshonnan oda származott magyarok' száma 6000; még is marad Palócz — — 173,789.

Borsódban a' lakosok' száma 145,045; közöttök a' nem egyesült Görög 506, Zsidó 3736, kevés német és tót; tegyük ezt a' két nemzetet 4000-re, és marad 136,803 magyar. Ezek között 19,900 a' nemes; tegyük, hogy az oda származott egyéb magyarság 5000 megy; még is ha mind ezeket nem vesszük is számba, marad Palócz — 111,903.

Gömörben a' lakosok' száma 146,744. A' magyar több mint a' tót, kevés német, sok cigány. Tegyük, hogy

e) Magyar Országának és a' Határ őrző Katonáság vidékének legújabb Statistikai és Geographiai leírása. 1819.

e' tót 30,000, a' német 5000, a' czigány 4000, és így marad 109,744 magyar. Ha ide nem számláljuk is a' 8870 nemeset, és a' más tájakról ide telepedett magyarokat, kiket 4000-re veszünk; még is léssen Palócz —

96874.

Nógrádban 165,360 lélek számláltatik. A' magyar több mint a' tót, német kevés. Tegyük, hogy a' tót 60,000 a' német 8000, és marad 95,360 magyar. Ezek között 6324 a' nemes, 3000 legyen a' máshonnan oda szakadott magyar. Ha mind ezeket számba nem vesszük is, még is marad Palócz — —

86,036

N. Honthban a' lakosok' száma 108,000. Felenél több benne a' tót, német is elég van. Az idei Fő Megyebeli Schematismus szerint a' Honthi felső Al-esperestségben egy magyar Plébánia sincs. A' Honthi közép Al-esperestségben 14. Plébánia között 10. magyar, 1. tót-magyar, 3. pedig egészen tót. A' lelkek' száma öszvesen 24174 a), kik között 18,046 magyar vagyon. Az Ipoli alsó Al-esperestségben 12. Plébániában, értetődik amúgy is, hogy a' filiálisokkal együtt, a' lelkek' száma 20438, és 6 magyar, és 3 tót-magyar Plébániában 8182 magyar vagyon. A' Dunai alsó Al-esperestségben 15 Plébániában, mellyek között 10 magyar, 1 magyar-német, 1 tót-magyar, 1 német-magyar-tót, 2 tót Plébánia számláltatik, a' nép' száma öszvesen 19,540, és közülök 10,950-an ma-

a) Ezen számolásban minden valláson lévők foglaltatnak.

gyarok. És így a' mondott Al-esperes-
tségekben, avagy is az egész vármegyé-
ben a' magyarok' száma 37184. Innen
kiszámlálván a' 3550 nemest, azon ma-
gyarokkal együtt, kik máshonnan sza-
kadhattak ezen tájakra, (2000-ren fel-
lyül nehezen lehet őket venni) a' Paló-
czok lehetnek — — — 21,634.

Tehát a' Palóczok' száma könnyen
felmegy — — — 490.237.

Nem volt tehát a' Palóczoknak valami külö-
nös nyelvek, sőt nem is lehet kételkedni, hogy
ezen nagy számú, és mindenkor együtt lakó nép
valamikor másként beszéllett, mint a' többi Ma-
gyarok, a' mi is valóságos kezesség arról, hogy
a' Magyarokkal egy eredetűek.

Szedes Fábán,

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1835.**

II^{dik} K Ö T E T.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Főlség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

**TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.
(URI UTTZA 612.)**

I. É r t e k e z é s e k.

I.

A' Palóczokról.

B e v e z e t é s.

1. §.

Mint hogy a' Palóczok időről időre nagyobb figyelembe jönnek, és mivel az ő maradékaik nem egyedül azok, kik mái nap is nálunk nyelveken szóllanak; mire nézve nem csak honnyunkban, hanem egyebütt is bővebb ismeretökre törekednek a' történeteknek szorgalmas buvári: a) azért nem tartom fölöslegesnek ezen hazánkfiairól, kik között születtem és beszélni tanultam, és a' kikiről a' Tudományos Gyűjteményben kétszer értekeztem, b) még egyszer szót tenni, hogy némünémü könnyebbéget szerezzek azoknak, kik dicsó nemzetünk' eredetét felvilágosítják.

2. §.

Tartottam, az igaz, eleinte az illyes munkától, mellyben kalauz nélkül kezdenem kellett, sőt a' Palóczokról való első Értekezésemet kiadtomkor attól is tartottam, hogy netalán nem látván

a) Literärnotizen betreffend die Magyarischen und Sächsischen Dialekte in Ungern und Siebenbürgen 8r. Excellenz dem Herrn wirklichen Staatsrath und Ritter Fr. von Adeling, mitgetheilt von Peter von Köppen. St. Petersburg, gedruckt bey Karl Kray 1826. 8-ad ré. 32. lap.

b) Az 1819-dik évi VI-dik Hötetben a' 26-dik lapon, ezen cím alatt: *A' Palóczok*, és 1821-dik évi XI-dik Köt. a' 63-dik lapon, ezen cím alatt: *A' Palóczokról eredetekre, és Pannóniába való jövetelekre nézve.*

első tekintettel némelleyek czéломát, mosolygva fogadják dolgomat, és enyelgésnek véljék az „*Estuók bacsim Ila neniemven*“ kezdődő Palócz Magyar-ságot, valamint vélték is; — c) hanem Horvát István így ír hozzám a' többek közt: d) „Nem küldhetél nekem kedvesebb ajándékot a' Palótz Magyar-ság esméreténél. Én tettem a' Palótzokról 1817-ben a' talán Előtted nem esméretlen kérdést, tsekély, de még sem megvető jutalom ajánlással; én állítom fő fontosságát a' Palótzság Esméretének. Képzelnem sem tudod, mit fogok egyszer e' tiszteletre méltó nép dúsóságára mondani. Te ebben nekem fátylát gyujtottál, 's igen szivesen veszem, hogy gyujtottál. Csak arra kérek, hogy még bővebben esmérted Földieidet. A' valóban Tudós Férjfiak betsülik munkádat, és pedig különösen vég nélkül tisztelem és hasznosnak tartom. Megérdemletted általa, hogy a' nagy *Révai* volt egykor Mestered.“ és ezen első rangú tudósunknak iménti szavai elegendő bátorságot adnak azt hinnem; hogy czélirányosan dolgoztam, a' mi is elegendő ösztön a' további munkára.

3. §.

De egyébként sem egy hirtelen magam meg-gondolása és a' Palóczokra valami futólag való visszaemlékezés szülte e' kised munkámat. 1797-ben ama nagy *Révai* volt Esztergamban 5-dik Iskola-beli Tanítóm. Ő a' deák nyelv mellett a' magyart is mód nélkül sürgette, és velünk Iskolán kívül magyarául beszéllett. Én minden igyekezetem mellett sem lehettem még akkor képes egészen elnyomnom a' Palócz szóéjtést, a' miért is a' tudós figyelem-mel tartott, 's le is írt sok szavat, és szóéjtést után-nam, és gyakorta intett, hogy becsben tartsam

c) A' Tudom. Gyűjtemény 1821-dik évi III-dik Kötetében a' 107-dik lapon egész tisztelettel feleltem meg ama' könnyű kérdésekre, mellyek az általam 1819-ben írt Palócz Magyarság ellen tevődtek.

d) 31-dik Juliusban 1819-ben hozzám utasított hecses Le-velében.

a' Palócz magyarságot; mert sok elrejtett kincse van benne anyai nyelvünknek. e)

4. §.

Fogtak is rajtam a' szavak annyiban, hogy az időtől fogva gyaker elmélkedésem tárgyává lett a' Palócz Magyarság, és ha nem is fedezhettem sokat fel benne, a' mire azonban több idő és munkás kívántatik; legalább azt hiszem, hogy a' Palócz nyelvnek előadásában való hív és ügyes voltomon nem fog senki kételkedni.

5. §.

A' legpalóczosabb Magyarságot hoztam fel példáiúl; (mert nincs az egy mértékben mindenütt, és észrevehetőkép fogy szüntelen, úgyhogy „az aralkodásra kapott *tróli nyelv* lassanként elfogja egészen nyomni az *ezeredes* régi *Fün* vagy is *Palótz* Dialectust, melly a' Magyar nyelv tudományos *megerítésére* elkerülhetetlenül szükséges:)) f) hogy azt úgy szólván egy csomóban lássuk, és nem M. T. Cicerónak M. Marcellus mellett mondott orátióját adom fordításban, de még a' szép tollú *Szemerének* Sonetjeit sem öltöztetem át Palócz Magyarságba: ezzel én távoznám célomtól; hanem a' köznép' együgyü beszédét adtam elé, a' mellybe tárgyamát illető szavakat kényemre iktatnom lehetett.

6. §.

A' Palócz Magyarság' ezen Pélványához némelly szükséges Jegyzéseket adtomban több Grammatikai és Orthographiai észrevételeket tettem, mellyek ha

c) Igen helyesen mondja Horvát István: „Ha egy hamvaiban ezernyi áldást érdemlő Boldvai Benedictinus Szerzetes Férfiu nem írta volna *Palótz Nyelven* a' Boldvai két Halottas Beszédet; ha a' nagy Révai (*Antiquitates Litteraturae Hungaricae. Vol. I. Pestini 1803*) e' Boldvai Beszédékét meg nem magyarázta volna, mi most sem érthetnők Nemzetünknek MAGYAR nevezetét. *Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégebb történeteiből.* Pesten 1825.

f) Horvát István, *Rajzolatok.* 45 lap.

nem nagy fényt vetnek is anyai nyelvünkre, azonban annak ártani sem fognak, minthogy állításaim' nagyobb részét helyben hagyták a' dologhoz értők, és ha némellyek nem fogják a' mértéket megütni, az kevés kárt okozhat ama' honnyi literatúránknak úgy is igen kedvező időszakaszban, mellyben a' már már felállóban lévő Magyar Academia, mellynek Ügyében a' Pestre e' folyó 1828-dik esztendőben meghívott Kiküldöttség Tagjai g) épen midőn ezt írom, h) dolgoznak, ügyelni fog, hogy semmi hamis pénz sem fogadtassék el.

7. §.

De a' Palóczoknak nem csak nyelvekről, noha ezt volt tulajdonképen egyedül leírni szándékom, szóllok e' munkában, hanem eredetekre, Pannóniába való jövetelekre és némelly szokásaikra is ki-ereszkelem, és ez úttal azt is eléadom, melly Vármegyékben vannak ők, és mennyien lehetnek.

g) Ezen lelkes és tudós Hazafiak azok, kik a' Magyar Academia Ügyében 1828-ban voltak Pestre meghíva, úgymint: a' Kiküldöttség Elölülője: Gróf Teleki József. — A' Magyar Academia' Fundátorai: Gr. Andráshy György, Gr. Széchényi István, Vay Ábrahám. — A' Kiküldöttségnek egyéb Tagjai: Bartal György, Itélő Mester; Bene Ferencz, Universitásbeli Professor; Bitnitz Lajos, Szombathelyi Lyceumbeli Professor; Buday Esaias, ref. Superintendens; Gr. Dessöffy József; Döbrentei Gábor, Tábla Biró; Ercey Dániel, Debreczeui Professor; Fejér György, Prépost; Guzmics Izidor, Pannónia hegyi Benedictinus Professor; Horváth András, Téthi Plébános; Horváth János, Püspök; Horvát István, Táblabiró; Jankovics Miklós, Táblabiró; Kazinczy Ferencz, Táblabiró; Kis János, Év. Superintendens; Kisfaludy Sándor, Táblabiró; Kövi Sándor, Sáros-Pataki Professor; Kulcsár István, a' hazai és külföldi Tudósítások Kiadója és Táblabiró; Báró Mednyánszky Aloyz; Schedius Lajos, Universitásbeli Professor; Szemere Pál, Táblabiró; Vitkovics Mihály, Ügyvéd.

h) Martius' 24-dikén.

8. §.

Ugyan azért az egész munka négy Szakaszra oszlik el. Az elsőben Eredetek és Pannóniába való jövedelek adatik elé, a' másodikban nyelvek, a' mennyire az az egyéb magyarokétól különböz, a' harmadikban pedig némelly szokásaik és a' negyedikben a' nép mostani száma.

9. §.

Rövid, hímetlen, és még is világos Előadást kíván itt tőlem az érdeemes Olvasó. Tisztelnem is tartottam erre legfőkép ügyelni. Hanem nekem is legyen szabad azért esedeznem, hogy a' ki nem talál velem egy értelmén lenni, csendes elmével gondolja el, hogy úgysem kívánhatok több hitelt so-raimnak, mintsem érdemlenek.

E l s ő S z a k a s z.

A' Palóczok Eredetéről es Pannóniába való Jöveteléről.

1. §.

Midőn a' Palóczok' eredetét nyomozzuk, a' Magyarokét, kikkel egy származásuk, világosítjuk fel. Tudva van, mekkora nemzetből váltak ki Eleink, tudva van, hogy nem csak a' valamint hajdan, úgy ma is egy nyelvű nemzetek, a' millyenek a' Kúnok, Jászok, Lófejűk, Palóczok és Pártusok a) eredtek belőle, hanem azok is maradékaik azon nagy nemzetnek, kik Ásiai honnyokban maradtak, vagy a' kik máshova és nem hozzánk költöztek, és mái nap más nyelven beszélnek; tudva van, hogy magok a' Magyarok, Kúnok, Jászok, Lófejűk, Palóczok és Pártusok sem jöttek minnyájan hazánkba, és különböző nevű és nyelvű nemzetekké lettek. Imhol egy tengerből hány folyó ömledt ki, egy nemzetből hányféle és pedig még is hozzánk testvér

a) Horvát István, Rajzolatok. 16 §.

nemzet származott el! Ezeket minnyájokat, úgy hiszem, az idő és szorgalom megismerteti velünk.

2. §.

Míg azonban mások Eleinknek nagy históriájával foglalatoskodnak, az alatt én a' Palóczokról, mint hozzájuk tartozókról kiadott észrevételeimet kevéssé bővebben közölván, először is azt állítom és vitatom, hogy:

A' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába.

3. §.

Ezen állításra azt mondom: Ha a Palóczok későbbben jöttek volna Pannóniába, mint a' többi Magyarok, arról, mint valami nevezetes dologról, nem hallgattak volna a' hazai vagy külföldi Irók. Valamint fel vagyon jegyezve, hogy a' *Byssénusok* a' Vezéreknek uralkodásokkor telepedtek meg Pannóniában, az Ismaeliták pedig Toxus alatt. — Geiza és fia Sz. István magok hívták be az idegeneket az országba. — 1076-ban Salamon első Andrásnak fia maga csalta be a' *Kúnokat* atya ellen, kik fegyver által csakugyan vissza verettek. — 1091-ben László Király alatt jöttek a' *Jászok* hazánkba Tiszántúl Heves és Pest Vármegye közé. — 1096-ban Kálmán alatt *Ruthénus, Morva, Csek* és *Tót* szállítványok fogadtattak el. — Magyarországban telepedtek meg 1113-ban II-dik István uralkodásakor a' Tisza mellékén azon tájon, mellyet nagy Kún-ságnak nevezünk, a' Kúnok. — 1143-ban a' Tatár pusztítás után a' *Szászok* és egyéb *Németek* a' Szepességben és némely hányás helyeken. — 1196-ban és már II. András, Kálmán, III. Béla alatt a' *Ruthénusok* Sáros, Zemplén, Mármaros és Ungvár Vármegyében. Az *Oláhokból* is sokan ide szorultak a' Tatár járás miatt. — 1239-ben *Ruthen* Kún Király Precopi és Tauriai Chersonésusból hadával együtt kiűzöttetvén a' *Tatárok* által, IV-dik Bélától a' *Tisza mellett* a' mai Kis Kún-ságban helyet kaptak. —

Hazánkba jöttek 1258-ban ugyan IV-dik Béla alatt sokan a' *Német* és *Szász* nemzetből. — 1285-ben IV-dik László alatt a' *Servianusok*. — 1431-ben Corvinus Mátyás alatt a' Ráczok. — 1436-ban Zsigmond alatt a' *Czigányok*, — 1447-ben az Albánusok. — 1553-ban Castaldus' seregének nagy része. — 1664-ben sok *Szász*, *Morva*, *Sváb*, *Bolgár*. — 1728-ban VI-dik Károly alatt a' Törökök kiűzetése után elég idegen költözött Magyarországra. — 1763-ban M. Theresia által számos Svábok szállítottak Banátba, úgy hogy 1782-ben 3000 familia kérekedett ki felölök. a) Tehát az Iróknak ezen a' Palóczok felől való hallgatásokból az következik, hogy ők vagy az egyéb Magyarok előtt már Pannóniában voltak, vagy pedig velek költöztek oda. De az első tételt semmikép sem lehet bebizonyítani; erre való nézve a' másodiknak kell bizonyosnak lennie.

4. §.

Voltak ugyan Jornandes szerint b) a' mostani Banátban (a' régi Dácia részében) Árpád' jövetele előtt is Hunnok, azok tudniillik, kik Attilának halála után vissza nem mehetvén honnyokba, ott telepedtek meg. (?) Talán ezekről szól Bonfin is c) midőn a' Suathes (Svatoplug) és a' Magyarok között tartott csatát rajzolja, mondván: „Suathes — — Concepta tandem audacia, cum Ungaris infestis signis plane concreditur. Fracto statim asperimae gentis agmine inclinata acie terga vertit. Dum ad Danubium cum suis passim fugientibus sese recipit, instantibus hostibus, dum praepropera festinatione annem retro natate contendit, cum maxima Sarmatum manu sane demergitur. Caeteri in ulteriore Danubii ripa caesi sunt, perquam ab his pauci capti. Ut pacatiorem regionem haberent, *his tantum ignovisse placitum est, quos linguae commercia conciliarunt.*“

a) Sciograph. Hung. Pars. I.

b) De Reb. Get. Cap. 50.

c) Decad. I. Lib. IX.

„*Nam multi Unni, qui post Atilam in Hungaria remansere, Suathis castra secuti fuerant, nescientes eos sibi esse cognatos.*“

5. §.

Ellene mond ezen két Irónak Anonymus, a) kinek is pártját fogja Katona, b) Kornides, c) Túróczi, d) a' mellett maradván, hogy Attila halála után Csabával (Attila fiával) nem tért ugyan valamennyi Hunnus vissza Ásiába, hanem három ezren hátra maradván közülök, Erdélyben a' Székely Nemzetiségnek vetettek alapot. Ugyan ezt bizonyítja Frölich is e) mondván: „*Siculi Hunnorum reliquiae, a Scythis orti, postquam annis tercentenis Pannoniam auctore Joanne Pistorio, incoluissent, translatis in Transilvaniam sedibus, usque huc degunt ibidem, nobilium privilegiis gaudentes.*“ Nem lévén tehát a' Magyaroknak utolsó kijöretelek előtt Pannóniában Magyar nemzetség; következöleg Palóczok, mivel ök is Magyar eredetűek, a' mit ezen túl vitatni fogok, sem lehettek.

6. §.

Ezen állításnak, hogy tudniillik a' Palóczok Árpád Magyaraival jöttek Pannóniába, vitatására leginkább szolgál Osztóics' és Kojálovics' két Orosz Iró' bizonyítása, kiket *Dugonics András* szerint f) előad Bayer g) azt mondván írásaikból, hogy a' Magyarok, (kik Ilugor vize mellett Pannónia felé tartottak,) megverték (Tánaís vize mellett) a' Poloucokat (Palóczokat,) kik ellenek feltámadni mertek.

7. §.

Nem léssen fölösleges dolog *Dugonics*nak ezen említett két Irónak szavaira épített elmékedését,

a) C. 50.

b) In Prolog. Hist. Litter. §. 2.

c) In Vindie. Anonym. B. R. N.

d) Pars I. C. 44.

e) David Frölichii, Prodr. Chronic. Hung. §. XX.

f) Szittyai Történetek. Első Könyv. 247. lapon.

g) In Collectione Petrop. T. K. p. 413.

melly a' citált Munkájának 246-dik lapján kezdődik, valamint ott vagyon, előadni, és az után megvizsgálni, mennyire üti meg a' hitelnek mértékét. Így beszél ő: „Midőn nagy békességben élnek (a' csabai atyafiakkal a' Szittyai Magyarok,) ime egy nemzetség melly (Tánais vize mellett) a' Kutigúrokon fellül uralkodott, és őket *Poloucohnak* nevezték, (soha se tudni, minő okra nézve) megtámadták a' közel lévő Magyarokat. És (mivel a' csata hírtelen szerződött) sokat megpiszkoltak a' Magyarok közül.“

„Ezt észrevévén a' többiek; a' *Poloucohra* estek, és őket kegyetlenül megverték, Országjokat elfoglalták, a' *Poloucohat* pedig (kik közöttök tenyeres talpasabbak voltak) katonáknak szedték, és az Elő-örök közé rendelték.“

„Úgy gondolom: hogy ezek a' *Poloucoh*, (vagy is inkább a' mostani írásnak módja szerint Palóczok,) a) kik minekutánna a' Magyaroktól meghódítottak és az Elő-örök közé tétettek, (előregedvén) megunták utóllýára a' katonaságot. Következett Fővezérjektől (Máttra hegye táján) letelepítették. Ezeket mind eddig Palóczoknak nevezzük. Kik is (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából.“

„Ezeokról a' *Palóczokról* semmit se szól az Irnok; b) mert ezt a' Csatát csekélynek lenni gondolta azokhoz képpest, mellyeket neki előbeszélleni kellett.“

8. §.

Látni való, hogy itten Dugonics a' szóban lévő két Orosz Irónak, avagy inkább, a' ki utánnok beszél, Bayernek kevés soraiból sokat értvén, bővebb előadást készített, a' melly is, ha mindjárt némelly környülállások a' rostában maradnak is, derék combinációjánál fogva elegendő hitelt érdemel. És meglehet, hogy a' szorgalmatos tudós ezen környülál-

a) Palóczok.

b) Anonymus C. 8.

lást is valamennyit Bayerből, kinek munkáját még ugyan én nem láttam, vagy egyéb Írókból írta ki.

9. §.

Elég az azonban a' dologhoz, hogy mivel a' Magyarok megverték a' Palóczokat, a' vesztés fél az akkori hadakozás szerint vagy kinszerítve, vagy önként követvén a' győztös táborn, Pannóniába költözött, és hogy eleve Mátra vidékére szakadott, abból tetszik ki, mivel azon környéknek lakosai szüntelen Palóczoknak neveztetnek. Kitészik tehát a' rövideden előhozottakból, hogy a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába. Már most azt akarom viténi, hogy

A' Palóczok egy eredetűek a' Magyarokkal.

10. §.

A' fellyebb említett Írók szerint a' Palóczoknak Tánais vize mellett volt lakások. Tudni való pedig, hogy a' Chínaiaktól és Árabsoktól Ásia közepéről az Altai hegyek és Irtis vize vidékéről a' Volga és Tánais vizei közé szorított nemzetségek többféle nevezet alatt Eleinkkel egy nemzetből származtak; tehát a' Palócz nemzetség is egy eredetű a' Magyarokkal.

11. §.

Legalább nyelveket tekintvén a' Palóczoknak, könnyen lehet következtetni, hogy a' Magyarokkal ugyan azon egy nemzetből származnak. Mivel ha nekik egyéb tulajdon nyelvek lett volna, annak egészen majd csak nem lehetetlen lett volna úgy kivesznie, hogy azon mái nap is némellyek ne beszélleének, vagy legalább belőle egynehány szavak fen ne lennének. a) Már pedig ők, kivévén

a) Hazánkban nem voltak kéntelenek a' köztünk lakó nemzetek nyelvünk' tanulására. Innen van, hogy mindenike mostanáig is a' magáén beszél. Sőt mái napig is hamarabb megtanulja a' Magyar szomszédja nyelvét, mint ez az övét.

szóejtések, a' közönséges magyar nyelven beszél-
lenek. b) És ugyan ezen különös szóejtés adott
alkalmatosságot Dugonicsnak azon mondásra: „hogy
(nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Sziittyai
nyelvnek módgyából.“

12. §.

Hogy ha a' Palóczoknak különös nyelvek lett
volna, annak lehetetlen lett volna legalább végké-
pen kivésznie. Mivel csak azon nemzetnek változik,
avagy enyészik el nyelve, melly egészen más nem-
zet közé keveredik: hanem a' Palóczok semmi nem-
zet közé sincsenek elkeverve; sőt kivévén N. Hon-
thot, c) mellyben csak az Ipoly és Garan táján ta-
láltatnak, Heves, Borsód, Gömör és Nógrád Vár-
megyének d) legnagyobb részét a' Palóczok lakják;
tehát nem lehetett nyelveknek elvesznie.

13. §.

Nem volt tehát a' Palóczoknak valami különös
nyelvek, sőt nem is lehet kételkedni, hogy ezen nagy
számú e) és mindenkor együtt lakó nép valamikor
másként beszéllett, mint a' többi Magyarok, a' mi
is valóságos kezesség arról, hogy a' Magyarokkal
egy eredetűek.

14. §.

Mivel azonban a' Palócz dialectus minden egyéb
tájbeli dialectusnál szembetünőbb, és mivel tudósa-
ink másként is több olyast sejtettek benne, mellyek
anyai nyelvünk' bővebb ismeretére vezetnek; azért
most a' Palócz Magyarságról fogok szólni.

b) Épen máskép, mint Sajnovicsnak Lappóniai Magyar-
jai, kiknek nyelveket ő a' mienkel egynek tartotta
ugyan, hanem beszédjeket, úgymond, nem értette.
Lásd Joannis Sajnovics — — Demonstratio Idioma Un-
garorum et Laponum idem esse. Tyrnaviae, MDCCLXX.
4-ed rétt.

c) Ezt ök Huntnak, Hunt Vármegyének nevezik,

d) Kiki tudja, hogy ezen Vármegyék egymás mellett fe-
szenek, és azokat a' Köznép *Palócz Ország*nak nevezi.

e) Közel ötszáz ezerre menő.

M á s o d i k § z a k a s z.

A' Palócz Magyarorságról. (Dialectusról.) b)

I. §.

Nemzetünk' bővebb ismerete végett szükséges volna hazánknak minden tájbeli nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk, és azoknak valamenynyí c) különösségeit feljegyeznünk. Többeket és több ideig fárasztana ez a' becses munka; de végre egy olly Gyűjtemény lenne belőle, mellyben hasznunkat és dicsőségünket valójában feltalálnánk. A' mi engemet illet, csekély tehetségem szerint ezen czélra ügyelvén, szívesen kinyilatkoztatom tapasztalásimat, és a' Palócz Magyaroknak, a' kik közt születtem és nevelkedtem, és a' kik iránt távollétben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket, és azután szokásaikat hiven ábrázolom. Ismertetni, nem pedig kinevettetni akartam a) ezen becses jószívű földieinket, és a' józan Olvasónak eszébe sem juthat esúfot üzni valakiből azért, hogy másutt lett a' világra, és honnyi szokásait, akár millyenek legyenek azok, követi; sem a' derék Palócz nem neheztel, midőn róla mások tudományos czélből tudakozolódnak. Azonban csak a' köznéplész mindenhol szemem előtt; a' nagyobb házaknál szinte, mint egyéb tájbeli főbb rangúaknál is, a' palérozottsághoz van szabva a' nyelvnek, és a' szokásnak új iz szerint való csinosodása.

2. §.

Nógrád, N. Honth, Gömör, Borsód és Heves Vármegyei Magyarok többnyire Palóczoknak nevezetnek. Szóejtésekből ismerni rájok közönségesen,

b) Hogy nincs tulajdon értelemben vett Dialectus nyelvünkben, arról meg vagyunk győződve.

c) Főképp nyelvbeli.

a) Valamint ucmelly hirtelenkedő gondolhatná — —

a' melly miatt (első tekintettel) majd csak nem érthetetlenek; azért méltán írja Pápai Sámuel a' Magyar Literatúra' esméretében a' 80-dik lapon: „A' Palóczok pedig (úgymond) legjobban megkülömböztetik magokat Nógrád, Gömör, Borsód, és Heves Vármegyék' őszveütközö vidékeinn, az ő igen tsudálatos és irás által alig előadható szóejtések által; minden magánhangzót, mintegy Diftongussal ejtvén.“ És valóban nagy vigyázattal kellett élnem, hogy minden szóejtésekét voltaképen kifejezzem, és kiírjam. Arról is mindjárt eleinte teszek említést, hogy nem mindenhol egy mértékben van a' szóejtés; egy helyett palóczosabb az, mint másutt: sőt azon egy helységben is látni ebben különbözést; ugyan azért, hogy ezt a' különbséget kitegyem, vagy hogy a' fentemlített Vármegyékben különösen a' palócz helységeket kijeleljem, nem tárgyam. Elég legyen most a' N. Honthi és Nógrádi Palóczokról, a' kiket jól ismerek, és a' kiktől a' többiek, legalább tapasztalásom szerint, szóejtések-re nézve keveset különböznek, szóllanom.

3. §.

Ezeket a' hosszas magánhangzókat: á, é, ó, ő így ejtik ki: uá, ié, uó. üő; úgymint: vuáros, iédes, uolom, üörzöm, város, édes, ólom, örzöm; a) valamint a' szó' elején, úgy a' közepén és a' végén is, és pedig olly érthetőleg, hogy mind a' két magánhangzót különösen meghallani, mintha így olvasnám: *vu-á-ros, i-é-des, u-ó-lom, ü-ör-zöm*; egyéb hogy az u, i, u, ü betűk röviden, az á, é, ó, ő pedig hosszan hangzik. — A' hosszas é betűt úgy ejtik ki az egyéb Magyarok közönségesen, hogy az egyes hosszas hangba az i-

a) Sopron és Vas Vármegyében is hallani, noha ritkábban az eféle kiejtést: iédes, luó és lú (édes, ló.) — Mintegy hajlandónak látszik lenni a' kényére hagyatott beszéd' organuma az illyes kiejtésre. Az Olasznál jónak, szépnek tartjuk ezeket: *buono, uomine* 's a' t. engedjünk tehát a' Palócznak is valamit.

betűnek gyenge hangját is belekeverik, és mintegy előrebocsátják a' nélkül, hogy két Magánhangzó hallatnék; a' Palóczok ellenben ezt az é betűt egészen a' maga hangjában nyújtják meg, az elejbe tett i-t különösen ejtvén ki, úgymint: i-é-des, mi-ér-ges, fi-ér-ges, ki-é-reg; édes, mérges, férges, ké-reg. — A' hoszszas u, ü betűk megtartják közön-séges hangjokat. — A' hoszszas i, ü előtt a' t betű meglágyul; p. o. *tyíz, tyűkőr, tyűz*; *tiz, tükör, tűz*.

4. §.

A' rövid a-t kevesé nyitottabb szájjal ejtik ki, mint a' Rába és egyéb tájbeliék; de még sem tótosan. Némelly vidékeken ezt a' betűt olly öszvehúzott szájjal hangzatják, hogy a' rövid o-tól meg sem lehet különböztetni, és ezzel az illyes írásra adnak alkalmatosságot, *mogom, voltom, pipo, buzo; magam, voltam, pipa, búza*.

5. §.

A' rövid e két féle, valamint ebben a' szóban: *sebes*. Az első nyiltabb hang, mint a' másik, és ez az ö-höz közelít, mellyel gyakorta el is cseréltetik, úgymint: betűhez, könyvhez, (betűhöz könyvhöz;) és Pest és Csongrád Vármegyében nem ritkaság lelköt, szömöt hallani. Bár csak ezt az ö-höz közelítő e-t valami jellel akarnák Iróink a' másiktól megkülönböztetni, 'ezzel is valami tökéletesedést nyerne Orthographiánk. Szabad legyen nekem itten erre az e-re két pontot tennem, (ë) hogy könnyebben láthassuk, mint cserélik fel ezeket a' Palóczok a' szőejtésben; ők mondják: *vörös, mente, vegyěst, végyítényi; vörös, (vörös,) mente, vegyěst, ve-gyíteni*.

A' többi rövid Magánhangzót úgy ejtik ki, mint más Magyarok.

6. §.

A' mi Nyelvünkben, mint Ásiai nyelvben, olly atyafiságban vannak a' Magánhangzók, hogy azok
igen

igen gyakran felcserélődnek egymás közt, a' nélkül, hogy ezt maga a' beszélő észrevenné, vagy illy alkalommal az érthetőség szenvedne. Példa itten az *arány*, *erány*, *irány*. Nem csoda tehát, hogy a' Napkeletiek a' Magánhangzókat ki sem írják, hanem azokat az Olvasónak nyelvtudására bízzák.

7. §.

Közönséges észrevétel, hogy a' köznép, a' hol szerét teheti, az l betűt elhagyja, és mondja: *óma*, *báta*, *bóta*, *óvasnyi*, *főment*, *évette*; *alma*, *balta*, *olvasni*, *fölment*, *elvette*. A' Palóczok pedig az l betű helyett rövid u-t, ü-t tesznek, valahányszor a' következő szótag mássalhangzóval kezdődik; úgymint: *auma*, *bauta*, *ouvasnyi*, *főument*, *eüvette*; *alma*, *balta*, *olvasni*, *fölment*, *elvette*. Midőn az l után rájövő szótagban ismét l következik, mind a' kettő megtartja közönséges hangját, p. o. *hallok*, *vallok*, *szálok* (*szállók*): De ha a' szó öszvetett; az első l elváltozik, úgymint: *főüliepett*, *eülopta*, *föllépett*, *ellopta*.

8. §.

Ezek a' lány hangok: *gy*, *ly*, *ny*, *ty* igen kedvesek a' Palóczoknál. A' *di* helyett is *gy*-t mondanak, p. o. *gyisznuó*, *gyiuó* (*gyivó*) *gyiuák*, *Fulugyi*, *Köpösgyi*, *Puángyi*; *disznó*, *dió*, *Faludi*, *Köpösi*, *Pándi*. — Kivetetődnek ezek, és az illyesek: *dísz*, *dicsiéret*, *dicsüösiég*, melyekben az első szótagok nem hangzanak palóczosan. — Lány, leány, *lik*, *luk* helyett mondják: *lyuány* *lyuk*. A' *ni* helyett *ny*-t mondanak főkép a' határozatlan módban: *szeretnyi*, *mennyi*, *faragnyi*, *futnyi*. A' *ti* helyett *ty*-t a' Jelentőmódnak egyes számbeli harmadik és a' többes számbeli második és harmadik személyében: *szeretyi*, *szeretyitek*, *szeretyik*; *vetyi*; *vetyitek*, *vetyik*; *szereti*, *szeretitek*, *szeretik*; *veti*, *vetitek*, *vetik*. — A' szavak elein és végén is élnek az illyes hanggal *tyinuó*, *katyi*; *tinó*, *kati*.

9. §.

A' más Magyaroknál való hosszas Magánhangzókat megrövidítik, ugymint ezekben a' kimenetekben: ból, ből, ról, röl, tól, töl, és mondják: bou, böü, rou, röü, tou, töü, p. o. *boutbou, lieböü, liészuárou, iégröü, szentegyhudztou, görögtöü*; boltból, leből, (lévből levesből) lészárol, (sövényről) égről, szentegyháztol, görögtöl.

10. §.

Kitetszik tehát a' Palócz Magyarorságból, hogy eredetibb (a' miben a' Székelyek is velünk tartanak) a' bol, böl, rol, röl, tol, töl ragaszték a' bul, büil, rul, rül, tul, tül ragasztéknál. Kitetszik az is, hogy ezen ragasztékok helyesen rövidítettnek meg. Győr, Veszprim, Szala, Somogy és egyéb Vármegyékben a' bul, büil, rol, rül, tul, tül ragasztékokat soha sem nyujtják meg. Mennyit nyer pedig anyai nyelvünk hajlékonyságára nézve ez által, senki sem tagadja. Kiki örömeztobb hallja: *ettül az embertül*, mint: *ettül az embertül*, vagy *ettől az embertől* — — Pedig a' bol, böl, rol, röl, tol, töl ragasztékokat kedvelő Iróink még csak most kezdenek a' rövidítéshez, a' mellyel a' bul-lal, büil-lal 's a' t élők nyelvünknek már régolta használnak.

11. §.

Ezen és e'féle szavakat is megrövidítik a' Palóczok, úgymint: *szeke*, *tenyer*; *szekér*, *tenyér*; sőt az illyesekben, p. o. *leginy*, *lepiny*, *szeginy*, a' mellett, hogy a' Magánhangzót megrövidítik, még azt el is cserélik; mivel a' többi Magyarok így ejtik ki ezeket: *legény*, *lepény*, *szegény*.

12. §.

A' *meg* ragaszték változatlanul kapcsolódik közönségesen az igékhez, akár Magánhangzóval kezdődjenek azok, akár pedig Mássalhangzóval, úgymint: *megenni*, *meginni*, *megszeretni*, *megtenni*, *megvenni*. Hanem a' Palóczoknál, midőn Mássalhangzóval kezdődik az *ige*, alkalmasabbnak látszik a' kiejtés, ha a' *meg*

ragasztéknak végső *g* betűjét olyanra változtatják, mint millyennel az ige kezdődik, úgymint *meszsze-retnyi, mettennyi, meuvetnyi*.

Ellenben a' val, vel, (vau, veü) ragasztékban a' v betű nem változik el Mássalhangzó után euphonicus betűre. p. o. e' helyett: bottal, kinnal, kannállal, a' Palóczok így szólának: *botvau, kinvau, kanuávau*.

13. §.

A' Palóczoknak a' többiek között illyes *Diminutivumaik* is vannak: *bungyika, horgyika, kuágyika, kuártyika*; *bundátska, hordótska, kádatska, kártotska, (kannátska)* azonkívül: *malomka, toronyka, köke, (követs, követske) szegke, apuáka, anyuáka, nyúka*; *malmotska, tornyotska, követske, szegetske, apátska, anyátska, nyulatska*.

14. §.

Egynehány *Frequentativumjok* is van, a' millyent máshol nem hallani; p. o. *hagyiguáduányi, meniényi, üliényi*; *hagyigálálni, menélni, ülélni*. a) *Hagyítani, (hibásan hajtani)*, közönséges művelő ige *hagyigálálni* egyes *Frequentativum*; *hagyigálálni* kettős *Frequentativum*, és annyit tesz, mint a' *hagyigálást* folytában gyakorlani. *Ugrosnyi, ugrálni*.

15. §.

Nevzetesebb szórövidítéseik ezek: *ett, itt, vettem, vettie; vettünk, vettetek, vettek; üttem, üttie, üttünk, üttetek, üttek; evett, ivott; vetettem, vetettél; vetettünk, vetettetek, vetettek; ütöttem, ütöttél; ütöttünk, ütöttetek, ütöttek*.

16. §.

Itten méltónak tartom a' Palóczos Múltidőre kevés figyelmet vetni, mint hogy valami ollyast sejtek benne, a' mi a' pontosabb Igeragasztáshoz tartozik.

a) És ezek igen méltók a' követésre. Illyes a' köz szokásban lévő *hálálni, pernocitare*.

Az Igeragasztásban a' Jelentőmód' Jelenidejének egyes harmadik személyéhez toldatik az időt jelentő ragaszték, úgymint: szeret-tem, szeret-tél, szeret-ett 's a' t. Tehát a' Multidő úgy jelentetik ki, ha a' szeret-hez *tem, tél, ett; tünk, tetek, tek*, ragasztékok toldatnak; hanem a' *vetek, ütök, sütök*, és egyéb e'féle Igéknél, midőn a' Multidőt jelentem ki, szótag szaporítást követek el, midőn a' *vetek*-nek harmadik személyéhez (*vet*) a' *tem, tél, tünk, tetek, ték* helyett *ettem, ettél, ettünk, ettetek, ettek* ragasztékokat toldok. Szinte így tesz az *ütök, sütök*, és egyéb hasonló igékkel is, úgymint: *vettem, ütöttem, sütöttem 's a' t. vettem, üttem, süttem 's a' t.* helyett.

A' Multidőnek ezen rövidebb formálása a' közönséges Szabást egy kivételtől megmenti, és az érthetőségnek sem árt. A' *vettem*, (emi) ígét a' *vettem* (projeci) ígétől a' Magyar fül megkülönbözteti.

Ezen rövidítést a' jártasabb Palóczok csak magok között tartják meg. Más tájbeliakkal ők is más-kép akarván szóllani az *ettem*, *ittam* helyett az *evettem*-et *ivottam*-ot is elmondják.

17. §.

Egyéb rövidítéseik is vannak, úgymint: *pegy* pedig; *luádsza*, lásd tehát, vagy szaporán; *noszadd-sza*, nosza add tehát, szaporán; *mek*, megyek.

18. §.

A' mi a' Számneveket illeti, azokban is találni különösséget a' Palóczoknál. Így számlálnak, p. o. pénzt: *egyik, kettűő, huárom*; nem pedig: *egy, kettűő, huárom*. Erre a' kérdésre: hányszor? (náluk hányyszer?) így felelnek: *egyszeü, kiétszöü, huáromszou, niégyszöü, ötszöü, hatszou, hiétszöü, tyízszöü, húszszou, szuázszou*; vagy is *egyszer, kiétszer, huáromszer, niégyszer, ötszer, hatszer*, és a' *szer* végezet minden illyes számlálásnál megmarad.

19. §.

Erre a' kérdésre: *hova midgy? hová mész?* így felelnek: *nuálunk mek, mesternié mek, papnuá mek*; nálunk megyek, mesternél megyek; papnál megyek a) a' helyett: *hozzánk, mesterhez, paphoz megyek. Gyere nuálunk, vagy komuámnuá! nem mek biz ién; mert Matyis bácsimnuá hitak.* Gyere hozzánk, vagy komámhoz! nem megyek biz én; mert Mátyás bácsimhoz hívtak. — *Eübe ment neniém; Bement néném.*

20. §.

Ezen *Patronimicumokat* gyakorta hallani: *Papiek szuóguáluója, Mesteriek gyereke b) Baugajiek szekere, Jakabiék Andris, Tuot Estvuányiék Pannuája, Suánta Iluájiék lyuánya, Juhuásziéknúá mentünk haugatnyi a' duda iés hegedü szuót; Papék szolgálója, Mesterék gyermeke (gyereke), Balgáék szekere, Jakabék, vagy Jakabok Andris, azaz: Jakab nevü embernek András fia; Tót Istvánék Pannája, azaz: Tót István nevezetü embernek Panni leánya; Sánta Ilenáék leánya; Juhászéknál (Juhászékhoz) mentünk halgatni a' duda és hegedü szót.*

21. §.

Az is különösség, hogy midön közönségesen a' névragasztás alkalmával a' végső rövid Magánhangzó meghoszzabbodik, úgymint: *alma, almaé, almának 's a' t;* a' Palóczoknál pedig az egyes számbeli első Eset (casus) c) röviden marad, úgymint: *almaé, mentéé; almaé mentéé:*

A' többi Észrevétel alább a' Jegyzésekben fog következni.

a) A' Francziák sem tesznek a' nálunk és hozzánk között különbséget, hanem mind a' két esetben *chez nous* a' mondások.

b) *Gyerek* helyesebbnek látszik lenni a' *Gyermeknél.* Nem is mondjuk *Gyermekötze*, hanem *Gyerkötze.*

c) A' Genitivus az első Eset; mert a' Nominativushoz semmi sem ragasztódik.

22. §.

Palócz szóejtés-és-beszédbeli Gyakorlás. *)*Palócz Magyarság.*

Estuók a) bacsim b) Ila
 neniémveü szomorú c)
 hírt hozott nyiékröü Ja-
 kabiék d) Matyisrou,
 hogy (hugy) iéppen mi-
 kou e) ott leszuátak a'
 szekerröü, f) akkou húz-
 ták meg neki (menneki)
 a' csendítüöt, g) iés iézi-
 he meg is haut a' petüöcs-
 be. Most keserüösiégibe
 mind a' kettüöt fogja a'
 hideg. h) Pegy minek rí-

Közönséges Magyarság.

Istók bácsim Ilona né-
 némmel szomorú hírt ho-
 zott nyékről Jakabék Má-
 tyásról, hogy éppen mi-
 kor ott leszállottak a' sze-
 kérről, akkor húzták meg
 néki a' lélek harangot,
 és ízében meg is halt a'
 patécsban. Most keserü-
 ségében mind a' kettő
 leli a' hideg. Pedig mi-

*) Sokkal csinosabb Beszédet hozhattam volna fel Példá-
 ul, ha attól nem tartottam volna, hogy így számos Pa-
 lócz szóejtés és szó is elmarad.

- a) Az e'félék: Iskola, Istálló, István, Istók, így hangza-
 nak a' Palóczoknál: *Eskola; Estudllaó, Estvuán, Es-
 tuok.* — Az Isten szóban az i megmarad.
- b) *bacsim, neniém, e'* helyett. *bácsim, néném.* — Ta-
 lán az előtt ezek: *aty, any, baty, nen* mind röviden
 hangzottak,
- c) A' Palóczok azért ejtik így az illyeseket: *szomorúó,
 háborúó, savanyúó* (máskép *posadt, posvadt*) mivel az
 u-val való végződést ó-val cserélik el. — És valóban
 eredetibb is az illyesekben az ó-val, ő-vel végződés az
 ú-val, ü-vel való végződésnél; mivel a' milyen
 ő? rövidítve: *minő?* kérdező részetske ragasztatik után-
 nok, úgymint: *szomor ő, keser ő, hábor ő;* és lesz:
 szomoró, keserő, háboró; nem pedig: szomorú, ke-
 serü, háború.
- d) Az illyesek: Jakabék, Papék 's a' t. a' Jakab, Pap,
 és *övéikből* erednek, és lesz: *Jakab-övék, Pap-övék;*
 egybehúzva: Jakabék, Papék 's a' t.
- e) A' 18-dik §. szerint.
- f) A' 9-dik §. szerint.
- g) *Csenditő,* kis harang, a' melly lélek harang gyanánt
 is szolgál.
- h) A' Palócz a' helyett, hogy a' hideg leli, mondja: a'
hideg fogja, p. o. az embert.

nak iérte; hisz miég iét, csak ett,itt, i) paskortuás-kodott, iés a' Szentegyházba a' szoros Misién k) iés a' Könyörgiésen l) biczköüt; azié Szentsuága m) ütöt a' kaleduába is zuáratta, pegy Vendiég-siégkou. n) Megest mikou legények voutunk, huát a' pallagon rögvéü bringatunk, o) iés üö Mesturamnak azt a' nyuzga p) gyerekit q) megütte, r) a' ki is egy luábon ugrosva s) iés sivaukodva t) ment a' muásuájúaná u) panaszkodnyi. Vuárjatok

nek sírnak érette; hiszen míg élt, csak evett, ivott, nyaláncodott, és a' Szentegyházban az öreg Misén és a' Könyörgésen szundikált; azért Szentsága ötöt a' kalodába is záratta, pedig Vendégségkor. Megint mikor legények voltunk, tehát a' parlagon röggel bringattunk, és ő Mester Urannak azt a' kényes gyermekét megütötte, a' ki is egy lábbon ugrálva és sivalkodva ment a' Másájához panaszkodni. Várjatok ti-

i) Lásd a' 15-dik §-t.

k) *Szoros Mise*, azaz: Öreg *Mise*, a' mely mivel közönségesen Vasárnapokon és Ünnepeken tartatik, midón a' nép mind együtt vagyon, és öszveszorul, jól mondatik *Szoros* Misének.

l) Másként *Vecsernye*, *Lytánia*.

m) A' Papot tiszteletből *Szentságának* hívják, azaz: Szent *Atyaságának*.

n) *Búcsúkor*, *Templom napján*, mely alkalommal *Vendégség* tartatik.

o) 'Talán szint' olly jó *Onomatopaeja*, mint zúgatni.

p) Elkényeztetett, mindenre nyöszörgő a' *nyuzga* gyermek.

q) A' *Palóczok* az egyes számbeli *Accusativus*nak végződését nem tudják megnyujtani, ha a' *t* előtt *hoszszas* é vagyon, sőt ezt az *é-t* rövid *i-re* változtatják. p. o. *kökint*, *vérít*, *fejít*, *gyerekit* e' helyett: *kökényt*, *vérét*, *fejét*, *gyermekét* 's a' t.

r) A' 15-dik §. szerint.

s) Lásd a' 14-dik §-t.

t) E' helyett: kiáltozni a' maga helyén mondják: *sivaukodnyi*, *sivalkodni*

u) *Muása* annyit tesz, mint *Másikanya*, *Öreganya*.

tyik kölykek, v) mond köhögve a' viény Öüzse, tennap is a' hury a' Pappuá mentem, majd agyba hagyiguátuátok a' Bacsa geduójuát. x) Muáskou meg, hury Matyisiek Bernuáa egy töklinczet vittem ajuándiékba, mer a' lelkektüő szakadt üő is adott nekem egy kiést, pegy hijjuába y) akkou is ostor hegyveü csipdeütiék a' nagy gambájuó z) kouduóst, meg a' kürtüő söprüöt. aa) Erre mink eüfuttunk eübe a' kollar' szivvuássuába, iés ott egy nyúkat kergetett egy puncsi kutya. Mink süvegünköt, csuhuánkot, kankuónkot eüvettük, hogy azt iziébe eüfoghassuk. Emmink is lett az a' liésza mellett a' gyiuófa alatt. Ugy de tyüzes küő! gúnyuánkot agygyig eüloptuák, pegy csuhújamba bb) tyizen öt garas iés

kölykek. mond köhögve a' vén Öorzse, tegnap is, a' hogy a' Paphoz mentem, majd agyba (agyon) hagyítottátok a' Bacsa gedóját. Máskor megint, hogy Matyisiek (Mátyásék) Berához (Alberthez) egy stigliczet vittem ajándékban, mert a' lelkektől szakadt (kedvesem) ő is adott nekem egy kést, pedig ingyen, akkor is ostor hegygyel csipdelték a' nagy ajakú koldúst, megint a' kémény söpröt. Erre mi elfutottunk oda-be a' bognár' szilvásába, és ott egy nyúlatskát kergetett egy puncsi (kis) kutya. Mi süvegünket, csuhánkat, kankónkat elvetettük, hogy azt izében elfoghassuk. A' mienk is lett az a' sövény mellett a' diófa alatt. Ugy de tyüzes küő! gúnyuánkat addig ellopták, pedig csuhám újában tizen öt garas, és

v) Itten az ö helyett ü-t tesznek, valamint az ü-veg-ben süveg-ben az ü helyett ö-t, úgymint: *öveg*, *süveg*. Az o helyett u-t hallani a' *hogy*-ban, p. o. Hury van a', hogy nem gyüsz hama. Hury vuásuároujuák a' húst? Kiet grajezuáron.

x) *Bacsa*, Birkás; *geduó*, kis kecske.

y) Az ingyen helyett mondják: *hijjába*.

z) tót szó.

aa) Hémény helyett *kürtöt* mondanak. Eredetibb szó is ez amannál, úgymint egészen idegeunél.

bb) Némelly tájakon a' *csuhát* hosszú, a' *kankót* pedig rövid szürnek nevezik.

egy bablon kendüő is vout. Muás nap ugy meg esztrenguátak otthon a' kuárié minket, iés ugy cc) mekkobzottak dd) hogy mindenünk fuájt, iés fejünk olyan kosztros lett, mind a' boszorkuánié. Egykou napuáddozat után a' biken ce) a' puskám maguátou eüsüt, iés ollyat puhant, ff) mind egy uágyú. Mit lüöttié? gg) kiérgyi apuósom; aszontam, hogy egy evetkiét akartam eütanuányi. Ne bolondozz, feleü üő, inkuább siker suárvaulüőd-döznié; hh) most mennyünk hiskuánba iéjjeü-re, van ott csigiém, kinyerem, morvuányom, posadt ii) aumuám, iés aluánk sarnyú.

egy pamuk kendő (keszkenyő) is volt. Másnap úgy megesztrengáltak otthon a' kárért bennünket, hogy mindenünk fájt, és fejünk olly borzas lett, mint a' boszorkányé. Egykor napnyúgot után a' bikkesben a' puskám magától elsült, és ollyat durrant, mint egy ágyú. Mit lőttél? kérdi Öreg Apám; azt mondtam, hogy egy mókust akartam eltalálni. Ne bolondozz, felel ő, inkább sikeres sárral lövöldöznél; most menjünk szálló házamba éjjelre, van ott csingérem, kenyerem, fonyott kalácsom, savanyú almám, és alánk sarjú.

cc) Soha sem hallani, hogy az *ngy* szót hosszasán ejtették. Jól is hangzik az röviden.

dd) A' *meg*-ben a' *g*-t tulajdonképen csak a' Magánhangzó előtt hallani, p. o. megadom; hanem ha Másállhangzó következik utána, a' *g* betű szint olyan betűre változik, mint a' következő Magánhangzó; úgy mint, *mehhuányi*, *mellopnyü*, *memmetszenyi* 's a' t.

ee) Bikfa erdőben.

ff) Ezt az *Onomatopaejät* durranni, náluk ritkábban hallani.

gg) Közönséges az a' mástájbeli köznépnél is, hogy az l, n, r betűket, főkép a' szó' végén örömet elhagyja, úgy mint: *lättü nyúlat? ho vótü? a' malomba. Mikó? máma. Láttál nyúlat? Hol voltál? A' Malomban. Mikor? márna 's a' t.*

hh) Midőn az agyagos sár megsikeresedik, abból a' gyerekek golóbisokat csinálnak, és azokat sudaras veszzővégen felhagyítják.

ii) Jobb szeretik mondani *posadt auma*, *posadt bor*, mint: savanyú auma, savanyú bor 's a' t.

A' hgy megyünk az ú-
tyikuán, eliétanuá a' csüöz
minket, iés kiérgyi, nem
luátrunk e a' harasztba
bojnyikokot tyüzeünyi.
Eükaczagom magam erre;
de mongya nekem: hau-
gass; mer meszszagounak
bennünköt. Felelek: hisz
meszetiégetüök azok,
meszetet iégetnek sze-
giny leginyek. Az egyik
közüölök suánta mer a'
pitarbou rejtyuán föü-
ment a' szobuára, iés ott
leszakadt a' deszka al-
tá, iés beesett a' huázba
kk) a' kemencze ll) mel-
lié a' szap mm) aluá. A'
muásik nyeüve ugy juár,
mind a' kerep; de keze
lusta: azié nem a' ma-
gajiebou, ha muásiébou
ié, mind a' vereb; csu-
dálom, hogy annak neki
az emberek hijjuába en-
nyi. Gyüvejde Estyi, mon-
dom neki, noszadsza fu-
rollyuád, hadd luássam.
Idagygya, iés azt eücsi-
riétem vele toplyojié,
meg tyiz veres hagyma-
jié. nn)

A' mint megyünk az
útatskán, elétalál a' csöz
bennünket, és kérdi nem
látrunk e a' harasztban
zsványokat tüzelni. El-
nevetem magam' erre;
de mondja nékem: hal-
gass: mert megszagolnak
bennünket. Felelek: hi-
szen mészeügetök azok,
meszet égetnek szegény
legények. Az egyik kö-
zülök sánta; mert a' kony-
hából lajtorján felment a'
pallásra, és ott leszakadt
a' deszka alatta, és be-
esett a' szobába a' kemen-
cze mellé a' szap alá. A'
másik' nyelve úgy jár,
mint a' kerepelő; de keze
túnya: azért nem a' ma-
gáéból, hanem máséből
él, mint a' veréb, cso-
dálom, hogyan adnak ne-
ki az emberek ingyen en-
ni. Jöve ide Istók, mon-
dom neki, nosza add ide
szaporán furuglyádat,
hadd lássam. Ide adja, és
azt elcseréltem vele tap-
lóért, megint tíz veres
hagymáért.

kk) A' Palóczok a' szobát *háznak*, a' konyhát *pitarbak*,
a' padlást *szobuának* nevezik.

ll) Nem csak a' magok kemenczéjeiket, hanem a' valóság-
os kályhát is *kemenczének* hívják.

mm) *Szapally* a' kemenczének külső oldala, mellyen a'
fáklya szárító lik *vaygon*, és a' mellyhez földből csinált
pad *vaygon* ragasztva.

nn) Az illyesek helyett: almáért, szalonnáért kutyáért,
a' mellyeknek tudniillik Nominativusok rövid Magán-

Sitiét lett, mikoura a' hiskuáhou iértünk; de Apuósom a' zuávuár kuócsuát cütiévesztette. Truóbuátuk fuácskuávau kinyitnyi a' zuávuárt, ugy de külykeit oo) főü nem touhattuk. Mit tegyünk huát muást, montam Apuósnak, ballagjunk haza huányi; mer itt se nem ehetünk se nem auhatunk a' soutuóuá, mer megszür a' juszié.

Mikou haza iértünk, huát alyig ütünk a' luóczuára, muá is besziélyik, hogy Gyuris öcsiém katoná lett Baluász Gyarmoton, mer gazduájúnak, a' hou szouguát, szusziékjuát pp) meddiézmúta; pincziéjibüü elüőszöü kuártyikuávau, osztán rotskuávau qq) lopdosa a' bort. Mettudta ezt a' gazda, iés üő fiét a' kutya lagziton, iés főüvuágott az Estrázsamesternek. Nem fog muá Katyí muátkuájúnau tuánczou-

Setét lett, mikor a' szállóházhoz értünk; de öreg Apám a' zár kulcsát elvesztette. Próbáltuk fátskával kinyitni a' závárt, úgy de kölykeket fel nem tolhattuk. Mit tegyünk tehát mást, mondtam az Apósnak, ballagjunk haza hálmi; mert itt se nem ehetünk se nem auhatunk a' borprésnél; mert megszür a' jusziél (csípős szél)

Mikor haza értünk, tehát alig ültünk a' deszkapadra, már is beszélük, hogy György Öcsém katonává lett Balassa Gyarmoton; mert gazdájának, a' hol szolgált, szusziékját megdézsmálta, pinczéjéből először kis kannával, azután rocskával lopogatta a' bort. Mettudta ezt a' gazda és ő félt a' kutya lakzitol, és felvágott (kezet adott) az Istrázsamesternek. Nem fog már Kati mátkájával tánczolni a' lakodalom-

hangzóvól végződik, így mondják *aumajicé*, *szalonnujicé*, *kutyajicé* 's a' t. lásd a' 21-dik §-t.

oo) Kölykeknek neveztetnek a' fa zárnak belső fátskái, mellyeket midön a' kulcs' fogai felemelnek, az ajtó felnyílik, midön pedig a' kulcs kivetetik, azok leereszkednek, és az ajtot zárva tartják.

pp) *Szuszek*, szekrény formájú láda, mellyben 50 mérő gabona, és több is elfér.

qq) *Rocská*. veder formájú viztartó edény, mellynek fő gantyúja fából van.

nyi a' lagziba, rr) se vendégségkou; nem fog vele bolondoznyi, mikou kendert hiéheü; se nem patkoutat több tyízmuát Katyinak a' barborás cigánynuá, se nem vesz neki vuásuárkou a' Görögnié selyem ruhuát, garuályist, ss) hajkötüöt.

Ej biz még is jobb lett vouna nekünk a' jusziélen huányi, mind ilyen keserüösiégre haza gyünnyi. Azonba tt) öcsiémet eü az Isten, ha maguát jobban fogja viseünyi, mind uu) egygyig viseüte.

ban, sem vendégségkor; (búcsúkor) nem fog vele tréfálni, mikor kendert gerebenycz, se nem patkoltat több csizmát Katinak a' bögös cigánynál, se nem vesz neki vásárkör a' Görögnél selyem kötényt, nyak-gyöngyöt, pántlikát.

Ej bizony még is jobb lett volna nekünk a' jusziélen hálni, mint ilyen keserüségre haza jönni. Azonban az öcsémet sem hagyja el az Isten, ha magát jobban fogja viselni, mint eddig viselte.

23. §.

Innen, a' mint gondolom, elegendőképen kitetszik a' Palóczoknak nyelvbéli különbözések, a' többi valamennyi Magyarok' nyelvétől; sőt nagyobb részént azt is észre lehet venni, miben vagon különösen ez a' különbség. Minden aprólékot nem volt szükséges eléhoznom, sem bővebb magyarázatokra kiterjeszkednem, tudván, hogy Olvasóimat ezekkel csak terhelném, minthogy ők a' köznépek a' többi közönséges beszédmódját, a' mellyben majd csak nem minden tájbeliek megegyeznek, és a' melly a' Palóczoknál divatban vagon, jól ismerik. Azonban egynehány, talán némelylek előtt különös szavakat

rr) Töbnyire lakzinak hívják a' lakodalmat.

ss) Tótoktól kölcsönözött szó. A' bizonyos, hogy valamint a' németek' szomszédságában lévő Magyaroknak sok németes szavaik vannak, úgy a' tótok körül lakó Palóczoknak megint számosak tótos szavaik.

tt) Az a', az, igen gyakorta elékerül közönségesen a' beszédben: a' Palóczok, a' hol lehet, közönségesen elhagyják.

Ki mondta, hogy ez, vagy amaz nem szép? — Jancsi.

uu) A' *mint* helyett mindenkor *mind*-t hallani náluk.

hozok még elé, mellyek közül némeltyeket más tájakon ritkán, vagy éppen nem hallani.

24. §.

Néhány Palócz és egyéb Magyar Szó.

- Agyig*, * agyag.
Apasúr, apacsúr. A' hál-
 ló elejére kötött vastag
 fa, mellynek alsó vé-
 gére egy jókora kő van
 alkalmaztatva.
Ármányos, különös mes-
 terséggel tellyes, p. o.
 ember.
Bábabukra, * Szivárvány
 az égen.
Bablon, * pamuk. In-
 nen *Paplon* (szinte
 idegen szó) pamuk ágy-
 beli takaró.
Babrálni, * maszatolni,
 piszkolódni, motorkálni.
Bacsa, * első Juhász,
 Öreg Juhász, Birkés,
 Birkás.
Bacsi, * bácsi, bátya.
Balga, Vezeték név. Bá-
 lintból eredt.
Bandzsa, sanda, félre
 néző.
Bánka, köpülőző la-
 rang a' Seborvosoknál.
Barborás * Bögő hegedős.
Bera, * Albert.
Biczkölni, szundikálni.
Birge, * sönnyedék.
Bojnyik, * zshivány, u-
 tonálló.
Boldis, Boldizsár.
Bomlani, * ingerkedni.
Bora, Boris, Borbála.
Bornyú, borjú.
Boróka, * fenyő mag.
Borsoska, mézes kalács.
Borzag, * földi bodza.
Bótká, * topány, topán-
 ka.
Buda, karó a' mezei Já-
 tékban.
Budázni, karókkal ját-
 szani.
Budár, árnyékszék. Lásd:
 putraszék.
Bungyika, * újatlan köd-
 mőn.
Csatrangolni, csavarog-
 ni, tekeregni.
Csek, csak:
Csembő, czafrang, a'
 lószerszámon, kostö-
 kön.
Csendítő, kis harang,
 lélekharang.
Cserebi, dohány, közön-
 séges allyadohány.
Csige, csenger, csinger,
 löre.
Csikarni, facsarni, vala-
 mit álnoksággal vagy
 erővel elvenni, zsa-
 rolni.
Csinvat, különös szövés-
 sű vászony.
Csuhér, * kóborló, kor-
 hely pajtás.

- Csücsörke*, * pipis, pityer, pacsérta, szántóka.
Csvik, kuvik, halálmadar.
Czelöke, husáng, dorong, pózna.
Czibe, * csibe, csirke.
Demikát, érett sajtból készített leves.
Döme, zömög, tömött ember.
Druzsba, * vőfény.
Egyik, egy.
Elbe, (eübe) * be. — Elbe ment, bement.
Előkötő, kötény.
Emmink, * mienk.
Endre, András.
Estyi, * Pista.
Ett, * evett.
Evet, * mókus.
Evetke, * kis mókus.
Evettem, * ettem.
Féling, rövid aszszonyi ing, imeg.
Fentő, fonás. Egy fentő, fonás hagyma.
Fogantyú, nyél, mint a' köszörű kőnek nyele, mellynél fogva hajtatik.
Fojtóka. * Fekete bársony nyakszorító, nyakéksesség a' fejérmennél.
Galeta, vindöly, mellyben sajt, vagy vajtatatik.
Gamba, * ajak.
Gambács, * ajkas korsó.
- Garálisz*, * nyakra való gyöngy a' fejez nemnél.
Gedő, * kis kecske.
Gező, * egér, poczik.
Góré, gunyhó, halász góré, halász gunyhó, kunnyó, kaliba.
Göbre, bögre, kis fazék.
Gúgyela, öszve hajtott len, kender, a' mint azt a' guzsalyra vagy rokkára kötik.
Gunyátz, barna szőrös posztóból készített rövid vagy hosszú kanokó.
Gyük, * gyükér.
Gyuris, * György.
Gyüvejde, * Jöveide, Jöszte ide.
Ház, * szoba.
Hedegő, * hegedű
Héhely, * gerebeny.
Hidegének, * kocsonya.
Hideg fogás, hideglelés.
Hijjában, * ingyen.
Hiska * Présház a' szőlőben.
Hollyan, * Millyen.
Homolya, * gomolya, p. o. túró.
Homolyka, * kis gomolya.
Hunya, * fekete szűr.
Ila, * Ilona:
lvóház, * Csapszék.
lvottam, * ittam.
Iárálni, * gyakran járni.
Itt * ivott.

- Juszél*, * csipős szél.
Kapacs, * teknyő vájó vas eszköz.
Kárt, * kanna.
Kártika, * kis kanna.
Kalmáros, * kómáros szilva, fonnyadt, érés előtt lehulló szilva.
Kámzsa, vastag darócz ruha.
Karafina, butélia, nyakas üveg palaczk.
Kendő, * keszkenyő.
Kendőlakás, * kézfogó a' házasulandók közt.
Kerep, kerepülő
Kobozni, tépni, szagatni.
Koccs, fattyúhajtása a' dohánynak.
Kocsozni, a' dohányt fattyú hajtásitól megtisztítani.
Kollár, * kerékgyártó, bogárn.
Kómáros, * lásd kalmáros.
Korpakisze, keszöcze, böjti levesnek a' neme.
Kosztros, * borzas.
Kölyök, závarnak, fázárnak, belső része. — kis kutya, macska 's a' t.
Kupikék, * látatlan színű.
Kusztora, fanyelű bicsek, bugyi.
Kuvik, * halálmadár.
Kürtő, * kímény.
Kürtősöprő, * Kímény-tisztító.
- Lagzi*, lakodalom.
Lé, leves, ételnek neme.
Lekvár, * befőzött Szilva, baraczk lekvár, befőzött szilva, baraczk.
Lepe * Pille, Lepke, lependék, pillangó.
Lésza, * sövény.
Léira, * lajtorja.
Lévő, * fa töltésér.
Lévóka, * kis fa töltésér.
Lobogó, * zászló.
Lócza, * fából való pad.
Lugzó, * szapulló.
Lugzani, * szapulni.
Loholni, * megverni.
Mácsik, metélt tészta.
Mancs, fából készült labda (lapta) nagyságú glóbis, mellyel a' Palócz ifjak játszanak.
Mancsozni, fa glóbisal játszani.
Mara, * Maris.
Mása, Másik anya, Öreg anya.
Másik apa, Öreg apa.
Matyis, *Matyko*, Matyás.
Mazna, * kényes, sívó rivó gyerek. Nyuzga.
Megest, * megint.
Menélni, * gyakorta menni.
Mesgye, * füves út a' szőlők között.
Mesterhélni, * likácsos czifra varrást tenni.
Morvány, * fonott kalács.

- Motring*, * egész darab p. o. czérna.
- Napáldozat*, * napnyugot.
- Natragulya*, * bolondító mérges fű.
- Noszadsza*, * Nosza add ide.
- Nyólni*, p. o. elnyólni' czizmat annyit tesz, mint elszagatni. Kenderent *nyólni*, ki tépni, kiszagatni.
- Nyuzga*, * kényeskedő. Lásd Mazna.
- Okolmasz*, * kalamász, szekérkenő.
- Ól*, * istáló.
- Öklelet*, * belső szúrás. Betegség' neme.
- Pad*, téglából vagy földből készített ülőhely.
- Páholni*, jól megverni.
- Para*, a' hálón lebegő könnyű fa, melly annak egyik oldalát a' víz' színén fentartja.
- Paskorta*, * torkos, p. o. paskorta macska, torkos macska.
- Pást*, * pázsit, gyöp.
- Pata*, veszekedés. Csapatata. Ama' kukacz, melly Cserebogárrá változik el.
- Pegy*, * pedig.
- Peszmeg*, keletlen tészta.
- Petöcs*, * patécs.
- Piszke*, * tengeri szöllő, ribizli. Szörös piszke, egres.
- Pitar*, * konyha.
- Pite*, tejjel feleresztett sült tészta.
- Pitlik*, * sűrű szita a' malmában. Pitliken örleni, szitára örleni.
- Pityer*, lásd Csücsörke.
- Poloska*, * palaczka.
- Polozna*, * romlott tojás, vagy a' tyúk fészekbe tett tojás, hogy a' tyúk melleje tojjék.
- Posadt*, * savanyú.
- Puhanni*, * durranni.
- Puhantani*, * durrantani, p. o. ágyúval, puskával.
- Puruttya*, csúnya.
- Puska*, * persely. Isten' puskája, Templombeli persely.
- Putraszék*, árnyékszék, Lásd Budár.
- Putri*, földalatti ház.
- Rejtya*, * lajtorja.
- Rapos*, * himlőhelyes.
- Rocska*, * konyhabeli veder.
- Ruha*, * kötény.
- Sarlang*, czafrang.
- Sávoly*, * czifraság a' szövésben.
- Sávolyos* vászony * czifrán szőtt vászony, mint a' millyenből asztali abroszok és kendők készülnek.

- Sentés*, csapszék, ivóház.
Serha, gyöpmester, benczli.
Siska, * fánk, farsangi sütemény.
Sotó, * sajtó, sutyú, borprés.
Suti, balog, balkezes.
Szádalló, * hordónak az aknája.
Szap, * kemenczének az oldala.
Szapally * kemencze' oldala mellett való pad.
Szentsága, * Szent Atyasága.
Szeppenni, szöppenni, megijedni.
Szeppenteni, megijeszteni.
Szipat, egy szipat tobák, a' mennyit egyszerre felszipantanak.
Szippantani, tobákot szívni.
Sziporka, kis szikra.
Szoba, * padlás.
Szoros Mise, * Óreg Mise.
Szörös pizske, * Egres.
Szuszék, * szuszák, gabona tartó nagy szekrény.
Talpalni, erősen menni.
Tereferé, mendemonda.
- Terelni*, hivalkodva beszélni.
Terelni, marhát őrzeni.
Tokmány, szarvból készített fénkő, kaszakő tartó.
Toty ember, szunnyogó, lassú, együgyű.
Totalagos, ugyan az.
Töklincz, * stiglitz, tengelicze.
Tuskó, tőke.
Tyizma, * esizma.
Vadóka, * vadalma.
Vályog, * Sodrófa, melyei mángolnak, vagy mellyel tésztát nyújtanak.
Varecska, * főzőkanál.
Vendégség, * Egyháznapja, búcsúnap.
Vernyogni, kiáltani, mint a' macska.
Vicza, Éva.
Vido, Vid, Vitus.
Visnye, medgy, (gyümölcsnek a' neme)
Vódka, * gyenge pálinka.
Vonaglani, haldoklani.
Závár, faj zár.
Zsinczicza, túrós savó.
Zsufánka, * vízmerő vaskanál.

H a r m a d i k S z a k a s z.

A' Palóczoknak egyéb Szokásaikról.

1. §.

Az erdősebb helyeken fából vannak minden épületeik készítve. A' házakat szélesre farogott gerendákból rakják össze, egyiknek végét a' másikéval keresztbe tévén, és össze eresztvén, úgyhogy a' ház' külső szegletein a' két oldalról kiálló gerenda végek kettős latorját formálnak. Az így elkészült házfalak bévül és tőbnyire kívül is, a'mint lehet, a' sárral való tapasztás által megegyenesítetnek, és agyaggal, némellykor pedig mézszsel is kifejéretnek. Így készülnek egyéb gazdaságbeli erős épületeik is, úgymint: jókora pajták, ló és tehén óljaik, (istállóik) hiskáik, (szüretelő házaik) és sotó borprés színeik. Lakóházaikat három részre osztják fel, úgymint: pitarra, házra, kamrikára.

2. §.

A' Pitarba lépik be nálok először az ember. Az ismeretlen azt konyhának gondolná lenni; azonban sem tűzhelye, sem kíménye, és a' kenyér sütéshez, faragáshoz való eszközök, és az élés szekrények tartatnak benne. Ablakja ritkán van, több helyeken a' házban (szobában) lévő kemenczének szelelő lyuka szolgál oda. A' háznak (szobának) negyed részénél nem szokott tágasabb lenni.

3. §.

A' Pitarból a' Házba (szobába) nyílik az ajtó. A' szoba elég téres és magas; hanem közönségesen olly setétes, hogy csak a' fél lábnyi magasságú és egy lábnyi szélességű ablaknál lehet tisztán látni, és a' sincs mindenkor üvegből, hanem hártýából vagy papirosból; sőt némellyeknél csak ide oda tolni való deszka tábla van ablak helyett. Egy asztalnál, és két felül mellette lévő lóczánál (deszka

paduál) fazék polcznál, és a falon függő tálakná ottan más házi eszközt nem látni. A kemence hatod részét foglalja el a szobának, a mely négy szegletű és lapos tetejű. Szája az ablakok felé van készítve; előtte tüzhely, és körülötte hasonló padok állanak. Tehát ben a szobában fűtenek, sütnek, főznek; azért ottan gyakorta füstben lenni nem ritkaság, és a falak szinte olly kormosok, mint mássutt a konyhában. A kemence szája felett agyaggal hemázolt szíttatón megy fel a füst, és ottan oszlik el; vagy egyedül a padláson egy jókora lyuk van hagyva, hogy azon a füst a szobából kimehessen. Ugyan azért az illyes házakon kímények sehol sincsenek. Ez a nagy kemence, legfőképp télen, egyedül egy háláló helyek a férjfiaknak, a melynek tetején és oldal padjain, az ágyi ruháról semmit sem tudván, saját gúnyájokon heverésznek.

4. §.

A fejérmeknek éjjeli helye a *Hamrika*, (kis kamara) mellybe az udvarról különös bejárás vagyon. Ott a nyoszolya, ágyi ruha, és mind az, a mi más tájakon a szobában tartatik. Ez soha sem fűlik, és az ablakja akkora, hogy az ember ökle alig férhet be rajta. A beteg, vagy gyerekágyas aszszonyok főképp télen a szobában fekszenek.

5. §.

A mi a viseletet és ruházatot illeti, az öregebb férjfiak magosabb, a fiatalabbak alacsonyabb süveggel fődik fejeket. A kalapok is szokásban vannak már, miolta a süvegesek megkritkultak. 1780-dik Esztendő körül látni volt még ollyan öregeket, kik üstökön kívül más minden hajokat leborotváltatták. Most az idősbek előhajokat homlokokon csomóba tekerik, és felálló rövid üstököt viselnek; a legények pedig homlokok felett üstököt kötnek, és azt három ágba fonván, hátra lódtítják. — Nyakravalót csak nagyobb napokon viselnek a hetyke ifjak; másként arra senkinek sincs szüksége. Csuha, kankó, bocskor a közönséges mindennapi öltözet; újas

de főnyire újatlan ködmönt és bókát (topánkát) többet látni, mint nadrágot és csizmát. A' szennyes vagy zsiros vászon ruhát nem kedvelik, fejer inget és gatyát viselnek örömet.

6. §.

A' fejérszemélyek közt az aszszonyoknak ökölnyi nagyságú finom gyolcs kontyok vagyon, melly gyakorta csipkés és kivarrott; a' leányok szint akkora sik aranyos pártát viselnek, mellyről, valamint a' fiatalabbak kontyaikról többféle színű egy rőfnyi galondok, vagy pántlikák lógnak lefelé. Melly keszkenyő nincs mindennapi szokásban, a' mellynek tisztesség okaért való behozásán a' lelki pásztorok gyakran igyekeznek. Ezen mezítelenségeket (ha annak lehet tartani), minthogy félingek is elegendő-kép befödi mellyeket) midőn a' Szentegyházba mennek, úgy rejtik el, hogy az idősebbek keszkenyővel, a' fiatalok (menyetskék) pedig finom fátyollal kötven be fejeket, annak szegleteiből, ennek pedig végeiből mellytakaró is kikerül. Ez alkalommal a' leányok fél rőf szélességű és három-négy rőf hosszúságú schal formájú himes rojtos kendőt tesznek vállaikra. A' garálizson, vagy hamis gyöngyön kívül fojtókat is viselnek nyakokon. Ez keszkeny fekete bársony pántlika, és ezzel a' hiúbbak, hogy pirosabbak legyenek, igen megszokták nyakokat szorítani. A' vénebbeket kivéven, a' többiek könnyökön alól érő fodros ingben vannak télen is minnyáján a' Templomban, és ha útra lepedőt takarónak vagy egyéb melegítő ruhát visznek is magokkal, azt az Isteni szolgálatkor hónok alatt tartják. A' sárga vagy piros csizmát sáros időben mind addig kézben viszik, míg olyan helyre nem érnek, a' hol azt minden kár nélkül felhúzzhatják. Félingen, (rövid ingen) pentölyön, és ruhán (kötényen) kívül ház körül semmit sem vesznek magokra. Azonban az aszszonyok konty nélkül soha sem járnak. A' szoknya a' gazdagabbak mindennapi és a' szegényebbek ünneplő öltözete.

7. §.

A' Palóczok nem csak szorgalmas földmivelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire minnyáján mesterséges faragók is. A' mellett, hogy házaikat magok építik, a' szekereket, jármokat, hordókat, kádákat, konyhabeli faedényeket is megkészítik. A' fejjérnépnek különös foglalatossága a' vászony készítése, azért nem igen látni házat, mellyben szövőszék ne állana. A' Váczi vásárokon a' sok czérnát, vásznat, és a' számos megvarrot fejer ruhát a' palócz aszszonyok árulják. Sőt a' gyapjút is megfontják, és megszővik ruhának férfiak számára. Gyertya helyett közönségesen fáklya a' világítójok; a' cser és másféle szálkás fát vékonyra felhasigatják (hasít-ból hasítgatni, hasigatni jön, nem hasogatni) és azt, a' midőn jól kiszáradott, erre a' végre használják. Ezek valóságos jelei a' nép' munkásságának és takarékoságának, 's el is lehet ezek szerint gondolni, hogy illy módon, hogy a' pénz kiadásra a' lakosoknak kevesebb alkalmok lévén, végső szükségre, határjok partossága mellet sem könnyen juthatnak.

8. §.

Minden játékaik között legnevezetesebb a' *Man-csozás*. A' Mancs egy erős gyükből (a' gyükér a' *gyüknek* vékony szála) készült közönséges lapda nagyságú golóbis, mellyet valamelly szabad helyen egyik magosra felhagyít, és azt a' többiek izmos ütőfákkal a' levegőben eltalálni igyekeznek. A' veszedelmes és Hazánk sok tájain ismeretes *Karikázás* így megy véghez: egyik elgurítja a' majd csaknem két hüvelyknyi vastagságú és fél lábnyinál gyakorta nagyobb kereksgű vasas farkarikát; az útszán, vagy más egyenes helyen sorban álló legénység azt súlyós bottal egyik a' másikhoz indítja, hogy szüntelen guruljon. De többnyire erő mutatásból úgy hozzá szoktak ütni az izmosabbak, hogy többet repdes az, mint gurul, és így teszi a' kárt az ablakokban és a' nézőkben. Több helyeken ezt a' játékot az Előljárók egészen eltiltották. — A' Pili czk, pincz, pencz

játékot majd csak nem mindenhol kedvelik. A' Palóczok azt különös módon játszák. Az ő Pilinczkjek négyszegletű hoszszúkás fátska, melyet egy rézsúton földbeütött karónak végére helyheztenek, és azt onnan súlyos fával ütik el. A' ki a' kiütött Pilinczket úgy be tudja hagyítani, hogy a' rézsút-álló karónak tövébe helyheztetett követ eltalálja, az nyertes, és a' kiütésre mind addig jussa van, miglen valaki az említett követ a' behagyított pilinczkekkel meg nem üti. A' fiatal fejjérszemélyek többnyire a' dalolásban és e' mellett lévő tánczolásban lelik fő mulatságokat.

9. §.

A' Palóczok lelki és testi tehetségekre nézve a' többi Magyaroknál nem alábbvalók. Különös characterek a' vidám barátság, ember becsülés és az adakozás. A' hegyes sovány környékbbeliek is elegendő jó kedvük, minden szegénységek mellett is, és kevéssel megelégedvén, a' hol szerét tehetik, békesen, de vigan mulatnak a' bor vagy pálinka mellett. Legyen ismerős vagy idegen, egyformán kedvelik, és társaságokba hívják, sőt kénytetik. A' gazdagabbak kinyitott pinczéik előtt senki sem megy el, a' kit egy itatra be ne intenének; de a' szegény is örömet nyújtja másnak csigés kosóját. Házoknál a' látogatót mindig megkínálják valamivel, ha más nincs, kenyérrel, és ha valaki ebéd vagy harmadebéd közt lép be házokba, azt az asztalhoz ültetik. Magok dicsekednek azzal, midőn hoszszabb útról megjönnek, hogy sehol sem látnak olly jó kedvű és barátságos embereket, mint ön magoknál. Midőn valakivel mentekben öszvetalálkoznak, többnyire így szokták köszönteni: Isten áldja meg kédet. De ez még nem elég; hanem megkérdezik hova megy, mit dolgozik 's a' t: és tisztességesnek tartják mindenkivel elegendőképen beszölneni; főkép, ha nagyobb rangúkkal vannak szemben, azokkal különös tisztelettel, és olly elevenséggel és búséggel szöllanak, hogy magokat az idegenekkel megcsodáltat-

ják. A házasság és az egyéb két nembeli társalkodásban akkora a szemérem, hogy a megesett személyeknek, vagy a házasok' törvényes pürének sok helyetthi-
rét sem hallani. Házonként járó koldús, főképp hely-
beli, nem igen találkozik. Az elszegényedettek a'
vagyonosoknál dolgoznak ételért és kis fizetésért, a'
betegeskedőket pedig az irgalmas palócz asszonyok
önnön rövidségekkel is gyámolják. Ez a' régi szo-
kás. Ezt látja fia az apjától, lyánya az anyjától, és
igy a' jó megörökösödik.

N e g y e d i k S z a k a s z.

A' Palóczok száma.

1. §.

Azt, hogy hány Palócz van hazánkban, pontosan eléadni, épen annyit tenni, mint azt szorosán meghatározni akarni, hogy hány Magyar van akár mellyik Vármegyében is; midőn tudva van, hogy nálunk a' lakhely' változtatásával a' nyelv, sőt vezeték név is változván, és ennél fogva az onokák őseiktől elfajulván, olly nemzetűeknek tartatnak, mint a' millyennek nyelvén szólnak.

2. §.

Ezen szüntelen való megmagyarosodás, eltó-
tosodás, elnémetesedés 's a' t. nagy akadály ugyan az illyes számolásban; de még sem egészen akkora, hogy a' valódi számot valamiképp megközelíteni ne lehetne, a' mibe is ezennel kezdeni szándékom.

3. §.

Hevesben Magda Pál szerint a) a' la-
kosoknak száma 198,000, kik között 689
a' nem egyesült Görög, 922 Zsidó, a' Né-
met és Tót kevés; tegyük tehát, hogy 5000

a) Magyar Országának és a' Határ őrző Katonaság vidékének legújabb Statistikai és Geographiai leírása. 1819.

és így marad: 191,389 Magyar. Ezek között 11,600 a' Nemes; tegyük, hogy a' más-honnan odaszármazott Magyarok' száma 6000, még is marad Palócz - - 173,789.

Borsódban a' lakosok' száma 145,045; közöttök a' nem egyesült Görög 506, Zsidó 3736, kevés Német és tót; tegyük ezt a' két nemzetet 4000-re, és marad 136,803 Magyar. Ezek között 19,900 a' nemes; tegyük, hogy az odaszármazott egyéb magyarság 5000-re megy; még is, ha mind ezeket nem vesszük is számba, marad Palócz 111,903.

Gömörben a' lakosok' száma 146,744. A' magyar több, mint a' tót, kevés német, sok cigány. Tegyük, hogy a' tót 30,000, a' német 5000, a' cigány 4000, és így marad 109,744 magyar. Ha ide nem szám-láljuk is a' 8870 Nemest, és a' más tájakról ide telepedett Magyarokat, kiket 4000-re vesszünk; még is lesz Palócz - - 96,874.

Nógrádban 163,360 lélek számlálta-tik. A' magyar több, mint a' tót; német kevés. Tegyük, hogy a' tót 60,000, a' német 8000, marad: 95,360 Magyar. Ezek között 6324 a' Nemes, 3000 legyen a' más-honnan odaszakadott Magyar. Ha mind ezeket számba nem vesszük is, még is ma-rad Palócz - - - - 86,036.

N. *Hontban* a' lakosok száma 108,000. Felénél több benne a' tót; német is elég van. Az idei a) Érseki Megyebeli Schematismus szerint a' Honthi felső Alesperest-ségben egy magyar Plébánia sincs. A' Honthi közép Alesperestségben 14 Plébánia között 10 magyar, 1 tót-magyar, 3 pedig egészen tót. A' lelkek' száma öszvesen 24,174, b)

a) 1821-dik Esztendőbeli, a' midőn ezen kisedő Munka készült.

b) Ezen számolásban minden valláson lévők f glattatnak.

kik között 18,046 magyar vagyon. Az Ipoli alsó Alesperestségben 12 Plébániában, értedődik amúgy is, hogy a' filiálisokkal együtt, a' lelkek' száma 20,438, és 6 magyar, és 3 tót Plébániában 8182 magyar vagyon. A' Dunai alsó Alesperestségben 15 Plébániában, mellyek között 10 magyar, 1 magyar-német, 1 tót-magyar, 1 német-magyar-tót, 2 tót Plébánia számláltatik, a' nép' száma öszvesen 19,540, és közülök 10,956-an magyarok. És így a' mondott Alesperestségekben, avagy is az egész Vármegyében a' Magyarok száma 37,184. Innen kiszámlálván a' 3550 Nemest, azon magyarokkal együtt, kik máshonnan szakadhattak ezen tájakra, (2000-en fellyül nehezen lehet őket venni) a' Palóczok lehetnek - - - - - 21,634.

Tehát a' Palóczok' száma könnyen felmegy - - - - - 490,237.

4. §.

Milly szűken vettem a' Palóczok' számát, aból tetszik ki, hogy az említett öt Vármegyében lakó 50,244 nemest, és az ezekbe költöző egyéb 20,000 magyart, öszvesen: 70,244 személyt, ne hogy azzal vádoljon valaki, hogy az egész világot Palóczczá kívánom tenni, a' számolásból kihagytam. És még is közel fél millióm Palóczot állítok elé, oly népet, melly nagy számánál fogva ősi nyelvét és szokásait, szint' úgy, mint akár mellyik magyar felekezet, képes volt fentartani. *)

Szedes Fábian.

*) Ezen értekezést a' nagy érdemű 's tölcem tisztelve szeretett szerző már 1828-dik évi Julius 5-dikén hozzám küldötte ime Levél mellett :

SZEDER FÁBIÁN PALÓCKUTATÓ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Szeder Fábiánt, a XVIII–XIX. század jeles alakját, korának sokoldalú és nagy műveltségű egyéniségét a katolikus egyház elsősorban becsületes és tehetséges szerzetesként tartja számon. A tudós pap tanár és reneszánsz szabású ember a bencés rend tagjaként igen sok területen jeleskedett. Kiválóan helytállt tanárként és igazgatóként, gazdasági ügyintézőként és kertészként, könyvtárosként és gyűjteménykezelőként egyaránt. Pallérozta a lelkeket, formálta maga körül a természetet, támogatta a reformkori törekvéseket, művelte anyanyelvünket, népszerűsítette a magyar irodalmat, kitűnő népismereti dolgozatokat írt stb. Uránia címmel szépirodalmi folyóiratot adott ki, nyelvészeti tevékenységével pedig kiérdemelte az akadémiai levelező tagságot.

Szeder alaposan ismerte a természetrajzot is; vezette a panonhalmi apátsági kert fásítását, illetve annak angolkertté alakítását. A bakonybéli apát, Guzmics Izidor vele vizsgáltatta meg az ottani kertet, s részben a park is az ő elgondolása alapján készült. 1830-tól 1841-ig a Főapátsági Gyűjtemények őre volt. Elkészítette a könyvtár és valamennyi gyűjtemény leltárát. A numizmatikai gyűjtemény első rendszerezőjeként például 55 fólió lapon írta le részletesen az érméket, szám szerint 1031 római pénzt. Szeder Fábián érdemei tehát felbecsülhetetlenek, s a Felvidéken joggal és okkal lehetünk büszkék az Északi Géniuszra, hisz itt ringott bölcsője, errefelé voltak iskolái, itt tért vissza az anyaföldbe.

SZÜLŐFÖLDI KAPCSOLATAI –
BIOGRÁFIAI ADATAINAK PONTOSÍTÁSA

Szedes Fábriánról szinte valamennyi lexikonunk megemlékezik, bár a róla közölt adatok itt-ott pontatlanok. Van, ahol azt írják, hogy 1784. június 24-én született Érsekújvárott; tanár, igazgató, szónok és házfőnök volt több helyütt is. (Révai Nagy Lexikona, Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái) A Magyar Életrajzi Lexikon (Budapest, 1982) már CSÁB-ot jelöli meg születési helyül, s néprajzi és egyházi íróként, nyelv-járáskutató szerzetesként mutatja őt be. Veszprém megye „irodalmi nagyságai” közt mint költőt és vígjátékíró szerepeltetik Szedert. (Harmath István–Katsányi Sándor: Veszprém megye irodalmi nagyjai. Veszprém, 1984. 299.) Néprajzi lexikonunk 1794-re teszi az íróként és tanárként emlegetett akadémiai tag születését, s a palócokról szóló három tanulmánya közül az 1819-est említi (4. kötet. Budapest, 1981. 570.).

A születési hellyel kapcsolatos félreértések valószínűleg Kemenes Illés tanulmányáig vezethetők vissza. A különben nagyszerű munka szerzője írja, hogy a születési hely Érsekújvár, s 1858-ban a Religio című lap tévesen jelölte meg Csáb falut Szedes születési helyül. (A tanulmány A Pannonhalmi Főapátság története című kiadványban jelent meg. Szerk.: Sörös Pongrác. Budapest, 1916. 446–467.)

Újabb kutatásaink eredményeként több dokumentummal is bizonyítani lehet, hogy a szülőhelyet illetően nem Kemenes Illésnek, hanem a Religionak volt igaza. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzik azt a kéziratot (a másolat megküldéséért köszönettel tartozom Hála József néprajzkutatónak), amelyben Szedes Fábrián életének főbb eseményeit összegzik. Itt olvashatjuk többek közt az alábbiakat: *„1784-dik esztendőben 24. Juniusban Csábon Nagy-Honth vármegyében születtem. Atyám, Imre, kitanult mészáros, most is életben van; Anyám, Brogyányi Erzsébet, Duna-Patai, Solt vármegyei születés, ki 1809-ben meghalt. Atyám atya Tejfalu-*

ból, Csallóköz azon részéből, melyly Posen vármegyéhez tartozik, költözött ki.” (K 1237:51.)

A Pannonhalmi Főapátság Könyvtárában is megtalálható Szeder Fábián töredékes önéletrajza. A Chronológiám című kéziratban (Jelzet: Bk/I/4d) írja földink, hogy 1789-ben Csábon kezdett iskolába járni „Csomordányi alatt”. 1790-ben ugyanitt tanult Raj József tanítónál. Pannonhalmán őrzik azt az anyakönyvi kivonatot is, melyet Szeder János csábi plébános állított ki 1798. augusztus 29-én. Ebben közli, hogy Szeder János (aki a Fábián nevet később szerzetesként vette fel), Imre és Brogyányi Erzsébet gyermeke 1784. június 23-án született Csábon. A plébános valószínűleg rokona lehetett a családnak, talán az apa, Imre, vagy a nagypapa testvére volt. Az 1755-től vezetett csábi anyakönyv felsorolja a falu plébánosait is. Innen tudjuk, hogy Szeder János 1774-től 1799-ig volt a falu papja. Talán az ő révén került ide Szeder Fábián apja mint mészáros.

A Besztercebányai Állami Levéltárban őrzött csábi anyakönyvben megtalálhatók az eredeti és leghitelesebb bizonyítékok, Szeder Fábián születési adatai is. A dokumentum 81. lapján, az ötödik szülöttként jegyezték őt be. Eszerint tehát teljes biztonsággal állítható, hogy Szeder Fábián 1784. június 23-án született, s június 24-e a keresztelés napja. A gyermek a keresztségben a János és a László nevet kapta. Szüleit nemesemberként jegyezték az anyakönyvben, a keresztszülők pedig Dacsó Károly és Simon Anna voltak.

A Szeder család 1801-ig minden valószínűség szerint Csábon élt, hisz itt anyakönyvezték még a később született gyermekeiket is. Hogy pontosan mikor költöztek el innen, nem tudjuk. Az viszont biztos, hogy Szeder itt tanulta meg az ízes palóc beszédet, s a család lakhelyét véve alapul, csábi gyerekként végezte stúdiumait az érsekújvári, a komáromi, az esztergomi és a pozsonyi gimnáziumokban.

Szeder a szülőföld szeretetét később költőként is megénekelte. A bölcsőhely iránti vonzalmának adott hangot például

A szülőföld című költemény alábbi soraiban:

„*Nem tudom, micsoda titkos erő
Lánczolja ugy Szülőföldünkhöz szívemet;
Annak a középszert nem ismerő
Város, nekem falunk deríti kedvemet.*”

A már idézett Chronológiámban a neves tudós pontosan felsorolja azokat a helyeket, ahol iskolába járt. Innen tudjuk például, hogy gimnáziumi tanulmányai előtt 1791-ben és 1792-ben Naszvadon tartózkodott, ahol „otthon tanuló volt”. Itteni tartózkodásával kapcsolatban eddig nem sikerült pontos adatokhoz jutnunk. 1793-ban a „parvát” Újvárbán (Érsekújvár) végezte, ahol bizonyos Bogdánynál volt a szállása. S ugyaneme városban volt 1794-ben „pricipista” is. Ahogyan írja: „*Érsek-Újvárbán Principista Szomolányi Fülöp Prof. alatt, szálláson Babilovics János Senátornál.*” Tudjuk, hogy az ellenreformáció idejében nagyon sok olyan középszintű iskola alakult, amely rövid életű volt, s létezésükről ma már szinte semmit sem tudunk. A gimnáziumok hat osztályból álltak, az első osztályban a parvisták, a másodikban a principisták tanultak. Ilyen iskola lehetett az újvári is, amely később minden valószínűség szerint megszűnt.

Szeder Fábián iskoláztatására a szülők nagy gondot fordítottak, s talán ezzel magyarázható az is, hogy időnként más-más iskolába járatták. Így került 1795-ben a komáromi gimnázium grammatikai, azaz harmadik osztályába. Itt volt syntaxista, illetve negyedikes diák is. A Pannonhalmán őrzött önéletrajzban találunk néhány olyan sort, amely a komáromi iskolára, illetve annak tanáira vonatkozik. Feltétlen érdemes ezekre odafigyelnünk, mert frappáns, tömör jellemzések is egyben. S fény derül belőlük a diák Szeder Fábián érdeklődési körére, jellemére s mindarra, ahogyan ő tanárait látta. A komáromi tanárok közül Jöger Józsefet és Varga Mártont emlegeti. Az utóbbiról részletesen is ír: „*Komáromban Grammatista és Syntaxista Varga Márton alatt. Ez a tanítványi iránt igaz kemény tanító a legnagyobb buzgósággal járt el hivatalában. Magyarul*

annyit tanított, mint deákul. Sok magyar verset tanultatott meg velünk Gyöngyösiből és egyebekből, tanítványait a magyar nyelv becsülésére egész hévvel serkentette. Iskolai szabott óráit gyakorta egy-két órával megtoldotta. Maga egészen a tudományoknak él-vén, tanítványainak is mindent fejekbe akart önteni.”

Varga Márton (1797–1818) egyébként kora ismert természettudósa és tanáregyénisége volt. Tanított a győri akadémián is. 1806–1809-ben háromkötetes tankönyvet adott ki, amely a biológiai, kémiai, csillagászati, földrajzi ismeretek első magas szintű, magyar nyelvű összefoglalója.

A következő éveket Esztergomban töltötte Szeder Fábián. Ezzel kapcsolatban az alábbiakat írta kéziratában: „1797. Esztergomban jártam az V-dik Iskolát, melly akkor a Poésis volt, Révay alatt. Ez a fáradhatatlan nagy ember egész erejével azon volt, hogy tanítványaiból deák, magyar Poétákat, és Calligraphusokat tegyen, sőt néha rajzolni is tanított. Ennek sem volt elég a szabott órákat az Iskolában tölteni, tél által gyer-tya világánál is tanított. Hasonló tüzzel ügyelt a rendszabásra, a templomi énekekre, magavisletre. Haragra könnyen felpattant, és büntetésre hajlandó volt, hanem sokkal kisebb mértékben, mint Varga Márton. A szorgalmas tanulókat könyvekkel és pénzzel ajándékozta.” Majd így folytatja visszaemlékezését földink: „1798–1799. Szinte Esztergomban voltam, és pedig két esztendeig VI-dik Iskolában, akkor Rhetorikában Kulcsár István alatt. Különös érzést gerjesztett bennem ezen mérsékelt indulatú férfitúnak szerénysége, midőn Varga keménységét és Révay hevességét három esztendeig éreznem kellett. Ez a két esztendő, mellyet Kulcsár alatt töltöttem, egészen kipihentetett. Tanítás módja annál fogva különös volt ránknézve, hogy diskurálva, és mintegy mesélve tanított, tőlünk azonban csak a dolgok velejét kívánta meg (...). Amint eszébe jött, hol magyarul, hol deákul adta leczkéit; hanem a feleleteket többnyire deákul kívánta. A magyar nyelv iránt való buzgóságot, mellyet Varga és Révay gerjesztett bennünk, Kulcsár annak módjával nevelte, főkép Faludiból, Anyosból kellemesen declamált versekkel. Becsület

érzésre szoktatta tanítványait, mellynél fogva őket a tanulásban szorgalomra és magavisletben illendőségre hozta.”

Az Akadémián őrzött önéletrajzában még elmondja, hogy Esztergomban Révai Miklós kedveltette meg vele a mértékes verselést, minthogy az előző három év alatt csupa rímes verset olvasott. Majd ezt fűzi hozzá visszaemlékezéséhez: *„Itt is szinte nagy divatja volt a magyar nyelvnek, melynek is én egész buzgósággal hódoltam.”*

Révai Miklósról egy későbbi írásában is megemlékezik. 1835-ben, a Tudományos Gyűjteményben harmadszor is megjelent palóc értekezések Bevezetésében így írt például: *„1797-ben ama nagy Révai volt Esztergomban 5-dik Iskolabeli tanítóm. Ő a deák nyelv mellett a magyart is mód nélkül sürgette, és velünk Iskolán kívül magyarul beszélt. Én minden igyekezetem mellett sem lehettem még akkor képes egészen elnyomnom a Palócz szóéjtést, a miért is a tudós figyelemmel tartott, s le is írt sok szavat, és szóéjtést utánnam, és gyakorta intett, hogy becsben tartsam a Palócz magyarságot; mert sok elrejtett kincse van benne anyai nyelvünknek.”* (Tudományos Gyűjtemény, 1835. 4–5.)

Révai Miklós (1750–1807) nyelvész, író, Szeder egykori tanára maga is sokoldalú ember volt. Szerkesztette a pozsonyi Magyar Hírmondót, írt tankönyvet az építészetről; vitát folytatott prozódiai kérdések dolgában, úttörője volt az időmértékes verselésnek, megírta az első magyar stilisztikai könyvet stb.

Kultsár István (1760–1828), a komáromi születésű író, szerkesztő, színikazgató és tanár ugyancsak jó példával járt a fiatal Szeder előtt. A magyar irodalmi élet és a színeszet lelkes szervezője volt. Háza nyitva állt az írók előtt. Szerkesztette a Hazai Tudósításokat, kiadta Mikes Kelemen Törökországi leveleit stb.

Az 1800. esztendő már Pozsonyban töltötte a tehetséges diák. Két évig járt ide, s így emlékezett minderre: *„A Pozsonyi Akadémiában tanultam az első esztendőbeli Philosophiát,*

Stipcsicstől, históriákat Balnaytól, és Mathesist Hadalytól. Reménylettem, hogy itt is Vargákra, Révayakra, Kulcsárookra talállok, kik nem csak deáku, hanem magyarul is fognak lezke közt szállani; hanem ez nem lévén meg, annál inkább fájlalni kezdtem volt Tanítóimat, mennél inkább tapasztaltam, hogy új tanítóim talán magyarul sem tudtak. Könnyeztem, midőn Varga hős eleinket Szkittyából kihozta, és az uton szerencsésen csatáztatta, örömben, hogy én ama nagy embereknek unokájok vagyok – egész lélekkel a magyar előidőben éltem – gyűlöltem az ágyut, puskát, pajzsot, nyilat, párduczbőrt tiszteltem – és ime Philosophiában, ahol én még nagyobb lelket sejtettem, mint a millyen Grammaticus professoromban volt, Balnay dicső eleinket egész monotoniával dictálva Hunniából és Laponiából hozza ki minden dicsőség nélkül. Ez engem egészen elszomorított, ugyan azért is a 100 évre terjedt históriát minden tűz nélkül tanultam.”

Hasonlóképp vélekedett pozsonyi tanáraitól egy másik önéletrajzban is: „1800-ban a Posoni Akadémiában Logicát és 1801-ben Physicát hallgattam. Derék tanítóimat, mivel nem voltak magyar literátorok, akkor becsülni nem tudtam; sőt Gubernátot sem, a magyar literatura Professorát, mert Varga, Révai és Kulcsár lelkét nem sejtém benne.”

Mit is kell tudnunk ezekről a tanárokról dióhéjban? Stipcsics Alajos (?–1815) gimnáziumi, majd egyetemi oktató volt. Pesten régészetet és érmészetet adott elő. Ugyanakkor latin irodalmi előadásokat is tartott. Balnay György (1765–1809) történetíró, akadémiai tanár volt. Írásaiban a polgári törekvéseknek adott hangot. Hadaly Károly (1743–1834) matematikus, egyetemi tanár a göttingeni tudós társaságnak is tagja lett. Amint látjuk, az utóbbiak sem lehettek kis tudású emberek. Ám – mint Szedertől megtudtuk – mégsem voltak képesek kellő lelkesedéssel oktatni, nem tudták magukat a diák szívébe belopni.

A pannonhalmi levéltárban fennmaradt Szeder Fábían néhány diákkori jegyzete. Fizikiai jegyzetsorai példás diák-

ra vallanak, aki füzetét, illetve füzetlapjait szép rajzokkal is illusztrálta.

1804-ben Szeder Fábán belépett a bencés rendbe. Teológiai tanulmányait Győrött és Pannonhalmán folytatta. 1808-ban szentelték pappá, s 1832-ig a rend gimnáziumaiban tanított. Tanári állomáshelyeinek gazdag irodalmi kötődései is vannak. Esztergomban például, ahol elsősorban retorikát, poézist, esztétikát és oklevéltant oktatott, megindította az Uránia című Nemzeti Almanachot, melyet 1828 és 1833 közt szerkesztett. A kor olyan íróival került kapcsolatba, mint Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly és Döbrentei Gábor. Szeder sokat tett a reformkori magyar nyelvű irodalom kibontakoztatása és felvirágoztatása érdekében. Szervezte az irodalmi és tudományos életet: írókkal, költőkkel, nyelvészekkel levelezett; könyvismertetéseket, irodalmi tanulmányokat, nyelvészeti cikkeket írt stb.

Győrben a poézis tanáráként és a gimnázium igazgatójaként működött. Ugyancsak igazgatója volt a nagyszombati, a soproni s egy időben az esztergomi gimnáziumnak is. 1831-ben a Magyar Tudós Társaság levelező tagja lett. Megismerkedett Czuczor Gergellyel, s biztatására nagyszombati tanárként összeállította a Válogatott *darabok, mellyek néhány jeles honnyi Munkákból a magyar olvasást kedvelő Ifjúság számára szedettek ki* című kiadványt (Nagyszombat, 1821). Ebben többek közt már olyan jeles költők írásaiból is közöl szemelvényeket, mint Verseghy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Fáy András, Dayka Gábor stb. Szeder törekvését és szorgalmát igen nagyra értékeli mai monográfusa is, aki többek közt így ír: „*Gondoljunk csak bele, alig több, mint tíz évvel azután, hogy Horvát Istvánhoz fordult «irodalmi szomját» csillapítani, már azon munkálkodott, hogy a hozzá hasonló, érdeklődő ifjak ne szenvedjenek hiányt igényes és ízléses irodalmi alkotásokban.*” (W. Nagy Ágota: „...Az időt okosan használni...” Budapest, 2000. 32.)

Szeder összeállításában nemcsak irodalmi anyagot közöl, hanem a kor jó nevelőjéhez híven pedagógiai célzatosságú

munkákat is. Így olvashatunk például részleteket Péteri Takács Józsefnek *Erkölcsei oktatások...* című munkájából. A nemzeti nevelés szempontjából egyébként igen fontos kiadványa Szeder Fábiánnak a *Kisdéd köszöntő* című, az ifjúság számára írt zsebkönyv, melyet azoknak ajánl, „*Kik szüleit, édes honnyokat, anyai nyelveket, a tudományokat, szép mesterségeket, és szóval: a nemzet csinosodását különösen tisztelni, szeretni eleve tanulják*”. A *Kisdéd* köszöntőben bölcs dolgokat olvashatunk a gyermek és a szülő kapcsolatáról, s mindama hasznos törekvésekről, amiket a jó szülők erkölcsi kötelességként is megtesznek a gyermek s a nemzet jövőjének érdekében. Helyenként szinte visszahalljuk, vagy épp előre halljuk Kölcsey Parainesisének megszívlelendő sorait. Például akkor, amikor az anyanyelv szeretetének és kiművelésének fontosságáról ír a szerző: „... *hanem mind a mellett, hogy szép, hasznos, sőt szükséges is több idegen nyelvet beszélni sokaknak; még is a honnyiban kelletik magatokat főképp gyakorolnotok: mivel ezt, mint nagy Őseitekét, midenek felett tudni és becsülni tartoztok. (...) A ki anyai nyelvét nem tudja, vagy rosszul tanulta, az hazájában nincs otthon, és egyéb helyett is idegen, és ama madárhoz hasonló, melly mesterséges énekét hijányosan füttyüli, a természetest pedig elfelejtette.*”

Szeder Fábián szépirodalmi munkássága kapcsán Kemenes Illés megjegyezte, hogy az „igen sokoldalú”, s a nagy tudós „*lelkes művelője volt, különösen fiatal éveiben a szépirodalomnak és a magyar nyelvnek*” (1916. 448.). Szót ejtettünk már Szeder Fábián gazdag levelezéséről is. Sokan biztatták őt az írásra, s szép válaszokat kapott magától Kazinczytól is. Egyik levelében például így írt neki: „*dolgozataidat eddig is mindig gyönyörrel olvastam*”. A *Kiadott munkáim* című kézírásos jegyzékből (Pannonhalmi Bencés Rend Levéltára, K 1232:51.) tudjuk, hogy a kor megannyi folyóiratában publikált: a *Tudományos Gyűjteményben* jelentek még például a palócokról szóló értekezései és nyelvészeti cikkei; a *Szépliteratúrai Ajándékban* ódái, elégiái, epigrammái, epitáfiumai, „velős mon-

dásai”, dalai, anekdotái és elbeszélései. De sűrűn jelen volt az általa szerkesztett *Urániában*, s időnként publikált a *Hasznos Multságokban*, a *Minervában* és az *Aurórában* is.

Ugyancsak Kemenes Illés írja Szeder szépirodalmi munkásságát elemezve, hogy az „*nem hagyott igen nyomokat a magyar irodalomtörténet lapjain*”. A bencés szerzetes ugyanis „*nem vérbeli költő; annak a kornak a gyermeke, amikor még az iskolában dívott a verskészítés, amikor feladatként kellett verseket írni. Itt tanulta meg a verselés technikáját, és mivel szíve mélységes szeretetével csüngött a magyar nyelven, magyarul írta verseit*”. Nagy hatással voltak rá a klasszikus ókori írók, de szerette a régi magyar irodalmat is. Kemenes felhívja a figyelmet Szeder költeményeinek „*emelkedett erkölcsi felfogására*” és „*a ferdeségek ostorozására*”. Szerinte „*meglepő verstechnikájának fejlettsége, tökéletessége és változatossága*”, hisz „*a classicus iskola hű tanítványa volt*”. S mindennél is kiemelkedőbb vonása költészetének a szép nyelv. (1916., 450.)

Amíg – Kemenes szerint – Szeder költői nyelve „*sima, könnyen folyó*” és „*gyökeresen magyar*”, addig prózai munkái már sokkal mesterkétebbek. Nevelő-bölcselő hatású meséit elsősorban „*Fáy módjára írta*”, vígjátékait pedig nem előadásra, hanem „*pusztán csak olvasásra*” szánta. Nincs bennük „*színszerűség*”, s talán „*egyetlen kiválóságuk, hogy jellemkomikumokra törekszik*”.

Kemens Illés így összegzi Szeder Fábián szépirodalmi munkálkodásával kapcsolatos észrevételeit: „*Az ébredő magyar szépirodalomnak lelkes, de szerény munkása volt Szeder Fábián. Arra nem volt hivatva, hogy irányt mutasson, nem volt elsőrangú csillag, de éppen lelkesedése és az a néhány valódi gyöngy, amely e nemű munkái, különösen költeményei közt van, megérdemli a méltánylást*”. (1916. 451.)

Irodalomtörténeti cikkei közül is megemlíthetnénk néhányat, például a Beniczkyről, a Balassiról és a Bessenyeiről írt dolgozatát. Ezenkívül több könyvismertetést írt, népszerűsítette a magyar irodalmat.

„Sokkal nagyobb jelentőségű Szeder Fábiánnak a magyar nyelv területén végzett munkálkodása” – állapítja meg Kemenes Illés. Ezen a területen földink teljesen otthonosan érezte magát, hisz ehhez már mestereitől is jó ösztönzést kapott dikákkorában. Munkásságát azonban csak részben tudta kamatoztatni, hisz több munkája kéziratban maradt, s néhány sosem tudott teljesen elkészülni. Alaposan dolgozott, valamennyi dolgozatát többször is nagy gonddal korrigálta, figyelmesen átszilázta.

Nyelvünk szókincsének fejlődését a tájszavak összegyűjtésétől várta. Éppen ezért hívta fel a figyelmet a *palócokra* is, kiknek nyelvét, mint már említettük, maga is jól ismerte és beszélte. (A témához még mi is visszatérünk.) A *nyelvjárás-kutatás terén* szintén úttörő munkát végzett a kiemelkedő tudós, több nyelvészeti vonatkozású írása pedig kéziratban maradt (Magyar grammatika, Magyar-latin-német szótár, Magyar szó-lajstrom).

Mielőtt Szeder fő érdeméről, a palócokról írt tanulmányáról részletesebben szólnánk, hadd mondjuk még el, hogy a Felvidéken az utóbbi évtizedekben újra felfedezték a nagy elődöt. Mindez elsősorban egyfajta kultuszban, egészséges lokálpatriotizmusban nyilvánul meg. Szülőfalujában e sorok írójának kezdeményezésére a római katolikus templom falán emléktáblát helyeztek el tiszteletére. Rendszeresen megrendezik a Szeder Fábián Emlénapokat, s a szülött nevét felvette a falu aranyásvos minősítésű énekkara. Komáromfüssön, utolsó állomáshelyén (itt hunyt el 1859. december 13-án.) szépen rendben tartják a sírját, a templomon és az egykori lakóházán emléktáblát helyeztek el; Sztyahula László plébános kezdeményezésére pedig állandó emlékkiállítás nyílt a bencés rend hajdani füssi otthonában.

A tudós szelleme és munkásságának értékei arra ösztönözték e sorok íróját és a Liliium Aurum Kiadót, hogy a palócokról szóló értekezést és a rövid palóc szótárt könyv alakban is megjelentessék, 170 év eltelté után először.

AZ ELSŐ TÁJI-CSOPORT TANULMÁNY SZÜLETÉSE

Szeder Fábiánt, a megbecsült egyházi személyiséget, a sokoldalú és széles látókörű bencés tudóst, a tehetséges művészt és polihisztert a felsorolt érdemek mellett elsősorban a **palócokról írt** néprajzi dolgozata kapcsán tartják számon; ez a tanulmánya tette őt a magyar művelődéstörténetben ismertté. Munkája néprajztudományunk első nagyobb táji-csoport tanulmánya volt, s a „*szakirányú magyar néprajzi érdeklődés elindítója lett*”. (Magyar Néprajzi Lexikon, 1981. 570.) Szedert így joggal nevezhetjük a magyar etnográfia egyik úttörőjének, hisz elsőként írt népismereti tanulmányt földjeiről, a palócokról. S tette ezt az intézményesített néprajz előtt, különösebb szakmai-módszertani előzmények nélkül.

De mi is ösztönözte valójában e tehetséges férfit arra, hogy tanulmányt készítsen az északi peremvidék magyarságáról? Azt már idéztük, hogy egykori tanára, Révai Miklós valami csodás kincset látott abban a nyelvjárásban, melyet maga Szeder Fábián is beszélt. Azt is tudjuk, hogy az ifjú Szeder mindenütt, így nyilván szülőföldjén is nyitott szemmel járt. Továbbá köztudott, hogy a tudós nagy nyelvi képzettséggel és műveltséggel rendelkezett, s a népnyelv tanulmányozása így nem okozhatott számára különösebb gondot. De talán mégis ama pályázati felhívás hatott rá a legnagyobb ösztönzéssel, amely 1817-ben jelent meg a Tudományos Gyűjtemény első kötetében. A pályázat kiírója, Horváth István könyvet tervezett, melynek *A Palótság Esméltetése különféle tekintetben* lett volna a címe. Arra várt Horváth István választ, hol laknak a palócok, melyek legfőbb jellemvonásaik, nevezetesebb szokásaik, ünnepeik, játékaik stb.

A' PALÓCZOK CÍMŰ ÉRTEKEZÉS –
SZEDER FÁBIÁN ELSŐ NÉPRAJZI TANULMÁNYA

Horváth István felhívása részben eredménnyel járt: 1819-ben a Tudományos Gyűjtemény IV. kötetében megjelent Sze-

der Fábíán A' Palóczok című értekezése. Arról, hogy miképp fogadta Horváth a pályamunkát, álljon itt néhány sor az 1819-ben Szeder Fábíánhoz írt leveléből: „*Nem küldhettél nekem kedvesebb ajándékot a' Palótz Magyarország esmértetésénél. Én tettem a' Palótzokról 1817-ben a' talán Előttem nem esmértelen kérdést, tsekély, de még sem megvető jutalom ajánlással; én állítom fő fontosságát a' Palótzság Esmértetésének. Képzelnem tudod, mit fogok egyszer e' tiszteletre méltó nép ditsőségére mondani. Te ebben nekem fáklyát gyujtottál, s igen szívesen veszem, hogy gyujtottál. Csak arra kérlek, hogy még bővebben esmértesd Földiedet. A' valóban Tudós Férfiak betsülik munkádat, én pedig különösen vég nélkül tisztelem és hasznosnak tartom.*” (A levelet Szeder Fábíán tette közzé 1835-ben, a Tudományos Gyűjtemény II. kötetében. Innen az idézet.) Horváth biztatásának fogantója lett, hisz Szeder elkészítette az újabb és bővített változatokat is, melyekről még mi is szólunk, ám most lássuk az első kísérletet.

Tanulmányának bevezetőjében Szeder már 1819-ben hangsúlyozta a népcsoportok kutatásának fontosságát: „*Nemzetünk' bővebb ismérte végett szükséges volna hazánkknak minden tájabeli nevezetesebb népeit egyenként szemre venniünk, és azoknak valamennyi különösségeit feljegyezniünk. Többeket és több ideig fárasztana ez a' becses munka; de végre egy olly Gyűjtemény lenne belőle, mellyben hasznunkat és dicsőségünket valójában feltalálnánk.*” Íme, Szeder Fábíán talán mindenkinél jobban tudatosította a kutatómunka fontosságát, felismerte a népcsoportokkal való ismerkedés elkerülhetetlenségét. Egyféle önvallomást is olvashatunk a bevezetőben: kinyilatkoztatja ragaszkodását földijeikhez, akiket már régóta figyelt, s jó szívvel viseltetett irántuk: „*A' mi engem illet, csekély tehetségem szerint ezen célra ügyelvén, szívesen kinyilatkoztatom tapasztalásaimat, és a' Palócz Magyaroknak, a' kik közt születtem és nevelkedtem, és a' kik eránt, tőlük távúllétemben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket és szokásaikat híven ábrázolom. Ismértetni, nem pedig kinevettetni akartam ezen becses jőszívű földiünket...*” (1819. 26.)

Dolgozatának *A' Palócz Magyarorságról* című fejezetében főleg nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik, megjegyezve, hogy „*A' Nógrád, N. Honth, Gömör, Borsód és Heves Vármegyei Magyarok többnyire Palóczoknak neveztetnek. Szóejtéséből ismérni reájok közönségesen, a' melly miatt majd csak nem érthetlennék...*”. (26–27.) Szóejtésüket nem volt könnyű lejegyeznie, amit saját maga is bevallott. Közben azt is megjegyezte, hogy „*nem mindenhol egy mértékben van a' szóejtés, egy helyett palóczosabb az, mint másutt*”. Éppen ezért elsősorban a hozzá legközelebbiek nyelvét vizsgálta csak. Mint írta: „*elég legyen most a' N. Honthi és Nógrádi Palóczokról, a' kiket jól ismérek, szóllanom, a' kiktől a' többiek legalább tapasztalásom szerint szóejtésekre nézve keveset különböznek*”. (27.)

Írásában kitér többek közt a diftongusokra, a palatalizációra és a rövidülésre. Megjegyezzük, hogy a „t” hang „ü” előtti lágyulására a mai idősebb adatközlők beszédében is felfedezhetünk egy-egy példát (tűz – tyűz, tükör – tyükör). Felhívja a figyelmet a rövid „a” hang palócos ejtésére. Az illabiálisan ejtett hang mellett kardoskodik Szeder, mert – mint mondja – „*Némelly vidékeken ezt a' betűt olly összehúzott szájjal hangoztatják, hogy a' rövid o-tól meg se lehet különböztetni, és ezzel az illyes írásra adnak alkalmatosságot: mogom, voltom, pipo, buzo; magam, voltam, pipa, búza*”. (28.)

Megszívlelendő az is, amit az „e” hang palócos kiejtése kapcsán ír: „*A' rövid e kétféle, valamint ebben a' szóban: sebes. Az első nyiltabb hang, mint a' másik, és ez az ö-höz közelít, mellyel gyakorta el is cseréltetik, úgymint betühez, könyvhez; betühöz, könyvhöz. Bár csak ezt az ö-höz közelítő e-t valami jellel akarnák Íróink a' másiktól megkülönböztetni, ezzel is valami tökéletesedést nyerne Orthographiánk*.” (28.)

Ugyacsak találunk példát a mai palóc nyelvjárásban is az „n” és a „t” hangok igékben előforduló lágyulására, például veti – vetyi, írni – írnyi. Szintén előfordul még az „é” hang rövidülése, akárcsak a hosszú „é” i-re való változása: tenyér – tenyer, szekér – szeker; lepény – lepiny, szegény – szeginy.

A palóc nyelvjárásban a -val, -vel határozóragok a mássalhangzók után nem hasonultak. Erre is felfigyelt Szeder, s ez a mai nyelvjárásban is tartja magát: bottal – botval, kenyérrrel – kenyérvel stb.

Különös sajátossága a nyelvjárásnak a kicsinyítőképzés. Mint Szeder írta: „*A' Palóczoknak a' többi között illyes diminutivumaik is vannak: bungyika, horgyika, kuágyika, kuártyika; bundácska, hordácska, kádacska, kártocska (kannácska)...*” (30.)

Több szórövidülést is közöl még Szeder dolgozatában, melyek közül egynéhánnyal szintén találkozhatunk manapság. Főleg az igékben bukkannak fel ezek: evett – ett, ivott – itt.

A „palóc” gyakorító igék sajátos alakváltozatára úgyszintén felfigyelt Szeder. Ezt olvassuk többek közt az első tanulmány 7. paragrafusában: „*Egynehány frequentivumjok is van, a' millyent máshol nem hallani p. o. hagyigúaluányi, meniényi, üliényi; hagyigálni, menélni, ülélni. Az első kettős frequentativum hagyítani közönségesen mivelő ige; hagyigálni egyes frequentivum; hagyigálálni kettős frequentivum, és tulajdonképpen annyit tesz, mint a' hagyigálást többször gyakorlani.*” (30.) Ezt a jelenséget is őrzi még a nyelvjárás Palócföldön, akárcsak a -hoz, -hez ragok régi változatát, például a hozzájuk megyek, mesterékhez megyek helyett: náluk mek, mesternie mek. A nyelvhatáron települt Paláston az idősebbek ma is így mondják: Bözsinyi megyek (Bözsihez megyek).

A dolgozat *Palócz szóéjtés és beszédbéli Gyakorlás* fejezetében egy hosszú nyelvjárasi szöveget közöl a szerző. Ez annál inkább is értékes része a munkának, mivel a szöveg közel kétszáz évvel ezelőtti nyelvállapotot tükröz, s ebből igen sokat őriznek a mai palócok is. A nyelvi sajátosságokhoz még visszatérünk, hisz a későbbi dolgozatában maga Szeder Fábíán is újra felveti a témát. Most csak annyit mondunk el, hogy a bemutatott anyagban több szláv (szlovák) hangzású szó is előfordul, melyek évszázadokon át jól beépültek a palóc szókincsbe, használják azokat a mai adatközlők is, s természetesen értelmezni is tudják az adott szavakat. Ilyen például a *kollár* (bognár,

kerékgyártó), a *bablon* (gyapot, pamut), a *kosztros* (borzas, fésületlen), a *bojnyík* (betyár) vagy a *hiska* (szőlőház). De értik még a *csendít* (halottnak harangoz), a *lésza* (vesszőből font kerítés) és a *morvány* (fonott kalács) jelentését is.

Az első Szeder-tanulmány következő fejezetében – *A' Palócoknak egyéb szokásairól* – arról olvasunk, hogy a palócok lakta erdősebb helyeken is fából készül minden épület: „*A' házakat szélesre faragott gerendákból rakják össze, egyiknek a' végét a' másikéval keresztbetévén és össze eresztvén, úgy hogy a' ház' külső szegletein a' két oldalról kiálló gerenda végek kettős lajtorját formálnak. Az így elkészült ház falak bévül, és többnyire kívül is a' mint lehet, a' sárral való tapasztás által meg egyenesítetnek, és agyaggal, némellykor mésszel is kifestetnek.*” (41.) A háromszatú ház belépője a *pitar*, ahonnan a *házba* (szobába) jutunk. Ebben egy asztalon, két lócán, egy fazékpolcon s a falakon függő tálakon kívül más eszköz nemigen volt. A szoba hatodrésztét a *négy szegletű, lapos tetejű kemence* tette ki. Az asszonyok, azaz a *fejérnép* éjjeli helye a *kamrika* volt.

A *viselet* kapcsán Szeder az alábbiakat örökítette meg: „*1780-dik Esztendő körül látni volt még olyan öregeket, a' kik üstökön kívül minden hajokat leborotváltatták. Mostan az idősebbek előhajokat homlokon csomóba tekerik, és felálló rövid üstököt viselnek.*” (42.) A csuha, a kankó és a bocskor mindennapi öltözet volt, de hordtak ujjatlan ködmönt és *botkát* (topánkát) is, s a férfiak örömet viseltek hosszú fehér bőgatyát.

Az asszonyok finom gyolcs, csipkés és kivarrott konyot viseltek, a lányok pedig aranyos pártát. Érdeemes odafigyelnünk ama részére a dolgozatnak, melyben Szeder a nők templomjárásáról, illetve ottani viseletéről ír: „*Melly keszkenyő nincs szokásban, a' mellynek tisztesség okáért való behozásán a' lelki pásztorok igyekeznek. Ezen mezítelenségeket midőn a' Szentegyházba mennek, úgy rejtik el, hogy az idősebbek keszkenyővel, a' fiatalok pedig finom fátyollal kötve be fejeket, annak szegleteiből és végeiből melly takaró is kikerül.*” (43.)

Földijeit ügyes földművelőkként és marhatartókként mutatja be Szeder, akik mind „*mesterséges faragók*” is, a „*fejérnépnek pedig különös foglalatossága a' vászony készítés*”.

A *játékok* közül bemutatja kutatónk a *mancozást*, melyet nagyböjtben Ipolyvarbón még nemrégiben is játszottak a palóc lányok. A mancs tulajdonképpen fagyökérből készült labdaszerű „*golóbis*” volt, melyet egy ütőfával a levegőben kellett eltalálni. Említést tesz még Szeder a *karikázásról* és a *pilinckézésről* is.

Ugyanebben a fejezetben rövid jellemzést is ad Szeder a hozzá legközelebbi népcsoportról. Így ír róluk például: „*A' Palócok lelki és testi tehetségekre nézve a' többi Magyaroknál nem alább valók. Különös characterek a' vidám barátság, ember becsülés, és az adakozás. A' hegyes sovány környékbeliek is elegendő jó kedvük minden szegénységek mellett, és kevéssel meg elégedvén, a' hol szerét tehetik, békességesen múlatnak a bor, vagy pálinka mellett. Legyen ismérős, vagy idegen, egyformán kedvelik, és társaságokba hívják, sőt kényszerítik. A' gazdagabbak kinyitott pinczék előtt senki se megy el a' kit egy italra be ne intenének, de a' szegény is örömet nyújtja másnak csigés korsóját.*” (45.)

A látogatót házuknál mindig megkínálják az atyafiak, tisztességes dolognak tartják a falubelieikkel is mindig beszélni. Egymást köszöntik, s megkérdezi egyik a másiktól: „*Hová mégyen, mit dolgozik?*” Ezek a jó szokások a mai napig tartják magukat a tudós szülőfalujában is.

Ugyancsak jó tulajdonsága volt Szeder idejében az itteni palócoknak, hogy a házasságot tiszteletben tartották, a szegényeket támogatták, a betegekről gondoskodtak stb. „*A házasság és az egyéb két nem béli társalkodásban akkora a szemérmesség, hogy a megesezt személynek, vagy a házások törvényes pörének sok helyett hívét se hallani. Házonként járó koldús, főképp helybéli nem igen találkozik; a' megszegényedettek a va-gyonosoknál dolgoznak ételért, a betegeseket az irgalmas palóc asszonyok önnön rövidségekkel is gyámolják. Ez a' régi szokás;*

ezt látja a fija az atyától, leánya az anyyától, és így a' jó megörökösödik." (46.)

A' PALÓCZOKRÓL EREDETEKRE, ÉS PANNÓNIABA
VALÓ JÖVETELEKRE NÉZVE – SZEDER FÁBIÁN
TANULMÁNYÁNAK MÁSODIK VÁLTOZATÁRÓL

1821-ben, a Tudományos Gyűjtemény XI. kötetében Szeder Fábíán ismét értekezett a palócokról. Újabb tanulmányát az eredetkérdésnek szentelte. Ezt írta többek közt bevezetőjében: *„Midőn a' Tudom. Gyűjteménynek 1819-dik Eszt-beli IV-dik Kötetében a' Palóczok' nyelvekről és némelly szokásaikról irtam volt, kedvem lett volna azoknak eredetekre és Pannóniába való jöveltekre is ketrejeszkedni; de sehol se találhattam a' történet írók' munkáiban nyomot, hogy csak valamiképp is eligazúlhattam volna: a' pusztá vélekedésekkel pedig vesződni rösteltem.*" (63.)

Kutatónk tehát nehéz helyzetben volt, hisz sem a történet-tudomány, sem pedig a néprajztudomány (amely egyébként akkor még nem is létezett) nem produkált előtte hasznosítható és kritikai elemzés alá vetett anyagot a témát illetően. S valljuk be, a palóckutatás mind a mai napig ellentmondásos, vagy eléggé nem tisztázott eredményeket tett csak le asztalunkra. Ebben az összefüggésben kell tehát láttatnunk Szeder szerény búvárkodásainak következtetéseit is.

A tanulmány szerzője már írása elején leszögezi, hogy: *„a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába*”, s hogy azokkal *„egy eredetűek*”. Munkájában Szeder vázolja azt a nagy népmozgást, amely a honfoglalást megelőzte, s melynek során különféle törzsek, nációk keveredtek, tűntek el, olvadtak egymásba. Ebben a nagy kavalkádban és népvándorlásban ott voltak valahol földijei is, azaz a palócok, *„kik minekutánna a' Magyaroktól meghódítottak és az Elő-örök közé tétettek, (előregedvén) megunták utóllýára a' katonaságot. Következett Fő-vezérjőktől (Máttra hegye' táján) letelepítettek. Ezeket mind*

eddig Palóczoknak nevezzük. Kik is (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából". (51.)

Szeder azt is leszögezte, hogy „legalább nyelveket tekintvén a' Palóczoknak, könnyen lehet következtetni, hogy a' Magyarokkal ugyan azon egy nemzetből származnak”, s „kivéven szó ejtésüket, a' közönséges magyar nyelven beszélének”. (52.) Megállapítja kutatónk továbbá, hogy a „Palóczok semmi nemzet közé sincsenek elkeverve; sőt kivéven N. Honthot, mellyben csak az Ipoly' és Garam' táján találatnak, Heves, Borsód, Gömör és Nógrád vármegyéknek legnagyobb részét a' Palóczok lakják”. (53.) Ezután a palócok számát is közli Szeder. Adata szerint a XIX. század elején Hevesben 173 789, Borsodban 111 903, Gömörben 96 874, Nógrádban 86 036, N. Hontban pedig 21 634 palóc élt. Számukat tehát összesen félmillióra becsülte.

Arról tehát, hogy kik a palócok, Szeder Fábián készített elsőként tudományos igényű összefoglalót. S mint láthattuk, ő már a palóc népcsoporthoz sorolta szülőföldje, a történelmi Hont megye magyarságát is. A palócság vélt területének földrajzi határa azonban az elmúlt két évszázad során sokat változott. A XIX. század elején még többen úgy gondolták, hogy a palócok csak Borsod és Heves megye határain élnek. A kört aztán bővítették, s már Szeder Fábián is e területhez sorolta Gömör, Nógrád és Hont határvidékeit. *Jerney János* 1854-ben 48 (A' palócz nemzet és a palócz krónika lengyel és orosz évkönyvek' nyomán. Magyar Történelmi Tár I. 3–68.), *Pintér Sándor* alig két évtizeddel később már 150 falut jelölt palócnak. (A palócokról. Bp. 1880; A népmesékről. Losonc, 1891) A XX. század elején *Malonyai Dezső* módosította a képet: szerinte a palócság határát északon a szlovák nyelvterület, keleten a Hernád folyó, délen az Alföld pereme, nyugaton pedig a Vág alkotja. Körülhatárolása nagyjából napjainkig érvényes. (Hont, Nógrád, Heves, Gömör és Borsod magyar népe. A palócok népművészete. Budapest, 1922)

A palóc kistájak közt egyaránt megmutatkoznak azonosságok és elkülönülések is. Általában ismert az a megállapítás, hogy

a palócok ott élnek, ahol a *markoláb* fogalom ismert. Ez a megállapítás sem általánosítható azonban, hisz ez a jelenség például a Középső-Ipoly menti hiedelemvilágból hiányzik. Viszont az a nyugati kistáj, ahol a markoláb még ismert, épp a Börzsöny lábánál ér véget, s kezdődik egy másik, a Börzsöny–Ipoly vidéki kistáj, ahol viszont egy másfajta égitestet evő lényt ismernek, a *pajodot*. A képet, illetve az elterjedtségi köröket az újabb kutatások még tovább módosíthatják, ami azt is magyarázza, hogy a Szeder Fábián megkezdte kutatások még ma sem érhetnek véget, hisz korántsem tökéletes a palócokról alkotott ismeretünk.

A szóban forgó területtel, illetve annak lakosságával kapcsolatban elmondhatjuk, hogy az itt élők általában nem rendelkeznek palóc öntudattal annak ellenére sem, hogy hagyományaikhoz sokáig ragaszkodtak, s az egyik legarchaikusabb vidékről van szó. Szeder Fábián munkáiban egyébként nem sokat olvashatunk a folklórról. Hiedelmeink iránt csak *Ipolyi Arnold* ütőró munkája, a Magyar Mythologia megjelenése után (Pest, 1854) nőtt meg az érdeklődés. A palóckutatás részletes áttekintése egyébként nem tárgya e munkának. Az összefoglalást pedig megtették a *Bakó Ferenc* szerkesztésében megjelent négykötetes *Palócok* című monográfia szerzői (Eger, 1989)

ÉRTEKEZÉSEK A' PALÓCZOKRÓL – SZEDER FÁBIÁN HARMADIK DOLGOZATA

1835-ben újra megjelent a Tudományos Gyűjtemény II. kötetében Szeder Fábián népismereti dolgozata. A munka tulajdonképpen az első két tanulmány ötvözete, de tartalmaz új részeket is. Bevezetésében most így fogalmaz a szerző: „*nem tartom fölöslegesnek ezen hazáinkfairól, kik között születtem és beszélni tanultam, és a'kikről a' Tudományos Gyűjteményben kétszer értekeztem, még egyszer szót tenni, hogy néminémű könnyebbséget szerezzek azoknak, kik dicső nemzetünk eredetét felvilágosítják*”. (3.) A szerző kissé mentegetőzik bevezetőjében

amiatt, hogy „kalauz nélkül” kellett ilyen munkához fognia. Ám, mint a továbbiakban elmondja, a már idézett Révai mes-
tere óta „*gyakor elmékedése tárgyává lett a Palócz magyarság*”. Majd ezt olvassuk: „*és ha nem is fedezhettem sokat fel benne, a' mire azonban több idő és munkás kívántatik; legalább azt hiszem, hogy a' Palócz nyelvnek előadásában való hív és ügyes voltomon nem fog senki kételkedni*”. (5.) Valóban, a dolgozat új változatának legértékesebb része a nyelvészeti fejtegetés és gyakorlati példaadás. Ám mielőtt ezzel alaposabban foglalkoznánk, nézzük, miről esik még szó ebben a változatban.

Az Első szakasz címe: *A' Palóczok Eredetéről és Pannóniába való Jöveteléről*. Itt ugyancsak hangsúlyozza, hogy a palócok a magyarokkal együtt jöttek az országba, mert ha „*később jöttek volna Pannóniába, mint a' többi Magyarok, arról, mint valami nevezetes dologról, nem hallgattak volna a' hazai vagy külföldi Irók.*” (8.) A szerző lényegében azt ismétli itt meg, amit már a második tanulmányában is elmondott, hogy „*az Iróknak ezen a' Palóczok felől való hallgatásokból az következik, hogy ők vagy ez egyéb Magyarok előtt már Pannóniában voltak, vagy pedig velek költözöködtek oda. De az első tételt semmiképp sem lehet bebizonyítani; erre való nézve a' másodiknak kell bizonyosnak lennie*”. (9.)

A dolgozat második szakasza is egyezik lényegében az első Szeder-értekezés megállapításaival. *A' Palócz Magyarságról (Dialectusról)* című fejezet valójában ama nyelvi jelenségeket foglalja össze, amelyeket a szerző egyszer már rendszerezett, s amire már mi is felhívtuk a figyelmet. A tanulmány hetedik paragrafusában például az „l” hang elhagyásával foglalkozik, amelyre olyan példákat hoz fel, mint az *auma* (alma), *bauta* (balta), *föüment* (fölmént), *eüvette* (elvette).

További példákat említ a kicsinyítőképzéssel kapcsolatban is, többek közt az alábbi változatokat: *köke* (kövecske), *szegke* (szegecske), *nyúka* (nyulacska). Ezek a jelenségek a mai napig felfedezhetők a palócföldi nyelvjárásban. Használják például a *föment*, *evette* kifejezéseket, de előfordul a *köke*, *szegke*,

nyuka alakváltozat is. Az utóbbi szó Csábon ragadványnévi formában is felbukkan még.

Talán érdemes idézni a tizenhatodik paragrafus ama pontját is, melyben Szeder ismét értekezik a **sajátos palóc múlt idő-ről**. Így elmélkedik például: „*Itten méltónak tartom a' Palóczos Multidőre kevés figyelmet vetni, mint hogy valami ollyast sejttek benne, ami a' pontosabb igeragozáshoz tartozik.*

Az Igeragasztásban a Jelenidejének egyes harmadik személyéhez toldatik az időt jelentő ragaszték, úgymint: szeret-tem, szeret-tél, szeret-ett 's a' t. Tehát a Multidő úgy jelentetik ki, ha a szeret-hez tem, tél, ett; tünk, tetek, tek ragasztékok toldatnak; hanem a vetek, ütök, sütök és egyéb Igéknél, midőn a' Multidőt jelentem ki, szótag szaporitást követek el, midőn a' vetek-nek harmadik személyéhez (vet) a' tem, tél, tünk, tetek, ték helyett ettem, ettél, ettiünk, ettetek, ettek ragasztékot toldunk (...)

A' Multidőnek ezen rövidebb formálása a' közönséges Szabást egy kivételtől megmenti, és az érthetőségnek sem árt. A' vettem, (emi) igét a' vettem (project) igétől a' Magyar fül megkülönbözteti.

Ezen rövidítést a' jártasabb Palóczok csak magok között tartják meg. Más tájbeliekkel ők is máskép akarván szöllani az ettem, ittam helyett az evettem-et ivottam-ot is elmondják.” (20.)

Valóban elgondolkodtató hát Szeder okfejtése, talán a nyelv-tudomány mai szemszögéből nézve is bizonyos értelemben. Arra meg különösen érdemes odafigyelni, amit a palóc ember kétféle beszédkultúrájával kapcsolatban mond. Való igaz a megállapítás napjainkra vonatkoztatva is, hisz nem egy földünk másképp beszél otthoni környezetében, mint például a szülőfalun, szülőföldön kívüli közegben. Ennek lélektani okai is lehetnek, s mindenképp jobban működik az otthoni közegben a nyelvjárási berögződés szívóssága.

Értekes adaléka az 1835-ös tanulmánynak az a szótári rész, melyet a szerző *Néhány Palócz és egyéb Magyar Szó* címmel csatolt munkájához. Ebben kétszáztizzenhat nyelvjárási szó értelmezését adja meg betűrendes formában. 1995-ben utó-

gyűjtést végeztem a szülőfaluban, Csáb községben, s kiderült, hogy a Szeder által közzétett tájszavak egy részét még jól ismerik itt. A szótári részt akkor Cellenk István (1921) és Cellenk Istvánné Zatyko Margit (1927) adatközlőimmel tekintettük át. Természetesen gyűjtöttem sok más adatközlőnél is recens anyagot a faluban, s legtöbb esetben a nyelvjárási sajátosságokat is figyeltem. (Néprajzi búvárkodásom eredményeit a Györgymártonfalvától Csáb községig című kötetemben tettem közzé. Komárom, 1998) A Szeder Fábián közölte szavak közül még ismerték az alábbiak jelentését: *agyig, ár-mányos, bablon, babrálni, bacsa, bandzsa, bickölni, bojnyik, bomlani, Bora, bornyú, boróka, borzag, budár, bungyika, cibe, csatragolni, csembő, csendítő, csige, csikarni, csücsörke, csuvik, döme, druzsba, eggyik, előkötő, emmink, Estyi, ett, evet, evetke, féling, fentő, fogantyú, fojtóka, gambács, gedó, gező, góré, göbre, gúgyela, gyük, ház, héhely, hijába, hiska, hollyan, itt, kapacs, kárt, kerep, kobozni, kollár, kosztros, kuvik, kürtő, kürtösöprő, lagzi, lé, lésza, lévő, lóca, lugzó, mácsík, Mara, Matyis, mazna, megest, menélni, mesterkéltni, morvány, motring, natragulya, nyólni, nyuzga, paskorta, pást, pizske, pitar, pite, pityer, poloska, possadt, puhanni, puruttya, putri, rejtya, rocska, sarlang, sávoly, sentés, siska, sotó, szádalló, szeppenni, szípat, szíporka, szuszék, talpalni, tereferere, terelni, tokmány, totya, tuskó, tyizma, vadóka, vályog, varecska, vendégség, vernyogni, Vido, visnye, záváar, zsyncica.*

2005-ben újabb gyűjtést végeztem Csáb községben Balga Ferenc Ádám (1926) adatközlőmnél, s ez jól kiegészítette, tovább gazdagította az előző anyagot. Megállapíthatjuk, hogy bizonyos tekintetben az egy évtizeddel később végzett kutatás során is felbukkantak újabb meglepetések és eredmények. Ez meggyőzően bizonyítja, hogy a nyelvjárási szavak kopása nem egyforma intenzitású s nem mindig az idő függvénye még egy adott közösségen belül sem. Az eredmény sok mindentől függ: az adatközlő személyiségétől, hangulatától, emlékezőtehetségétől, műveltségétől, társadalmi állásától stb. Tehát mindenképp érdemes több adatközlőnél több alkalommal

gyűjteni egy-egy településen belül is. A *barborás* (böggő hegedűs) szó jelentését például 1995-ben nem sikerült értelmezni, 2005-ben viszont választ kaptam rá. Igaz, nem a Szeder Fábián értelmezésének megfelelően, hanem azt, hogy „*a barborás szokott dudányi*”. Nos, erről a szóról a Czuczor–Fogarasi-féle szótárban is azt olvashatjuk, hogy „*A palóczok így nevezik a hegedűnemű hangszerek legnagyobbikát, másképp: böggő, brúgó, gordon*”. (A magyar nyelv szótára. Pest, 1862. 426.)

Nem értelmezték 1995-ben a *birge* szót sem, ami Szeder szerint *sönnyedéket* jelent, Czuczor–Fogarasi szótárában pedig ezt olvassuk róla: „*Vörnyeges kiütésű foltokban mutatkozó rüh, milyen különösen az emberi test bőrét szokta meglepni, másképp sennyedék. Élnek e szóval a mátyusföldiek és néhutt a palóczok*.” (661.) Mai adatközlőink állatbetegség megnevezésére használják e szót; 2005-ben Csábon is ezt jegyeztem le: „*a birgést beteg juhra mondták*”.

A *buda* szó Szeder értelmezésében „*karó a mezei játékban*”, amelyet Czuczor-Fogarasi szerint „*úgy igyekeznek eldobni, hogy a hegyével a földbe akadjon*” (892.). Csábon ez is „csak” 2005-ben hagzott ismerősen, s azt mondták vele kapcsolatban, hogy „*valami régi gyerekjáték*”. Ugyancsak újabban ismerték fel a *garális* szót, amely „*nyakba való*” dísz volt. A *juhszélről* azt írja Szeder, hogy az „*csípős szél*”. A mai értelmező szótár szerint a juhszél a város vagy a falu széle, „*ahol már a határ kezdődik*” (A Magyar Nyelv Értelmező Szótára. Budapest, 1960. 689.) Az Új Magyar Értelmező Szótárban pedig azt olvassuk, hogy a szó a „*jugszél*”-ből, „*gyukszél*”-ből származik, ami erős, hideg szelet jelent. (Budapest, 1988. 1168.) Ezt a szót is csak újabb gyűjtésem során sikerült értelmezni Csábon, mely szerint ez „*hideg szelet*” jelent.

A *kapacs* Szeder szótárában „*teknő vájó vas eszköz*”; mai értelmezésben pedig „*a disznók aló a trágyát húzták ki vele*”. Ugyancsak nemrégiben kaptam magyarázatot a *kalmáros* szóra, amely Szeder szótárában „*kómáros szilva, fonnyadt, érés előtt kehulló szilva*”, vagy ahogy ma mondták: „*elfajzott*”.

szilva”. A *visnye* Szeder szótárában meggy, a régebbi csábi gyűjtésben „*ollyan, mint a cseresznye*”, a mai adatközlés szerint pedig „*vadcseresznye*”. A *zsincica* Szedernél *túrós savó*, 1995-ben Csábon a tehén első teje borjázás után (ez valószínűleg tévedés), újabb értelmezés szerint pedig „*a juhok tejéből kipréselt utótej (A néprajzi lexikon szerint ez, vagyis a zsendice a juhtej származéka, savó felforralva. 1982. 632.)*”.

Hogy a tájszavak a fiatalabb korosztály szókincsében is elevenül élhetnek, azt bizonyítja az a néhány szó is, amit az e korosztályhoz tartozó Balga László Ruzskonál jegyztem le. Nem szerepel például Szedernél sem a *pécka* szó, amely szlovák eredetüként került a palóc nyelvjárásba, s tűzhelyet jelent. Ugyancsak hiányzik onnan a *mumáj*, melynek jelentése tyapa, ügyetlen. A csóványt Csábon *csóhány*nak mondták. A *posztáva esik* jelentése: egész nap esik.

Érdeemes a Szeder-féle szótárban a becenevekre is odafigyelnünk. Az Albert szóból keletkezett például a *Bera*, amely Csábon ma már ismeretlen. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a falu keresztnévanyagából is hiányzik ez a név. A távolabbi Kelenyén viszont ragadványnévként a mai napig él a becenév. Ugyanez mondható el a *Boldissal* kapcsolatban is, amely a Boldizsár becenévi alakja, s néhány Ipoly menti településen a Boldis vezetéknevként maradt fenn. A Pista becenévi változatát, az *Estyit* általában mindenütt ismerik, s fennmaradt a szó ragadványnévként is. A György – *Gyuris*-féle változat nem ismert, de családnévként az utóbbi is fennmaradt. Ugyanez érvényes a Mátyás – *Matyis* változatra is. Ugyancsak családnév formájában van meg Csábon a Vid, Vitus becenévi változata, a *Vido*.

Szeder palóc szótárából sok szót ma már a felkeresett adatközlők nem tudtak értelmezni. Ilyen a *bábabukra* (szivárvány), az *apasúr* (a háló elejére kötött vastag fa), a *borsoska* (mézes kalács), a *csinvat* (különös szövésű vászon), a *celőke* (husáng, dorong), a *demikát* (érett sajtból készített leves), a *peszmege* (keletlen tészta) stb.

Részletesebben foglalkozott Szeder Fábíán nyelvészeti tevékenységével W. Nagy Ágota is. Megemlíti, hogy a Kazinczy köréhez tartozó tudós a nyelvjárási mozgalomba is bekapcsolódott, s mintegy ötvenezer szót gyűjtött össze és magyarázott meg akadémiai felkérésre. Viszont – amint arra Csábon is felhívták W. Nagy Ágota figyelmét – a *polozna* szót Szeder rosszul magyarázta tanulmányában. Azt írja ott, hogy a szó jelentése: „romlott tojás, vagy a tyúk fészekbe tett tojás, hogy a tyúk melléje tojjék”. (32.) W. Nagy Ágota csábi gyűjtése szerint ez a *polozsa*, a *polozna* pedig egy hosszú rúd. (Magyar Rádió Online. www.radio.hu/read/62623)

Utánajárva magam is a fentieknek: 2005-ben Balga Ferenc adatközlőmnél sikerült a szóban forgó szavak jelentését értelmeztetni. A *polozna* tehát valójában „egy hosszú karó, amivel a diót szokták verni”. Tehát: dióverő, s „*ugy is monták, hogy pózna*”. A *polozsa* pedig „a tyúkoknak hagyott tojás”.

Az 1835-ös tanulmány Harmadik szakasza *A' Palóczoknak egyéb szokásaikról* címet kapta. Itt ismét bemutatja Szeder a felvidéki típusú faházat, annak berendezését, tüzelési módját. Ír a világításról is, többek közt az alábbiakat: „*Gyertya helyett közönségesen fáklya a világítójok; a cser és másféle szállkás fát vékonyra felhasogatják (hasít-ból hasítgatni, hasigatni jön, nem hasogatni) és azt, a' midőn jól kiszáradott, erre a' végre használják. Ezek valóságos jelei a' nép munkásságának és takarékoságának...*” (37.)

A Negyedik szakasz alcíme *A' Palóczok száma*. Itt tulajdonképpen megismétli mindazt, amit már az előző dolgozatában összefoglalt.

Szeder Fábíán Értekezései mindenképp úttörő vállalkozásnak számítanak. Olyan forrásmunkák is egyben, melyekből a mai kutatók is sokat meríthetnek, nyelvészek, etnográfusok egyaránt. Ezért is tartottuk fontosnak az eddig könyv alakban meg nem jelent munka hasonmás kiadását.

Szeder Fábián
A' PALÓCZOKRÓL

Felelős kiadó: Hodossy Gyula
Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc
Nyomdai előkészítés: Lilium Aurum, Csető Péter
Borítóterv: Csető Péter
Nyomta: VALEUR Kft, Dunaszerdahely
Kiadta: Lilium Aurum, Dunaszerdahely – Dunajská Streda, 2005
ISBN 80-8062-260-4

Szedes Fábrián, a Szent Benedek-rend szerzetese, tudós tanár, néprajzi író és nyelvjáráskutató 1784-ben született a Hont megyei Csáb községben. Emléke – annak ellenére, hogy munkálkodásával a haza javát szolgálta – az idők folyamán csaknem elfelejtődött. Szedes Fábriánt, azonkívül, hogy megbecsült egyházi személyiség volt, a magyar etnográfia úttörőjeként is számon tartjuk, hisz elsőként írt népismereti tanulmányt földijeiről, a palócokról. Dolgozata, mely 1819-ben jelent meg A' Palóczokról címmel, néprajztudományunk első nagyobb táji-csoport tanulmánya volt. Munkáját 1821-ben A' Palóczokról eredetükre, és Pannóniába való jövetelükre nézve címmel újra közreadta, 1835-ben pedig Értekezések a Palóczokról címmel jelent meg ismét, bővített formában. Ennek a jeles munkának a hasonmás kiadását tartja kezében a tisztelt Olvasó, mintegy kétszáz év múltán újra megjelentetve. A kiadványhoz Csáky Károly írt átfogó, eligazító tanulmányt.

ISBN 96-8062-260-4

